

Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод

ТОМ 1

особистості

Харківська правозахисна група

Укладач

Євген Захаров

Автори біографічних довідок

*Софія Карасік, Василь Овсієнко, Ірина Рапп, Ніна Марченко,
Дмитро Зубарєв, Геннадій Кузовкін, Валентинас Брандишаускас,
Віктор Нїйтсоо, Володимир Каплун, Борис Захаров, Євген Захаров*

Редактори

*Лариса Богораз, Олександр Даніель, Ромуальд Недзелько,
Євген Захаров, Василь Овсієнко, Ірина Рапп*

Видання здійснене в рамках міжнародної програми
"Східна Європа – спільна земля"
за сприяння Національного фонду підтримки демократії (США)
та міжнародного фонду "Відродження"

В книзі використані матеріали з видань та архіву
видавництва "Смолоскип", архівів Харківської правозахисної групи,
Служби безпеки України та Науково-дослідного
і просвітницького центру "Меморіал" (Москва)

Зміст

До читача

Василь Овсієнко. Правозахисний рух в Україні

Розмова з Миколою Руденком

Бердник Олександр (Олесь) Павлович

Вінс Петро Георгійович

Гейко (Матусевич) Ольга Дмитрівна

Горбаль Микола Андрійович

Горинь Михайло Миколайович

Григоренко Петро Григорович

Зісельс Йосиф Самуїлович

Калиниченко Віталій Васильович

Кандиба Іван Олексійович

Караванський Святослав Йосипович

Красівський Зіновій Михайлович

Лесів Ярослав Васильович

Литвин Юрій Тимонович

Лук'яненко Левко Григорович
Малинкович Володимир Дмитрович
Маринович Мирослав Франкович
Марченко Валерій Веніамінович
Матусевич Микола Іванович
Мельник Михайло Спиридонович
Мешко Оксана Яківна
Овсієнко Василь Васильович
Плющ Леонід Іванович
Попович Оксана Зенонівна
Ребрик Богдан Васильович
Розумний Петро Павлович
Романюк Василь Омелянович (Патріарх Володимир)
Рубан Петро Васильович
Руденко Микола Данилович
Світлична Надія Олексіївна
Сеник Ірина Михайлівна
Січко Петро Васильович
Січко Василь Петрович
Сокульський Іван Григорович
Стрільців Василь Степанович
Строката (Строкатова)-Караванська Ніна Антонівна
Стус Василь Семенович
Тихий Олексій Іванович
Чорновіл Вячеслав Максимович
Шабатура Стефанія Михайлівна
Шумук Данило Лаврентійович
Шухевич (Березинський) Юрій Романович
Ніклус Март-Олав
Пяткус Вікторас
Абревіатури і скорочення уживані у виданні
Покажчик імен

У цьому виданні вперше в Україні публікуються документи і матеріали Української Гельсінкської Групи. В першому томі надруковано нарис історії правозахисного руху в Україні, інтерв'ю з головою Групи Миколою Руденко та біографічні відомості стосовно 43 членів Групи. В другому, третьому та четвертому томах зібрано документи Групи в хронологічному порядку.

До читача

У зв'язку з 25-ю річницею створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (далі Українська Гельсінкська Група або УГГ) Харківська правозахисна група взяла на себе нелегку працю видати збірку бодай найважливіших – на нашу думку – документів УГГ, оскільки 20-25-літньої давності закордонні книги українського видавництва "Смолоскип" ім. В. Симоненка (редактор і упорядник Осип Зінкевич) практично недоступні

старшокласникам, студентам, та й викладачам, особливо поза великими містами. А формування правового суспільства та історичної свідомості громадян незалежної України немислиме без засвоєння й осмислення досвіду боротьби УГГ.

Ми керуємося єдиною цією прагматичною просвітницькою метою, чітко усвідомлюючи, що час для наукового видання матеріалів УГГ ще не настав.

До збірки ми включаємо основоположні документи Української Гельсінкської Групи, її меморандуми, інформаційні бюлетені, спільні та деякі індивідуальні заяви членів Групи, окремі документи, що характеризують як діяльність Групи в цілому, так і діяльність окремих її членів, факсиміле деяких документів, фотознімки та біографічні довідки про всіх членів Групи. Додаємо список джерел, список скорочень, покажчик імен.

На відміну від закордонних видавців, ми подаємо документи в хронологічному порядку – щоб чіткіше було видно динаміку діяльності Групи.

Щоб полегшити читачеві пошуки витоків і наслідків Гельсінкського правозахисного руху в Україні, ми ніби обрамлюємо його історію, включивши до видання Загальну декларацію прав людини ООН від 10 грудня 1948 року, витяги з Прикінцевого акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаного 1 серпня 1975 року в Гельсінкі, та основоположні документи Української Гельсінкської Спілки, в яку Українська Гельсінкська Група трансформувалася 1988 року. Прослідковуємо витoki правозахисного руху і в нашій передовій статті.

Безперечно, це видання буде розміщене в Інтернеті на сайті Харківської правозахисної групи <http://www.khpg.org>

Наступними томами нашого видання має бути "Вісник репресій в Україні", який видавало Закордонне Представництво Української Гельсінкської Групи 1980-1985 рр. (редактор-упорядник Надія Світлична).

Сподіваємося, що ближчим часом українське суспільство спроможеться видати багатотомний корпус українського самвидаву, перевидасть усі випуски "Українського вісника" – як 1970-1972, так і 1987-1990 рр., які редагував світлої пам'яті Вячеслав Чорновіл, а також випуски, підготовлені Степаном Хмарою, Олесем Шевченком та Віталієм Шевченком 1975 року.

Тільки маючи під рукою першоджерела, молоде покоління знатиме правдиву історію нашої боротьби за права людини і за право українського народу на незалежність.

Ми висловлюємо щиро вдячність друзям і колегам, які допомагали нам в цій праці – надавали інформацію, документи, фото, допомагали їх опрацювати і готувати до друку, зокрема працівникам архіву міжнародного товариства "Меморіал" і працівникам архіву СБУ, які надали копії з оригіналів декількох документів. Особлива подяка видавництву "Смолоскип" і його директору Осипу Зінкевичу за надання для публікації факсиміле деяких документів УГГ і дозвіл скористатися книжками, що були видані "Смолоскипом".

Слід зауважити, що наше видання підготовлене в межах міжнародного проекту "Час дисидента" польського центру "Karta", в якому Харківська правозахисна група репрезентує Україну і готує українську частину міжнародного біографічного словника дисидентів Центральної та Східної Європи і колишнього СРСР. Біографії членів УГГ, що друкуються в першому томі, підготовлені для Словника, який має вийти друком англійською, польською та російською мовами в 2002 р. Вони були написані російською мовою й перекладені українською Василем Овсієнком. Ми щиро вдячні редакторів польської версії Словника Ромуальду Недзелько та російської версії Ларисі Богораз, керівникам групи "Історія дисидентського руху" міжнародного товариства "Меморіал" Олександрю Даніелю і Геннадію Кузовкіну за цінні поради, консультації та постійну допомогу; Людмилі Алексєєвій, чия блискуча книга 1977 року "История инакомыслия в СССР" надихнула нас на збирання й опрацювання матеріалів з історії правозахисного руху в Україні. Видання матеріалів і

документів УГГ не могло б здійснитися без сприяння наших спонсорів – Національного фонду підтримки демократії (США) та Міжнародного фонду "Відродження", яким ми щиро дякуємо за допомогу.

Харківська правозахисна група

Василь Овсієнко

**Правозахисний рух в Україні
(середина 1950-х – 1980-і роки)**

Ідеологічне протистояння СРСР і країн Заходу, під знаком якого минуло майже все ХХ століття, загрожувало в другій його половині перерости в третю світову війну. Однак неминучість застосування в ній термоядерної зброї, що дорівнювало б самогубству людства, вимусила шукати шляхів до мирного співіснування держав з різним соціально-економічним ладом, до порозуміння і відпруження (розрядка, *détente*). Чверть століття тому, 1 серпня 1975 року, 33 держави Європи (тобто всі, крім Албанії), а також США та Канада, після тривалих переговорів і зволікань, таки підписали в столиці Фінляндії Гельсінкі *Прикінцевий акт Наради з безпеки та співпраці в Європі (НБСЄ)*.

Гельсінкським актом було остаточно закріплено кордони, які склалися в Європі внаслідок Другої світової війни (при цьому номінальна державність Української РСР у складі СРСР, і навіть члена-засновника ООН, до уваги не бралася). Крім того, СРСР забезпечив собі статус найбільшого сприяння в торгівлі з Заходом, якому явно програвав в економічному змаганні та військовому протистоянні. Це стало значною перемогою радянської дипломатії в руслі політики відпруження. В обмін на це СРСР зобов'язався дотримуватися гуманітарної частини (так званої "третьої корзини") Прикінцевого акта, зокрема, прав людини в межах Загальної декларації прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. Основні вартості, які включила ідеологія гелсінкського процесу в гуманітарній сфері, – це захист прав людини шляхом побудови демократичного правопорядку та захист прав народів шляхом побудови справедливого міжнародного порядку (1). Прикінцевим актом НБСЄ передбачалося, що виявлення фактів переслідування людей за переконання віднині викликатиме юридично обґрунтовані претензії інших сторін і більше не буде трактуватися як втручання у внутрішні справи країни.

Звичайно, підписуючи Гельсінкський акт, брежнєвське керівництво зовсім не збиралося його дотримуватися, але демократичний Захід мав свою тактику в протиборстві з тоталітарним СРСР: йому важило відкрити доступ правдивої інформації незалежно від державних кордонів – і комуністичний режим неминуче програвав ідеологічний двобій. Політичні обставини середини 70-х років змушували тоталітарний радянський режим грати на міжнародній арені роль такого собі респектабельно-демократичного. Відтепер же його демагогія про "втручання у внутрішні справи СРСР", коли мова йшла про порушення елементарних прав людини, ставала неспроможною.

Оскільки Прикінцевий акт НБСЄ прирівнювався до національного законодавства, то його підписання означало, що відкриваються юридичні можливості легально і цілком законно боротися з порушеннями прав людини, опираючись на внутрішнє і міжнародне право. Першими це збагнули московські правозахисники з кола академіка Андрія Сахарова. З ініціативи професора Юрія Орлова 12 травня 1976 року вони створили *Московську громадську групу сприяння виконанню гелсінкських угод*. Правозахисники, за висловом Андрія Амальрика, вчинили революційний переворот у свідомості стероризованого за попередні десятиліття населення: у невільній країні вони почали поводитися як вільні люди (2). Вони завимагали визнання прав людини державою, тобто їх узаконення, і явочним порядком почали здійснювати констytucійні права (свободу слова, друку, демонстрацій, асоціацій та ін.). Виходячи з того, що дотримання законності означало б зміну характеру влади, її демократизацію, правозахисники примушували державу дотримуватися її власних

законів та підписаних нею міжнародних правових актів.

Другою, за ініціативою письменника і філософа Миколи Руденка (м.Київ), генерала Петра Григоренка (Москва), громадської діячки Оксани Мешко (м.Київ), письменника-фантаста Олесь Бердника (м.Київ), юриста Левка Лук'яненка (Чернігів), 9 листопада 1976 року була створена *Українська громадська група сприяння виконанню гельсінкських угод*. Її членами-засновниками стали також біолог Ніна Строката-Караванська (м. Таруса Калузької обл.), інженер Мирослав Маринович, історик Микола Матусевич (м.Київ), учитель Олекса Тихий (Донеччина), юрист Іван Кандиба (м. Пустомити на Львівщині). Вони підписали *Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод* (про її створення) та *Меморандум №1*.

Щоб забезпечити виконання гельсінкських угод, УГГ поставила метою ознайомлювати громадськість із Загальною декларацією прав людини ООН, сприяти розширенню контактів між народами і вільному обмінові інформацією, добиватися акредитування в Україні представників зарубіжної преси. Усвідомлюючи, що номінальна державність УРСР є повним міфом, Група порушила питання про визнання її світовим співтовариством: щоб Україна була представлена на наступних нарадах окремою делегацією. Це був дуже сильний хід: поставити український національний інтерес на міжнародну правову основу в контексті протиборства демократичного Заходу з тоталітарним СРСР. І міф про Україну всього лише через півтора десятка років наповнився реальним змістом: вона стала незалежною!

Група приймала письмові скарги про порушення прав людини в Україні і щодо українців за її межами, передавала цю інформацію в засоби масової інформації та урядам держав-учасниць гельсінкського процесу.

Автори Декларації наголошували, що головним мотивом їхньої діяльності буде не політичний, а гуманітарно-правовий. Формулювання документів Гельсінкської групи були дуже обережні, цілі елементарні. Але саме з цього й мусив починати народ, позбавлений власної державності, знеможений голодоморами, репресіями, війнами, народ, що не мав не тільки своїх національних політичних, але й громадських і культурних організацій, народ, що не розпоряджався своєю економікою, природними багатствами, у якого не було ні своєї армії, ні свого патріотичного керівного прошарку, ні впливової інтелігенції, народ, самостійно не представлений на міжнародній арені. Україна повинна була знову заявити про своє право на повноцінне життя, а для цього їй потрібна була найважливіша зі свобод – свобода слова, що так чітко сформульовано в ст. 19 Загальної декларації прав людини ООН:

"Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів".

У Меморандумі №1 політика СРСР щодо України визначалася як геноцид. У другому меморандумі йшлося про формально-декларативний характер Союзу РСР та що марксистська ідеологія втратила свою привабливість. У третьому на прикладі долі Йосипа Терелі йшлося про переслідування Української Греко-Католицької Церкви і загалом віруючих. У січні – квітні 1977 року Група випустила 10 Меморандумів про переслідування громадян за інакомислення, зокрема, щодо Віри Лісової, родину якої тероризували обшуками; щодо Надії Світличної, яку не прописували в Києві після звільнення з табору, не приймали на роботу і погрожували ув'язненням за "дармоїдство", кілька документів на захист заарештованих 5 лютого 1977 року членів-засновників УГГ Миколи Руденка та Олекси Тихого. Меморандум №5 під назвою "Україна літа 1977-го" був спрямований урядам країн-учасниць Белградської НБСЄ.

Гельсінкський рух швидко став міжнародним: 25 листопада 1976 року Гельсінкська група була створена в Литві, 14 січня 1977 року – в Грузії, 1 квітня – у Вірменії. Ще з вересня 1976 року в Польщі почав діяти Комітет захисту робітників, перетворений пізніше на Комітет

громадського захисту, у січні 1977 – група "Хартія-77" у Чехословаччині. У США була створена спеціальна комісія Конгресу.

Отже, брежнєвське керівництво жорстоко прорахувалося: у суспільстві після десятиліть постійних "чисток" усе-таки знайшлися люди, які зважилися відкрито викривати фальш і облудність режиму, збираючи й обнародуючи факти порушень прав людини. Їхня жертвовність та відданість своїм ідеалам оздоровила моральний клімат суспільства: з'явилася незалежна громадська думка. Не всі правозахисники збиралися вести політичну діяльність, але вони стали домагатися такого права для кожного громадянина, включаючи право створювати політичні організації, альтернативні КПРС. Люди зрозуміли, що тільки в державі, де дотримуються політичні свободи, громадяни можуть ефективно захистити і свої економічні інтереси.

Усе, що ще було живого в Україні, потягнулось до Гельсінкської групи. Це вперше по десятиліттях репресій така нечисленна українська інтелігенція організувалася і заговорила на увесь світ про неволю і безправ'я свого народу. У цьому розумінні гельсінкський рух був для України куди важливішим, ніж для народів, які мали свою державність, тому він у нас виявився в 70-80-х роках найстійкішим.

У правозахисників не було ілюзій, що влада дозволить відкрито відстоювати права людей, покликаючись на Гельсінкський акт. Вони знали, що ризикують волею і навіть життями. Окрім того, що найчастіше мова йшла про елементарну людську гідність конкретних людей (із суми якої, власне, і складається честь народу), це був також далекоглядний політичний розрахунок: звернути увагу світової громадськості на стан з правами людини в Україні і з її допомогою напирати на владу з метою домогтися лібералізації цієї влади, що розширило би плацдарм для подальшого наступу на тоталітарну колоніальну систему з метою зруйнувати її.

Що українські правозахисники тоді зорієнтувалися в міжнародній політичній ситуації правильно, свідчить те, що саме цей шлях, сполучений з економічним виснаженням Радянського Союзу, з військовим та ідеологічним тиском Заходу, привів у кінцевому рахунку до краху комуністичної імперії і проголошення незалежної української демократичної держави.

Слід зазначити, що в русі за права людини і за національні права панувала висока культурна і моральна атмосфера, чутливість до нових ідей. Він протистояв як офіційній тоталітарній ідеології, так і примітивізму. Тому правозахисний рух в Україні об'єднав як низку течій (національно-визвольний рух, загальнодемократичний, релігійний, соціально-економічний або ж робітничий, боротьба за право на еміграцію), так і видатних особистостей (Левко Лук'яненко, Іван Світличний, Михайло Горинь, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Вячеслав Чорновіл, Оксана Мешко, Ніна Строката-Караванська, Василь Стус, Микола Руденко, Петро Григоренко, Мустафа Джемільев, Йосиф Зісельс, Зіновій Красівський, Василь Романюк – майбутній Патріарх Володимир та інші). У ньому знаходили собі місце українці і євреї, віруючі різних конфесій і атеїсти, націоналісти й націонал-комуністи, соціал-демократи й анархісти. Вони ніколи не оголошували один одного ворогами, тому що в той час усім однаково потрібна була свобода, а державна незалежність України уявлялася ймовірним гарантом такої свободи.

Хоч український правозахисний рух не декларував своїх ідеологічних орієнтацій, та він із самого початку був однією з форм боротьби за національне визволення. У Західній Україні наріжним каменем правозахисний рух ставив національні права та питання релігії, тоді як на Великій Україні він мав ширший, соціально-економічний характер, у другій половині 70-х років він тісно змикався з рухом правозахисників-неукраїнців і з правозахисним рухом у Росії (3). Як відзначив в одному з виступів український політолог Василь Лісовий, незалежність для частини правозахисників не була самоціллю, а засобом захисту українського самобутнього світу, національного досвіду, що поєднує "і мертвих, і живих, і ненароджених"

(Т.Шевченко). Це був рух за свободу особи і за культурну самобутність усіх етнічних і релігійних груп, з яких віддавна складалося населення України.

Виходили з таких міркувань. Доки нація не розв'язала питання про свою державність – це питання відволікатиме всі її сили. Національна держава може бути більшою чи меншою мірою демократичною чи тоталітарною. А про здійснення прав людини за колоніального становища не може бути й мови. Незалежна Україна, судячи з її історичного досвіду, уявлялася правозахисникам тільки демократичною. Бо завжди, коли українці добивалися хоч відносної незалежності, вони, відповідно до свого волелюбного національного характеру, витворювали демократичні державні інституції чи проекти, де поважалася особиста і соціальна свобода (Княжа доба з вічовим управлінням і виборними князями; Козацька християнська республіка, яка проіснувала 110 років; Конституція Пилипа Орлика; Центральна Рада 1917-1918 рр.; проекти державного устрою Організації Українських Націоналістів 1942 року та Української Головної Визвольної Ради 1944 року, нинішня державність).

Гіркий досвід життя в умовах колоніального безправ'я і тотального беззаконня привів українських правозахисників до принципового переконання, що свобода можлива тільки там, де панує закон. У цьому вони спиралися на правові демократичні традиції свого народу:

*Бо де нема святої волі –
Не буде там добра ніколи,
Нащо таки себе й дурить.*

Тарас Шевченко.

Отже, підписання Прикінцевого акта НБСЄ і виникнення гельсінкського руху мало таке важливе значення, що дозволяє поділити історію правозахисного руху в Україні на період до цієї події і після неї.

Передумови

Унаслідок революції 1917-1920 рр. в основній частині України встановилася принесена на багнетах із Росії державність однопартійного, тоталітарного типу, яку, однак, можна розглядати як компроміс між пробудженими українськими національними і російськими окупаційними силами. Уже в 20-х роках ця чужа влада змусила виїхати за кордон, репресувала або фізично винищила всіх власників, підприємливих людей, усіх членів українських політичних і громадських організацій (у тому числі й Української комуністичної партії), усіх чиновників Української Народної Республіки, тобто національну провідну верству. Але, щоб утриматися в Україні, партія більшовиків, у якій українці становили мізерну меншість, мусила рахуватися з потужним наростанням національних сил, тому підтримала політику коренізації, тобто українізації. Формувалася течія націонал-комунізму (Микола Скрипник, Микола Хвильовий, Олександр Шумський). Переконавшись, що процес стає неконтрольованим і загрожує формуванням модерної української нації та створенням самостійної української держави, російські окупаційні сили з 1929 року перейшли в рішучий наступ проти українства як такого. Теза Й. Сталіна, що українська інтелігенція не заслуговує довір'я, означала на практиці тотальне фізичне винищення в 30-х роках нової української еліти, що формувалася вже переважно в лоні КП(б)У та Української Автокефальної Православної Церкви. Початок винищенню було покладено "справою СБУ" – цілком сфабрикованої ГПУ "Спілки визволення України".

Оскільки український етнос з його волелюбністю, приватновласницькою психологією та глибокою релігійністю взагалі не годився для створення "єдиного радянського народу – будівника комунізму", то обезголовлення нації було доповнене (під виглядом розкуркулення) ще й ліквідацією кращої частини українського селянства. Масовий спротив колективізації був зламаний штучно викликаним голодом. Унаслідок масового винищення й депортації

корінного українського населення на Схід (а під час Другої світової війни й на Захід) та масового "доприселення" (це тодішній офіційний термін) на його місце чужорідного населення – носія тоталітарної ідеології, генофонд українського народу – носія демократичного, волелюбного, християнського світогляду – був тяжко підірваний і значно змінений у гірший бік. Адже винищувався найкращий елемент. Проте мусимо погодитися, що українці як нація, за висловом Мирослава Мариновича (4), теж мають на собі "гріх комунізму" і тяжко його покутують.

Західна Україна, окупована Польщею, теж піддавалася національному гнітові, проте не фізичному винищенню, тому спромоглася на потужний спротив як німецькій, так і російській окупації (найбільшою мірою – Українська Повстанська Армія). Цю національно-визвольну війну Україна за цілковитої відсутності зовнішньої підтримки не могла виграти, тож наслідком її було винищення, ув'язнення та депортація в Росію найактивнішої частини населення Західної України. Хоча український народ програв і цей тур боротьби за визволення, та пам'ять про цю героїчну боротьбу навіки залишилася в його історичній свідомості.

Безперечно, що рівень національної свідомості був вищим у західних областях, де щойно закінчилась національно-визвольна війна. У 50-х і навіть у 60-х роках у Галичині виникали групи, які вважали себе спадкоємцями Організації Українських Націоналістів. Вони вели націоналістичну пропаганду, збирали або мали намір збирати зброю, щоб продовжувати збройний опір. Критична маса таких груп, як спостеріг Левко Лук'яненко, 8-12 осіб, тривалість діяльності – від кількох місяців до трьох років (5). Відтак влада викривала підпільників, лідерів груп, як правило, розстрілювала, а членів ув'язнювала на максимальні терміни. За даними КГБ, тільки 1954-59 рр. було ліквідовано 183 "націоналістичні та антирадянські угруповання", засуджено 1879 осіб, з них 46 угруповань (245 осіб) у середовищі інтелігенції (6). Хоча це вже був дискретний рух не пов'язаних між собою в часі і просторі груп, та глухі відголоски, що боротьба за свободу триває, осідали в свідомості народу. У 60-х рр. також в західних областях естафету національно-визвольної боротьби перебирає інтелігенція, рух поступово набуває характеру юридично обґрунтованих політичних вимог.

Об'єднання України внаслідок Другої світової війни в одній, хоч і не своїй, державі, влиття в неї національно свідомого західноукраїнського населення викликало глибинну психологічну мутацію в українстві загалом, дало новий поштовх консолідації нації (7).

Згорання в середині 50-х років масового терору стихійно спричинило формування нової еліти переважно на основі корінного населення: у середині 50-х років українці стали переважати в КПУ, її нарешті почали очолювати українці родом. Хоча правляча номенклатура, що почала формуватися, з огляду на тотальну її русифікацію, була позбавлена повновартої національної свідомості, та все ж виявилось, що жодна сторона – як українська, так і російська – не визнали вище згаданий компроміс остаточною. Ідеологічне невизнання СРСР спадкоємцем Російської імперії, формальне існування УРСР у межах загалом демократичної федералістичної конституції СРСР, позірне членство УРСР в ООН, яка прийняла Загальну декларацію прав людини, поява на західних кордонах країн "соціалістичної співдружності", де було більше свобод, плекали в українців надію колись наповнити міф про вільну Україну реальним змістом. У лоні щиро чи вимушено комуністичної еліти визрівало дисидентство, яке найчастіше переймалося саме національно-культурними проблемами (8).

У той же час атеїстична держава посилює тиск на віруючих різних конфесій. Були знищені УАПЦ й УГКЦ, заборонені майже всі протестанські релігійні течії, закрито і зруйновано тисячі храмів, ув'язнено безліч порушників заборони вести релігійну пропаганду та віруючих юнаків – за відмову брати в руки зброю. Це викликало масовий, часом організований рух за

свободу сумління, який, однак, залишається мало вивченим через масову загибель його учасників, а також через те, що цей досвід часто ними свідомо не фіксувався (мовляв, у Бога все записано).

В умовах відносної лібералізації виникають стихійні робітничі страйки та заворушення у зв'язку з підвищенням цін на продукти, ігноруванням техніки безпеки на виробництві, сваволею властей (часто міліції). Як вид робітничого спротиву, як боротьбу за елементарні права трудящої поневоленої людини слід розглядати страйки та повстання в політичних концтаборах російської Півночі, Сибіру та Казахстану в кінці 40-х – на початку 50-х років, де зазвичай провідною силою були ув'язнені українські повстанці. Хоча страйки та повстання були жорстоко придушені, а за фіксацію та поширення інформації про такі факти влада жорстоко переслідувала, та все ж таки вона змушена була поступатися, пом'якшувати режим як у "малій", так і у "великій" зонах, що ставало набуток суспільства в боротьбі з державою.

Шістдесятництво. Становлення правозахисного руху

Українські мислителі висловлювали ідею прав людини ще в ХІХ ст. Михайло Драгоманов, Богдан Кістяківський та інші); у неявній формі вона стала важливою складовою частиною Конституції УНР. Але рух, який свідомо ставив перед собою мету домогтися визнання прав людини державою, тобто узаконення прав людини – явище, що виникло тільки в 60-х рр. у період хрущовської "відлиги", на тлі критики культу особи й "казарменого комунізму". Оскільки "сталінська", а потім "брежнєвська" Конституція СРСР містили низку статей, що проголошували свободу слова, зібрань, віросповідання тощо, то правозахисний рух намагався використати цю обставину, вимагаючи "дотримуватись Конституції". Але в міру розширення руху правозахисники все більше покликалися на міжнародні документи з прав людини – *Загальну декларацію прав людини ООН від 10 грудня 1948 року*, прийняті ООН 16 грудня 1966 року *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права*, *Міжнародний пакт про громадянські й політичні права*, що були підписані УРСР 19 жовтня 1973 року, та *Факультативний протокол* до останнього, що набув чинності 23 березня 1976 року.

Правозахисний рух в Україні виникав як складова частина національно-визвольного: він поєднував у собі вимогу індивідуальних прав (громадянських, політичних, соціальних) з колективним правом на національно-культурну ідентичність та національну державність (що позначалося терміном "національні права"). Існував також загальнодемократичний напрям, релігійний, соціально-економічний (робітничий рух), вимога права на еміграцію (передусім боротьба євреїв за право на виїзд).

Оскільки і культурні, і політичні домагання можна було формулювати та захищати лише за умови дотримання такого фундаментального права як свобода слова, то захист прав людини стали вважати вирішальною передумовою. Хоча в різних групах по-різному оцінювали співвідношення між національними домаганнями і правозахистом, але, зрештою, визнавали, що ці два складники мають поєднуватися.

З соціологічного погляду дисидентський та правозахисний рухи склалися з людей різних світоглядних, філософських та політичних орієнтацій, не завше явно висловлених: екзистенціалізм, позитивізм та аналітична філософія, ревізіонізм тощо. Одні інакодумці тяжіли до раціоналізму (іноді поєданого з атеїзмом), інші – до релігійного світогляду. У спектрі політичних позицій розрізнялися незалежники, автономісти, націонал-комуністи, "демократи" (які вважали національне питання менш важливим або й зовсім неважливим) тощо. Але ці індивідуальні уподобання й позиції були відомі хіба в колі друзів, оскільки, з тактичних міркувань, вони рідко виявлялися в тодішніх публікаціях, у програмових документах. Зрештою, людей різних світоглядних та ідеологічних орієнтацій єднало прагнення висловлювати свої погляди, що привело до поширення позацензурної літератури – так званого "самвидаву" (машинописна і фотокопічна література критичного змісту).

Як тільки в епоху хрущовської "відлиги" ослабли залізні пута сталінщини, поодинокі

вцілілі представники української творчої інтелігенції – О. Довженко, М. Рильський, Б. Антоненко-Давидович – привертають увагу до ненормального становища свого народу, насамперед, його культури, мови. Вони стали "духовними батьками" покоління, яке дістало назву *шістдесятники*. Діючи в рамках існуючої системи, шістдесятники відновили суму соціально-психологічних якостей інтелігенції: природну самоповагу, індивідуалізм, орієнтацію на загальнолюдські цінності, неприйняття несправедливості, повагу до етичних норм, до права й законності (9). Перші його прояви – культурницькі. Це поезія Ліни Костенко, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ігоря Калинця; публіцистика та літературна критика (Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба), твори художників Алли Горської, Панаса Заливахи, Стефанії Шабатури та інших. У Києві ці люди згуртувалися в *Клубі творчої молоді* (1959-1964, президент Лесь Танюк), який став національно-культурним осередком: організовував літературно-художні вечори, виставки, подорожі, колядування. Такі ж клуби почали діяти у Львові (1962 р., *КТМ "Пролісок"*), Дніпропетровську, Одесі, в інших містах. Діяв етнографічний музей Івана Гончара, що фактично став клубом, де юрмилася і виховувалася національно свідомо молодь. Почали свої репетиції фольклорні колективи "*Жайворонок*" Бориса Рябокляча та "*Гомін*" Леопольда Ященка. Коли ж восени 1962 року президент Київського КТМ Лесь Танюк, Алла Горська та Василь Симоненко відвідали поховання жертв репресій 30-х років у Биківні під Києвом і оприлюднили меморандум до міськради з вимогою розслідувати ті події – на КТМ почався інтенсивний тиск, що увінчався його закриттям 1964 року.

Хоча цей рух наголошував на поцінуванні національно-культурної самобутності, та він не був консервативно-реставраційним, а ніс у собі дух оновлення форм та змісту. Він неминуче мав перерости в рух політичний, антиімперський, оскільки колоніальне становище України було основною причиною нищення української культурної самобутності. Поезія В. Симоненка була, можливо, найпершим виразним свідченням цього доростання до політичних вимог. Шістдесятники пам'ятали, що Конституція СРСР містила статті, якими підтверджувався суверенітет союзних республік, у тім числі й право на вихід зі складу СРСР, але перші політичні вимоги обмежувалися розширенням повноважень республіканських державних органів. І це, з огляду на стан масової політичної свідомості, була правильна ідеологічна орієнтація.

Важливим складником правозахисного руху, що зароджувався, було обстоювання права на свободу віросповідання. Провідну роль тут відігравали віруючі греко-католицького обряду та протестанських церков (баптисти, ієговісти тощо).

Першою *Українська Робітничо-Селянська Спілка* (1958-61, лідер Левко Лук'яненко) усвідомила, що в годину поразки нація в боротьбі за самостійність повинна опертися не на фізичну силу, а на силу права, зафіксованого в Конституції і задекларованого в міжнародних правових документах. Покликаючись на ст. 14 Конституції УРСР, згідно з якою республіка мала право на вихід зі складу СРСР, зберігаючи існуючий соціальний лад, УРСС висунула цілком законну ідею референдуму з цього питання. Звичайно, ніхто з членів УРСС не був щирим марксистом-ленінцем і прихильником комунізму, тож проект її націонал-комуністичної програми писався як завідомо тактичний. Добре розуміла це і влада. "Конституція – для негрів і для таких дурнів, як ви", – сказав слідчий заарештованому Іванові Кандибі, визнавши тим самим, що конституція є лише пропагандивною фікцією. Члени УРСС були заарештовані 20 січня 1961 року, так і не вийшовши з підпілля. Л. Лук'яненко був засуджений закритим судом до страти, яку через 72 доби замінили на 15 років ув'язнення, решта 7 членів дістали від 7 до 15 років ув'язнення. Інформація про "справу юристів" вийшла з концтаборів щойно 1967 року (10), так що її діяльність тоді фактично не була відома суспільству. Проте ідея виходу України з СРСР і встановлення правової держави ненасильницькими, правовими засобами була здійснена 1991 року.

Наприкінці 50-х – початку 60-х рр. в Україні з'явився відкритий опозиційний рух. Як зауважив відомий політолог Іван Лисяк-Рудницький, на тлі тотального нищення всього, що виявляло ознаки інакомислення, це здавалося майже дивом (11).

З весни 1962 року почалося інтенсивне спілкування київських і львівських шістдесятників, вироблялася спільна лінія поведінки. Галичани (Михайло та Богдан Горині) пропонували вдатися до досвіду оунівського підпілля, проте кияни (Іван Світличний, Іван Дзюба) вважали більш доцільним і безпечним розвивати національно-культурне просвітництво. Цей шлях виявився правильним. В Україні, яка поволі виходила з чорної смуги тотальних репресій, *"нарости з худеньких матерів в саду порубанім"* (М.Вінграновський) нові люди, молоде покоління інтелігенції, яка готувалося взяти на себе відповідальність за долю свого народу. Це, здебільшого, не були відверті противники комунізму, декотрі щиро хотіли вдосконалити соціалістичну систему. У їхньому колі поширюється позацензурна машинописна і в фотокопіях література критичного щодо дійсності характеру: вірші, статті, які не могли бути опубліковані в офіційній пресі, історичні документи, що пробуджували національну свідомість і волелюбність (наприклад, видана за кордоном брошура *"Вивід прав України"*, історіософічна праця кінця ХУІІІ ст. *"Історія русів"*, праці *"Две русские народности"* Миколи Костомарова, *"Що таке поступ"* Івана Франка, зрештою, *Загальна декларація прав людини ООН* та ін.). Своєрідною віддушиною, де якимось можна було висловитися, стала літературна критика, яка, однак, уже не вмещалася в дозволені межі – і вона теж вихлюпувалася в самвидав.

Подією, що сколихнула сумління шістдесятників, стала пожежа 24 травня 1964 року в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР ім. В. Вернадського в Києві: згорів відділ українських стародруків і рукописів, архів Центральної Ради. У самвидаві з'явився анонімний твір під назвою *"З приводу процесу над Погружальським"*, де писалося: *"Не втішаймо себе вічною істиною про безсмертя народу – його життя залежить від нашої готовності постояти за себе"*. (Автори цього документа – Євген Сверстюк та Іван Світличний).

Щоб уникнути звинувачення в організованій підпільній діяльності, шістдесятники переважно не прагнули створювати документально оформлені організації. Їхні осередки діяли на основі міжособистих контактів (дружніх, родинних та професійних). У самвидавських матеріалах переважно не ставилось питання про зміну ладу, тому їх поширення важко було кваліфікувати як *"антирадянську агітацію та пропаганду"* (ст. 62 КК УРСР). Та це, однак, не врятувало шістдесятників від репресій. Бо, як висловився якимось Євген Сверстюк, коли до купи сходиться так багато таких розумних, талановитих, славних людей, то щось із цього мало бути. Це розуміла і влада. Микита Хрущов уже в березні 1963 року заявив: *"Ми проти мирного співіснування у сфері ідеології"*. З усуненням його з посад ідеологічний наступ на інакомислення закономірно обернувся репресіями. Влада сама підштовхнула інакомисльців від комунізму (можна сказати, дисидентів чи ревізіоністів) у стан своїх непримиренних ворогів, заарештувавши у серпні – вересні 1965 року десятки осіб. У Києві це були літературний критик Іван Світличний, інженери Іван Русин та Олександр Мартиненко, студент Ярослав Геврич, лаборантка Євгенія Кузнецова, у Львові – психолог Михайло Горинь, мистецтвознавець Богдан Горинь, студент Іван Гель, викладачі університету Михайло Осадчий та Михайло Косів, у Криму – літератор Михайло Масютко, у Житомирі лінотипист Анатолій Шевчук, в Одесі письменник Святослав Караванський, в Івано-Франківську історик Валентин Мороз, художник Панас Заливаха, інші.

21 особа була засуджена до невеликих – порівняно зі звичними сталінськими – термінів ув'язнення (найбільше – 6 років) (12). Судячи з цього, арешти були проведені поспіхом, може й неохоче, за прямою вказівкою з Москви. Метою репресій було завдати превентивного удару по інакомисленню як суспільному явищу взагалі, доки воно не набуло небезпечного розмаху. Більшість провідних осіб залишилися на волі (Івана Світличного випустили через 8

місяців "за відсутністю доказів"), тож замість залякати, ці не надто жорстокі репресії збудили інтерес суспільства до заарештованих і до проблем, які вони порушували. Здійнялася ціла хвиля протестів, було зібрано сотні підписів на підтримку заарештованих (тут відзначилася Ліна Костенко), виник термін "підписанці". Під судами у Львові натовпи скандували "Слава!", підсудним кидали квіти. Такі дії мали вже характер організованого правозахисного руху.

Першим відкритим протестом проти арештів був виступ Івана Дзюби 4 вересня 1965 року на прем'єрі фільму *"Тіні забутих предків"* Сергія Параджанова в кінотеатрі "Україна" в Києві. Дзюба сказав, що це свято національного мистецтва затьмарене численними арештами і став перераховувати імена заарештованих. Здійнявся галас, директор кінотеатру почав стягувати промовця зі сцени. Дзюбу, за домовленістю, підтримав Вячеслав Чорновіл, а Василь Стус несподівано закликав устати тих, хто проти відродження сталінізму.

Хто найактивніше захищав заарештованих, сам зазнавав репресій: виключення з вузів, з аспірантури (Василь Стус), звільнення з роботи (Михайлина Коцюбинська, Юрій Бадзьо, Світлана Кириченко), зняття з захисту дисертацій (Євген Пронюк), заборона друкуватися сотням творчих людей. В.Чорновіл уклав книгу матеріалів про заарештованих *"Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців")"*, за яку 1967 р. теж був ув'язнений. Художниця Алла Горська згодом, 28 листопада 1970 року, була вбита за таємничих обставин. Такі факти позбавляли шістдесятників ідеологічних ілюзій щодо тоталітарного, антиукраїнського характеру влади в Україні. Так, ув'язнений у 1965 і 1981 роках психолог Михайло Горинь відзначив: *"Потім, коли нас заарештували другий раз, з'ясувалося, що дуже добре себе почуваш, коли говориш: так, я проти вас воюю і буду воювати, бо ви є злочинці. Тоді все стається на свої місця і не треба ніяких виправдань. А перший період не був такий. Політичне лукавство якоюсь мірою було продиктоване не стільки рівнем свідомості, скільки тактикою, неготовністю відповідати за свої дії"* (13).

Арештанти 1965 року привезли в політичні табори новий дух, відзначав Левко Лук'яненко (14). Ці люди вже були вільні від "шпигуноманії" і відверто заговорили про свій зв'язок із українською патріотичною діаспорою, нелегально діставали в неволі самвидав і, головне, налагодили вихід інформації з зон про факти порушення прав людини – як нинішні, так і в попередні часи. Відтоді вся історія концтаборів – це протести проти нелюдських умов утримання, боротьба за елементарні людські права політв'язнів, пошуки способів передати на волю інформацію про цю боротьбу – з великим ризиком бути додатково покараним. Бо жодна акція протесту, в тому числі страйки, тривалі голодівки, не досягала позитивного результату, якщо протестуючих не підтримували закордонні правозахисні організації чи зарубіжні політики, якщо про них не говорили закордонні радіостанції. Це воістину драматична і героїчна історія, пов'язана зі стражданнями як самих в'язнів, так і їхніх родин, проте рідко хто з них уклакав на коліна. Поняття *"в'язень сумління"* набуло реального змісту: кожен міг вийти на волю достроково, потоптавши власне сумління, тобто написавши "покаянну" заяву, виказавши все про себе та інших людей, доносячи на ближнього. Сили духу в'язням сумління додавала моральна підтримка вільного світу, української діаспори, наявність у концтаборах визнаних моральних авторитетів – останніх із повстанців УПА, 25-літників, які були також учасниками повстань політв'язнів (Михайло Сорока, Катерина Зарицька, Данило Шумук, Євген Пришляк, Мирослав Симчич, Степан Мамчур та багато інших), з якими молодше покоління швидко порозумілося. Тут сиділи представники інших поневолених Росією народів, в очах яких українці мали заслужену репутацію найстійкіших борців за волю.

Природно, що опозиція 60-х виходила з політичної реальності – існування УРСР у складі СРСР. Вона вдавалася до зрозумілих загальові ідеологій – націонал-комунізму, націоналізму, соціал-демократії. Тоді в країнах "соціалістичного табору" набрав популярності "ревізіонізм" як надія перетворити "реальний соціалізм" на "соціалізм із людським обличчям". В Україні

теж дехто щиро обстоював "справжній" соціалізм і "справжній" інтернаціоналізм – як рівноправність націй, включаючи право кожної нації на свою державність.

Найвидатнішим проявом націонал-комунізму як руху за розширення національної автономії був написаний з марксистсько-ленінських позицій трактат Івана Дзюби *"Інтернаціоналізм чи русифікація?"* (кінець 1965 р.). Ця праця, як відзначив Георгій Касьянов (15), стала своєрідним маніфестом більшості критично мислячої української інтелігенції, яка сподівалася розв'язати національні, відтак і соціальні проблеми своєї батьківщини в межах існуючої системи. Звична читачеві марксистська термінологія, серія антитез (протиставлення "справедливої" теорії "ленінської національної політики" несправедливій практиці, "справжнього марксизму-ленізму" його "спотвореному варіантові") сприймалися як тактичний засіб, не більше, хоч сам автор намагався видаватися щирим марксистом. Автор спростовує ідею "злиття націй", міф про "цивілізаторську місію великого російського народу" щодо інших народів СРСР, причому робить це аргументовано, логічно, послідовно. Радикалів автор привабив гостротою поставлених питань, поміркованих – лояльністю до радянської системи. Це була витончена і високоерудована опозиція, а все ж таки в межах наявної системи. Однак відомо, що система не може бути змінена без перетворення в масовій свідомості людей: без утвердження національної та громадянської свідомості неможливо утвердити повноцінну демократичну незалежну державу (підтвердженням чого можуть бути 90-і роки). Дзюба став найавторитетнішою особою серед критично настроєної інтелігенції, особливо молоді. У керівних колах України несподівано виявилось багато прихильників націонал-комунізму (насамперед, Перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест), і вони декілька років захищали І. Дзюбу від арешту, навіть – ніби з метою критики – посприяли розмноженню і поширенню його праці. Та коли ця система відчула, що націонал-комунізм розхитує її, і відкинула І. Дзюбу в табір своїх ворогів – він почав виправдовуватися, що не хотів завдати шкоди існуючому ладові, лише поліпшити його. Остаточо І. Дзюба капітулював після арешту 1972 року, чим викликав гірке розчарування серед численних своїх прихильників (16).

Найвизначнішим представником інтегрального націоналізму став блискучий публіцист, історик Валентин Мороз з його філософським волонтаризмом, відстоюванням чистоти національного ідеалу будь-якою ціною, культом сильної особистості і пасіонарністю. Другий арешт його 1 червня 1971 року і засудження на 14 років стало грізним попередженням усьому правозахисному рухові, що зароджувався.

Обидві ці видатні постаті – Іван Дзюба і Валентин Мороз – пройшли свій трагічний шлях. І обидва виявилися в глухому куті. Тому що тупиковими були обидві ці галузі опозиції. І націонал-комунізм, і інтегральний націоналізм – тоталітарні напрямки, характерні для 20-40-х років, але вони стали вчорашнім днем для шістдесятих. Адже і комунізм, і інтегральний націоналізм виправдовують революційне насильство, нетерпимі до ідеї прав людини, і саме вони, як твердить Іван Лисяк-Рудницький, завели український народ у глухий кут історії (17).

Третій шлях, свого часу мало помічений, пропонував підпільний *"Український національний фронт"*, що видавав журнал *"Воля і Батьківщина"* (1964-67, лідер Дмитро Квецко). Це самостійний розвиток у вигляді "народного соціалізму", дуже близького до реалій тодішньої західноєвропейської соціал-демократії. Це була ледве чи не найдетальніше розроблена програма націоналістичної течії українського визвольного руху в 1960-80-х. Цілковито реалістичними, як зазначає Анатолій Русначенко (18, 19) були розділи програми УНФ "Національні відносини" і "Політичні вимоги" – вони частково почали здійснюватися в сучасній Україні.

Основна ж течія національно-визвольного руху, що дістала назву "шістдесятники" і найяскравіше виявилася в позацензурному машинописному журналі *"Український вісник"* (1970-1972, редактор Вячеслав Чорновіл), характеризувалася поєднанням боротьби проти

національного гноблення з боротьбою за права людини. Вузьке було коло шістдесятників. *"Мало нас. Дрібнесенька щопта. Лише для молитов і всечекання"* (В. Стус). Але вони засвідчили неперервність поривань українського народу до волі. Важливо, що ниточка опору в нас не увірвалася після поразки у збройній боротьбі, як у наших сусідів білорусів. Шістдесятники в нових формах продовжили найшляхетніші традиції українського національно-визвольного руху ХІХ – ХХ ст. з його демократичною і гуманістичною спрямованістю, традиції української державності ХУІІ – ХУІІІ століть і 1917-20 рр., національно-визвольного руху 40-50-х рр..

Друга половина 60-х років була часом інтенсивного множення літератури самвидаву, і то саме в колі шістдесятників. До його виготовлення, зберігання, розповсюдження причетне широке коло людей, які не "засвітилися" в карних справах, але їхня лепта неоціненна. Професіоналізації самвидаву дуже посприяла поява цілого прошарку "кочегарів з вищою освітою" – викинутих з роботи творчих людей, які не мали де застосувати свій потенціал. Найвидатнішими авторами самвидаву були В.Чорновіл (*Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців")*) та *"Що і як захищає Б. Стенчук, або 66 відповідей "інтернаціоналістові"* – у відповідь на недолугу спробу влади полемізувати з Іваном Дзюбою *"Що і як захищає І. Дзюба"*, підписану псевдонімом), Михайло Осадчий (роман *"Більмо"* – про арешт автора 1965 р. та ув'язнення в Мордовії), Василь Стус (*"Місце в бою чи в розправі?"*, теж на захист І. Дзюби, його ж праця *"Феномен доби"* – блискуче літературознавче дослідження про падіння геніального поета Павла Тичини до рівня придворного лакузи), історичне дослідження історика Михайла Брайчевського про акт 1654 року *"Возз'єднання чи приєднання?"*. Він же та Олена Апанович починають цикл лекцій з історії Княжої доби, козацтва. Діяв приватний етнографічний музей Івана Гончара, фольклорні колективи *"Жайворонок"* Бориса Рябокляча та *"Гомін"* Леопольда Ященка. Відновилося традиція колядувань, ушанування Тараса Шевченка 22 травня – у день його перепоховання в Україні 1861 року. 1967 року влада спробувала була схопити кількох учасників біля пам'ятника в Києві, але біля 600 осіб на заклик Миколи Плахотнюка пішли до будинку ЦК КПУ і добилися звільнення затриманих. Це була перемога: надалі, до 1972 року, влада стала проводити біля пам'ятників свої офіційні "фестивали дружби народів", а потенційних учасників несанкціонованих зібрань декани попереджували про виключення з вузів, керівники установ – про звільнення з роботи. Утім, 1970 року Володимир Рокецький, а 1972 року Анатолій Лупиніс були схоплені за читання віршів біля пам'ятника й ув'язнені.

З'явилася ціла низка літературних творів, які несли волелюбні, гуманістичні ідеї. Найяскравіший з них, роман *"Собор"* Олеся Гончара (січень 1968) викликав жваву дискусію в суспільстві про національні духовні вартості. Увиразнив ці ідеї Євген Сверстюк у глибоко філософській праці *"Собор у риштованні"*, у статтях *"Іван Котляревський сміється"*, *"Остання сльоза"*. Дискусія завершилася вилученням роману з крамниць та бібліотек, паплюженням знаменитого письменника в офіційній пресі та ув'язненням 1970 року автора *"Листа творчої молоді м. Дніпропетровська"* на підтримку "Собору" Івана Сокульського, а також Миколи Кульчицького, та умовним ув'язненням Віктора Савченка.

Сильні середовища української, російської та єврейської опозиційної інтелігенції, де визрівали ідеї захисту прав людини, були в Одесі (Ніна Строката, Василь Барладяну, Ганна Михайленко, Леонід Тимчук, Вячеслав Ігрунов, Давид Найдіс, Рейза Палатник), у Харкові (переважно загальнодемократичного характеру, зорієнтованого на московських правозахисників – Генріх Алтунян, Владислав Недобора, Володимир Пономарьов, Аркадій Левін), у Дніпропетровську (Іван Сокульський, Олександр Кузьменко, Микола Береславський), в Умані (Надія Суровцова, Кузьма Матвіюк, Богдан Черномаз), у деяких містах Галичини.

То тут, то там розкидалися листівки проти русифікації. За них 1968 року були ув'язнені

робітники будівництва Київської ГЕС Олесь Назаренко, Володимир Кондрюков, Валентин Карпенко, у 1969 – Левко Горохівський у Тернополі, за вірші – Микола Горбаль у Борщеві.

Окремі патріоти на знак протесту проти порушення права українців бути господарями на своїй землі вдавалися до прилюдного самоспалення. Так, Василь Макуха вчинив це на Хрещатику в Києві 6 листопада 1968 року – раніше за чеха Яна Палаха. Микола Береславський робив таку спробу 10 лютого 1969 року у вестибюлі Київського університету – його скрутили в останній момент. Уночі проти 21 січня 1978 року, розкидавши листівки, спалився біля могили Т.Шевченка в Каневі колишній політв'язень Олекса Гірник із Калуша.

Як справедливо відзначив Роман Шпорлюк (20), в епоху Брежнєва-Щербицького Москва розгорнула безпрецеденту експансію на Україну, прагнучи цілковато ліквідувати її мовну, культурну та історичну національну ідентичність. Робилося це через знищення україномовної системи освіти, газет та журналів, політичні чистки. Унаслідок цього величезні маси української людності у своїй національній і людській самосвідомості опустилися нижче нуля: вони стали соромитися й цуратися свого українства.

Згодом Василь Стус писав про цю гнітючу атмосферу так: *"Не один із нас розпачливо думав, що саме духовне існування рідного народу сьогодні поставлено під загрозу. І не один із нас відчував: коли якийсь порятунок іще є, то тільки сьогодні. Бо завтра вже буде пізно. І ми, живі свідки цього тихого, потаємного затоплення нашого національного суходолу, змушені були заговорити про явища геноциду"* (21). Микола Руденко в одному інтерв'ю з нагоди проголошення незалежності України 1991 року сказав: "Господь нас вихопив з-над самісінької прірви. Ще одне покоління, ще років 15-20 – і вже не було б чого рятувати, Україна стала б непотрібною українцям, як непотрібна Білорусія білорусам..."

Проникав в Україну, зокрема, через Леоніда Плюща, російський самвидав. Це Л. Плющ переклав російською мовою найважливіші українські твори. Хоч український самвидав був тематично вужчий від російського, бо майже виключно зосереджувався на національній проблемі, та він стимулював пробудження національних, волелюбних настроїв інших поневолених народів і відкривав всесоюзному читачеві проблеми, які мусили в майбутньому вирішуватися, насамперед, проблему деімперіалізації свідомості панівної в СРСР нації, російської.

Коли в травні 1969 р. у Москві виникла *Ініціативна група захисту прав людини в СРСР*, до неї увійшли киянин Леонід Плющ та харків'янин Генріх Алтунян (обидва стояли на загальнодемократичних засадах). Першою в Україні власне правозахисною організацією слід вважати *"Громадський комітет захисту Ніни Строкатої-Караванської"* (заяву від 21 грудня 1971 р. про його створення підписали Вячеслав Чорновіл, Ірина Стасів-Калинець (Львів), Василь Стус (Київ), Леонід Тимчук (Одеса), Петро Якір (Москва). Комітет мав намір діяти на засадах Конституції і міжнародних правових актів – Загальної декларації прав людини ООН та Пакту про громадянські та політичні права. Метою він ставив ознайомлювати офіційні установи та громадськість з обставинами справи, наглядати за дотриманням законності в ході слідства та суду, збирати підписи на захист заарештованої. Окрім заяви, Комітет устиг оприлюднити бюлетень *"Хто така Н. А. Строката (Караванська)"*. Але вже на початку 1972 майже всі члени Комітету опинилися за ґратами.

Як ми вже зауважували, досі шістдесятництво свідомо уникало організаційних моментів, остерігаючись жорстоких репресій, закритих судів, звинувачень у "зраді батьківщини". Так, Євген Пронюк, який ще 1964 р. написав був програмову самвидавну статтю *"Стан і завдання Українського визвольного руху"*, пропонував створити підпільну патріотичну партію. Неформальний, але загальноновизнаний лідер шістдесятників Іван Світличний заперечив цю ідею, більше того, він був і проти видання журналу *"Український вісник"* як ознаки організації. І все ж під кінець 60-х років інтенсивно продукований шістдесятниками самвидав фактично перетворився в організаційну інфраструктуру руху опору. *"Український вісник"*

збирав під однією обкладинкою все найважливіше з самвидаву, свідомо оминаючи речі, які могли бути визнані "антирадянськими". Коли поповзли чутки про арешти, що готуються саме у зв'язку з появою журналу, В.Чорновіл зупинив підготовлений 6-й випуск, але маховик репресій уже був запущений.

Покіс 1972 року. Кінець шістдесятників

Інакодумство розхитувало систему, псувало міжнародну репутацію держави, яка, не витримуючи економічної та військової конкуренції з демократичним Заходом, включилася в процес "розрядки" (відпруження, детанту). Тому Політбюро ЦК КПРС 30 грудня 1971 року постановило розпочати всесоюзну кампанію проти самвидаву з метою зруйнувати інфраструктуру його виготовлення та розповсюдження. Для українського руху було розіграно окремих, "шпигунський детектив". 4 січня 1972 року на кордоні в Чопі було затримано громадянина Бельгії туриста Ярослава Добоша, члена "Спілки визволення України". Він після належної "обробки" показав, що зустрічався у Львові та Києві і "обмінювся інформацією" з кількома шістдесятниками, в т.ч. з Іваном Світличним. Починаючи з 12 січня 1972 р. в Україні були заарештовані близько ста осіб, проведено тисячі обшуків, десятки тисяч людей були стероризовані допитами як свідки, викинуті з роботи, з вузів. Примітивна авантюра зі "шпигунськими" пристрастями закінчилася прес-конференцією Добоша 2 червня, після чого його видворили за межі СРСР. Нікому з заарештованих не інкримінувати "зради батьківщини", тільки "антирадянську агітацію і пропаганду" (ст. 62 КК УРСР). Але цього разу майже всі провідні діячі шістдесятництва дістали максимальний реченець (7 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 років заслання) й етаповані за межі Батьківщини – в Мордовію та Пермську область Росії, потім до Сибіру (Іван та Надія Світличні, Вячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Іван Гель, Ірина та Ігор Калинці, Стефанія Шабатура, Михайло Осадчий, Василь Стус, Зіновій Антонюк та інші). Найупертіші, що не давали ніяких показів (Микола Плахотнюк, Леонід Плющ, Борис Ковгар, Василь Рубан) були запроторені до психіатричок. Тоді майже кожного звинуваченого в "антирадянській агітації та пропаганді" відверто шантажували, проводячи через психіатричну експертизу. Поодинокі спроби протесту проти арештів присікалися щонайжорстокіше. Так, коли талановитий перекладач Микола Лукаш запропонував заарештувати себе замість Івана Дзюби, його прилякали психіатричкою і наклали заборону на публікацію його перекладів. Філософ Василь Лісовий 5 липня 1972 року подав до ЦК КПУ *"Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України"*, який закінчувався так:

*"Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до тієї справи, що нині іменується **"справою Добоша"**, після подання цього листа я безперечно опинюся в числі "ворогів". Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а **"справа Добоша"** – це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури. Така **"справа"** дійсно об'єднує всіх заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи – ось чому прошу мене також заарештувати і судити" (22).*

Наступного дня його "прохання" було задовільнене. З кипкою нерозкладених машинописних відбитків листа, призначеного для розповсюдження (близько 100 екземплярів), 6 липня був заарештований і Євген Пронюк, 5 березня 1973 року по цій справі заарештований Василь Овсієнко.

Суспільна атмосфера, на відміну від 1965 року, була гнітючою. Усіх, хто не давав показів проти заарештованих і виявляв найменші ознаки співчуття до них, звільняли з роботи, виключали з інститутів, їм закривалися будь-які можливості службового зростання і творчого оприлюднення (друк, виставки тощо). Як відродження 20-х років справедливо називають розстріляним, так відродження 60-х – задушеним. Хто хотів вижити – мусив принизливо

каються (Зіновія Франко, Микола Холодний, Леонід Селезненко, Іван Дзюба), інші – криводушно писали пасквілі на своїх недавніх друзів або закордоних "українських буржуазних націоналістів – найманців іноземних розвідок", вичавлювали з себе фальшиві оди на честь душителів своєї батьківщини (Іван Драч, Дмитро Павличко), окремі не витримували задушливої атмосфери і спивалися (Михайло Чхан), накладали на себе руки (Григор Тютюнник), найстійкіші – надовго йшли у "внутрішню еміграцію" (Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Валерій Шевчук), або переїхали до Росії (Лесь Танюк, Павло Мовчан).

За цих умов зрозумілими виявилися тенденції до згорання публічної опозиційної діяльності та повернення до підпільних методів. Так, підготовлений В.Чорноволом, але зупинений 6-й випуск "Українського вісника" анонімно видали Ярослав Кендзьор, Михайло Косів, Атена Пашко; паралельно в Києві 6-й випуск видали Євген Пронюк і Василь Лісовий. Окрім того, щоб надати громадськості правдиву інформацію, видавці мали ціль сплутати слідству карти, відвернути звинувачення від В.Чорновола. 1973-1975 рр. Степан Хмара (Червоноград), Віталій Шевченко та Олесь Шевченко (Київ) підпільно видали спарений 7-8 випуски "Українського вісника", а 9-й мусили знищити безпосередньо перед обшуками. Вони були виявлені й засуджені аж 1980 року.

Ще навчаючись у школі в Самборі, Зорян Попадюк разом зі своїми однокласниками організував підпільну опозиційну групу "Український національно-визвольний фронт" (УНВФ; назвою хотіли наголосити на спадкоємності від "Українського Національного Фронту" Дмитра Квецка, Зіновія Красівського, розгромленого 1967 року). Скоро всі члени УНВФ вступили до вузів, група розрослася кількісно й географічно. Вона видавала машинописний журнал "Поступ". Її було викрито в березні 1973 року. 19-річний З. Попадюк дістав 7 років ув'язнення та 5 років заслання, Яромир Микитко – 5 років ув'язнення. Решта студентів були виключені з вузів, хлопці рекрутовані до війська.

Уночі проти 22 січня 1973 року – 55-ї річниці незалежності Української Народної Республіки, 24-річний Володимир Мармус і семеро його колег із села Росохач підняли на установах у м. Чорткові 4 національні прапори і вивісили 19 великих листівок: "Свободу українським патріотам!" (мались на увазі репресії 1972-73 проти інакодумців); "Ганьба політиці русифікації!", "Хай живе зростаючий український патріотизм!". В. Мармус "за незаконне зберігання вогнепальної зброї, створення підпільної націоналістичної організації, втягування неповнолітніх у націоналістичну організацію" був засуджений на 6 років таборів суворого режиму та 3 роки заслання. Інші члени організації засуджені на різні терміни (Микола Мармус і Степан Сапеляк – на 5 років ув'язнення та 3 роки заслання, Петро Винничук та Володимир Сеньків – на 4+3, Микола Слободян та Андрій Кравець – на 3+2, Микола Лисий – на 1 рік, Петра Вітіва як неповнолітнього не судили).

Національні прапори вивішували у Стебнику (17-літній Любомир Старосольський та Степан Калапач, дістали відповідно по 2 і 3 роки), в Києві.

Проте надія влади репресіями викоринити інакодумство і правозахисний рух не виправдалася. Жертви "покоосу" 1972 року виявилися навдивовижу стійкими. Боротьбу за права людини вони продовжили й у таборах Мордовії, Пермської області, Володимирського централу. Ось як про це свідчить Семен Ілзман: "Доки наші наглядачі-чекісти натхненно боролися з присутністю в зоні зимової білизни та пружинних механічних бритв ("Не положено!"), тихі і зовні спокійні до байдужості Антонюк і Горбаль обкладалися безліччю книг та журналів і... писали, писали, писали. Їхні "ксиви" несли світові інформацію про людей зони, її життя. І це була страшна зброя. Десятки, сотні тисяч чекістів і їхніх стукачів вишукували крамолу на волі, саджали до тюрем, таборів і психіатричних лікарень, а тут, у найпотойбічнішому місці цілковитої неволі й ізоляції, писали Самвидав!" (23).

Юридично кримінальні, але "засуджені за особливо небезпечні державні злочини",

політв'язні розгорнули боротьбу за статус політв'язня з вимогами скасувати примусову працю та обов'язкову норму виробітку, встановити справедливу оплату праці; зняти обмеження на листування; поліпшити медичне обслуговування; забезпечити можливість творчої праці та інше. Оскільки влада реагувала на вироблений 1975 року з активною участю "зеківського генерала" Вячеслава Чорновола проект Статусу політв'язня лише додатковими репресіями, то з 1976 року в'язні почали переходити на нього явочним порядком: страйкували, оголошували голодівки з приводу позбавлення побачень, зривали нашивку з прізвиськом, відмовлялися носити табірний одяг (відома "холодовка": сиділи в карцерах в одній білизні). Це викликало додаткові репресії. Окремі в'язні сумління проводили в карцерах, приміщеннях камерного типу (ПКТ), на тюремному режимі, голодуючи, ледве не половину свого терміну (наприклад, Вячеслав Чорновіл, Василь Лісовий, Василь Стус, Зорян Попадюк).

На початку 70-х років у таборах голодівками протесту й заявами відзначали *День радянського політв'язня 30 жовтня, День українського політв'язня 12 січня* (арешти 1972 року), *День пам'яті жертв червоного терору 5 вересня* (декрет Совнаркому 1918 року), *День прав людини 10 грудня*. При цьому покликалися на *Загальну декларацію прав людини ООН*, прийняті ООН 16 грудня 1966 року *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права*, що були підписані СРСР 19 жовтня 1973 року, та *Факультативний протокол* до останнього, що набув чинності в світі 23 березня 1976 року.

Про акції, що готувалися, старалися наперед повідомити "*Міжнародній амністії*", іншим міжнародним правозахисним організаціям. Вони, відтак і лідери західних держав (насамперед президенти США Річард Ніксон, Джіммі Картер, Рональд Рейган) чинили тиск на керівництво СРСР, внаслідок чого багатьом в'язням сумління вдалося зберегти життя, а декого навіть удалося вирвати з неволі (Леонід Плющ, Валентин Мороз), часом в обмін на радянських шпигунів. Моральна підтримка Заходу додавала сили духу в'язням сумління. Навіть ті, хто під час слідства під тиском, під страхом запроторення до психіатричок визнавав себе винним, у таборах дозрівали до свідомих і твердих борців за права людини. Випадки морального падіння і каяття, щоб купити свободу, попри шалений тиск, були вкрай рідкісними (Василь Захарченко, згодом Олесь Бердник). Тут слід віддати належне КГБ: у 60 – 80-х роках воно добирало в неволю високоякісні кадри.

У табірній боротьбі проти спільного ворога – російського імперіалізму – визрівала справжня міжнаціональна солідарність. У спільних акціях протесту брали участь громади українців, євреїв, вірменів, литовців, естонців, латвійців, молдаван, грузинів, російських демократів. Добре це засвідчив в "*Українських силуэтах*" та інших творах Михайло Хейфец (24). Цей досвід і ця особиста дружба дуже пригодилися в кінці 80-х років для руйнування всім осоружної "імперії зла".

Зразки героїчної стійкості демонстрували жінки-політв'язні Стефанія Шабатура, Надія Світлична, Ірина Калинець – адже перед ними були живі приклади оунівок-підпільниць Ірини Сенік, Оксани Попович, які були вже ув'язнені вдруге, 25-літниць Катерини Зарицької, Дарки Гусяк, Галини Пальчак.

У найтяжчому – абсолютно безправному (гірше смерті!) – становищі перебували жертви каральної психіатрії (Микола Плахотнюк, Василь Рубан, Борис Ковгар, Анатолій Лупиніс, Леонід Плющ, пізніше Василь Сірий, Ганна Михайленко). Утім, перед видимою перспективою застосування "каральної психіатрії" тоді стояли практично всі політв'язні. Цей засіб шантажу влада широко – і безсоромно перед усім цивілізованим світом – застосовувала як під час слідства (майже кожного заарештованого з політичних мотивів проводили через психіатричну експертизу), так і щодо засуджених. За незалежну експертизу щодо Петра Григоренка 1972 р. був ув'язнений київський психіатр Семен Глузман. Згодом, 1981 року, за експертизу щодо борця за права робітників Олексія Нікітіна був ув'язнений харківський

психіатр Анатолій Корягін, консультант *Робочої комісії з розслідування використання психіатрії в політичних цілях* (почала діяти 5 січня 1977 р.).

Українська громадська група сприяння виконанню гельсінкських угод

Влада була впевнена, що після "покосу" шістдесятників 1972 року з "українським буржуазним націоналізмом", як вона йменувала все, що було пов'язане з проявами національної самосвідомості, не матиме ніякого клопоту років 10-15. Але вона помилилася. Життєві сили українського народу ще не були вичерпані, тож з'явилася у концтаборах і в'язницях (на цій новітній Січі Запорозькій, як каже Михайло Горинь) нова когорта – правозахисники.

Показовою щодо цього є доля письменника Миколи Руденка. Син шахтаря, фронтовик, парторг Спілки письменників, він користувався всіма привілеями радянського істеблішменту. Але, як порядна людина, він твердо відмовлявся давати негативні характеристики на репресованих колег, зокрема, єврейських письменників, звинувачених у "космополітизмі". Розвінчання "культу особи Сталіна" привело його до переконання, що учення, на якому будувався СРСР, хибне в своїй основі. За критику марксизму Руденко 1974 року був виключений з КПРС, 1975 – зі Спілки письменників. На початку 70-х Руденко включився в роботу на захист прав людини. Мав тісні стосунки з московськими правозахисниками Андрієм Сахаровим, Петром Григоренком, став членом радянського відділення "*Міжнародної амністії*". 18 квітня 1975 року був заарештований за правозахисну діяльність, але ще під час слідства у зв'язку з 30-літтям перемоги амністований як учасник війни. Коли Руденко домагався відновлення пенсії як інвалід, його в лютому-березні 1976 шахрайським чином примусово піддали психіатричній експертизі. Тільки завдяки порядності лікарів його не запроторили до психлікарні.

Як тільки 9 листопада 1976 року Микола Руденко на прес-конференції на квартирі Олександра Гінзбурга в Москві (у Києві не було акредитованих іноземних журналістів) оголосив про створення Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод – через дві години у вікна його житла в Кончі-Заспі під Києвом, де ночували його дружина Раїса Руденко й Оксана Мешко, полетіли цеглини. Жінки затулялися ковдрами й подушками, і все ж таки О.Мешко була поранена в плече. Так КГБ – жартує М.Руденко – відсалютував на честь створення УГГ (25, 26).

Превентивні обшуки 23-24 грудня 1976 року в членів-засновників Групи не налякали їх, хоча Миколі Руденкові підкинули 39 доларів, Олесеві Берднику – порнографічні листівки, а в Олексі Тихого знайшли заліплена в глину на горищі сараю давно непридатну для стрільби німецьку гвинтівку (можливо, її під час війни сховав брат Тихого, який пішов на фронт і загинув).

Середовище Української Гельсінкської Групи виявилось досить широким і героїчно стійким. Це колишні політв'язні, їхні друзі й родичі, це молоді люди, які не хотіли більше задихатися в атмосфері офіційної брехливої ідеології. ЦК КПРС і його "бойовий авангард" – КДБ – були розгублені. Адже хотілося зберегти "людське обличчя" перед світом. Проте вони не витримали і в черговий раз явили світові свій справжній лик: вдалися до випробуваних методів – арештів найактивніших, залякувань і вигнань із роботи, з інститутів усіх співчуваючих і підозрілих.

5 лютого 1977 року за ґратами опинилися Микола Руденко й Олекса Тихий. Дозвіл на арешт лідерів Московської групи Юрія Орлова й Олександра Гінзбурга, Української – Миколи Руденка і Литовської – Томаса Венцлави дало Політбюро ЦК КПРС на пропозицію Генерального прокурора СРСР Романа Руденка і Голови КГБ Юрія Андропова. (Про це стало відомо вже після розпуску КПРС). Щодо Миколи Руденка було обумовлено: судити Донецьким обласним судом, для чого, мовляв, "є процедурні підстави": його посправник Олекса Тихий живе з Донецької області. Але насправді суд хотіли провести подалі від

центрів.

М. Руденко й О. Тихий спочатку були звинувачені за ст. 187-І КК УРСР – "Розповсюдження завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад", максимальне покарання за що – 3 роки ув'язнення. Таких засуджених тримають у карних таборах. Але під час слідства статтю замінили на 62-у – "Антирадянська агітація і пропаганда". Обоє було засуджено на максимальні терміни: М. Руденка за ч. 1 ст. 62 до 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання (хоча він інвалід війни), а О. Тихого – за ч. 2 ст. 62 – до 10 р. таборів особливо суворого режиму і 5 р. заслання з визнанням особливо небезпечним рецидивістом (Тихий уже був у 1957 році суджений за "антирадянську агітацію"). Цей стандарт, за рідкісними винятками, надалі застосовувався до всіх членів УГГ.

М. Руденкові та О. Тихому інкримінували написані та підписані ними документи УГГ (члени Групи домовилися, що кожний визнає себе співавтором, хоча б він тільки підписав документ; діяли і взаємні доручення підписувати документи, якщо хтось не міг приїхати з причин адміністративного нагляду чи арешту). Крім того, О. Тихий був звинувачений у незаконному зберіганні вогнепальної зброї (ст. 222).

Обшуки у справі Руденка і Тихого були майже у всіх членів Групи, у знайомих. Були викликані як свідки під час слідства десятки осіб з усієї України, з Москви. Формально відкритий, насправді ж закритий процес відбувся 23 червня – 1 липня 1977 року в Дружківці на Донеччині, в "ленінській кімнаті" "Змішторгу", заповненій "спецпублікою". Щоб установу не можна було знайти, з неї зняли вивіску. Допитаних свідків, усупереч правилу, виводили з зали, піднаглядних І. Кандибу та Л. Лук'яненка після допиту силоміць відправили додому (27).

Рідні Руденка і Тихого про суд довідалися тільки 25 червня з повісток на допит. У зал суду не допустили 80-річну матір Тихого, синів Миколу і Володимира. Володимир намагався запросити захисника з Києва, хотів сам захищати батька, але йому відмовили. З автобуса, що їхав у Донецьк, зняли Петра Вінса з товаришем. Їх відвезли в міліцію, обшукали, забрали гроші, купили квитки на літак і відправили в Київ. Петра Старчика і Кирила Подрабінека затримали "для з'ясування особи" і відправили в Москву.

На суді не була оголошена низка документів, зате свідком звинувачення виступив професор Донецького університету Ілля Стебун з твердженнями, що Тихий схилив його до ворожої діяльності, даючи йому на рецензію свою машинописну книгу "Мова народу. Народ". (Це його М. Руденко свого часу захищав від звинувачень у "космополітизмі").

Процес у справі Руденка – Тихого, незважаючи на вжиті заходи, був висвітлений по радіо "Свобода". Він не дезорганізував, а навпаки, ще більше активізував діяльність інших членів Групи, хоча кожний, хто хоч як-небудь був причетний до діяльності Групи, потрапляв під пильний нагляд, з ним "розмовляли", його схилили стати донощиком, або ж звільняли з роботи, виключали з інституту, викидали з черги на квартиру і т. п.

2 березня 1977 заарештований в Одесі близький до Групи Василь Барладяну. Ст. 187-1, три роки карних таборів. За три тижні до кінця терміну, 29 лютого 1980, він одержав ще 3 роки за тією ж статтею.

23 квітня 1977 року в Києві були заарештовані Микола Матусевич і Мирослав Маринович. Обом інкримінована ч. 1 ст. 62. Крім того, Матусевичу – ч. 1 ст. 206 "Хуліганство", за фактом 1972 року. Слідство тривало більше півроку з розрахунку, що молоді люди не витримують психологічного натиску, покаються і це можна буде використати для дискредитації правозахисного руху. Але М. Матусевич узагалі відмовився брати участь у розслідуванні й у судовому процесі, а М. Маринович не давав показів. Суд відбувся в м. Василькові Київської обл. 22 – 27 березня 1978 року. Як і перші засуджені, ці теж не визнали за собою вини. Вирок – 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання.

Улітку 1977 року радіо "Свобода" почало читання ґрунтовної заяви письменника Гелія Снегір'ова (формально він не був членом УГГ) про зречення радянського громадянства та уривки з його есею "Набої для розстрілу, або Нене моя, нене" – про сумнозвісну "справу СВУ" ("Спілка визволення України" – цілком сфабриковану ГПУ в 1929 році справу, яка поклала початок тотальному нищенню української інтелігенції). 22 вересня Г. Снегір'ов був заарештований. Почалася нова серія обшуків і допитів. Унаслідок голодування і катувань Снегір'ов у березні 1978 року був розбитий паралічем. 1 квітня в газеті "Радянська Україна" з'явилася підписана його ім'ям покаєнна заява, безсовісно сфабрикована КГБ. Тяжко хворого, його перевели в Жовтневу лікарню, де тримали під пильним наглядом до смерті, що настала 28 грудня.

8 грудня 1977 року заарештований у Києві член Групи Петро Вінс, – син ув'язненого лідера баптистів України Георгія Вінса, – 30 діб арешту за звинуваченням у "хуліганстві". 15 лютого 1978 він одержав 1 рік за "дармоїдство".

12 грудня 1977 року в Чернігові заарештований за звинуваченням в антирадянській агітації і пропаганді Левко Лук'яненко, який перебував там під адміністративним наглядом після звільнення в січні минулого року. Крім документів Групи, йому інкримінували як антирадянські статті "Зупиніть кривосуддя!" – на захист художника Петра Рубана, "Рік свободи", "Проблеми інакодумства в СРСР" та інші. Під час слідства Л. Лук'яненко тримав тривалу голодівку, відмовився від радянського громадянства. 20 липня 1978 року Чернігівський обласний суд у м. Городні виніс вирок: 10 років позбавлення волі в таборах особливо суворого режиму і 5 років заслання з визнанням особливо небезпечним рецидивістом. Про "відкритість" процесу свідчить хоча б той факт, що Оксану Мешко, яка їхала в Городню, зняли з автобуса і відправили в зворотньому напрямку.

У 1978-1980 р. були репресовані майже всі члени-засновники Групи, але на їхнє місце зі впертою одержимістю йшли нові й нові люди. Так, у Групу вступили Петро Вінс (лютий 1977), Ольга Гейко-Матусевич (14 травня 1977), Віталій Калиниченко (жовтень 1977), Василь Січко (26 лютого 1978), Петро Січко (30 квітня 1978), Юрій Литвин (червень 1978) Володимир Малинкович (жовтень 1978), Михайло Мельник (листопад 1978), Василь Овсієнко (18 листопада 1978). Вступ до Групи в кожному випадку був свідомим актом хоробрості й жертвності: адже оголошений її член тримався на волі лічені тижні чи місяці. Дехто працював як неоголошений член, залишаючи заяву, якою просив вважати його членом Групи з моменту арешту. Були випадки написання наперед останнього слова, бо не було певності, що його вдасться виголосити на майбутньому суді.

Протиставляючи репресіям законність і відкритість, Група 14 жовтня 1977 року подала до Ради Міністрів УРСР клопотання про реєстрацію її як громадської організації й надання їй офіційного статусу. Після арешту М. Руденка нового Голову не обирали, але неформальними лідерами її були Олесь Бердник (до арешту 6 березня 1979 року) та Оксана Мешко.

Улітку 1978 року Група оприлюднила програмовий документ "Наші завдання", де заявила, що виходить із "засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян". Захист національних прав українців та громадян інших національностей, а також релігійних прав, був поставлений на перше місце в її діяльності.

Група в особі Йосифа Зісельса захищала права євреїв на еміграцію, в особі Петра Григоренка – права кримських татарів, в особах Петра Вінса, Ольги Гейко – права віруючих. Загальнодемократичні тенденції в ній представляли Леонід Плющ, Володимир Малинкович. В окремих її документах ішлося про соціально-економічні права.

Авторський колектив, яким вважала себе Група, виявився надзвичайно продуктивним: за три перші роки, працюючи в умовах постійного ризику, він створив сотні висококваліфікованих, скрупульозно вивірених і добре зредагованих правозахисних документів, які склали б кілька томів. Це десятки Меморандумів та Інформбюлетнів про

порушення прав конкретних людей.

Матеріали доводилося возити до Москви, звідки вони передавалися за кордон. Спроба передати добірку матеріалів консулові США в Києві закінчилася побиттям і ув'язненням Петра Вінса. Багато документів вилучалося при обшуках і викрадалося кагебістами. В Оксани Мешко на Верболозній, 16 було проведено 9 трусів. Їй кілька разів перекопали садок. У хаті навпроти встановили пост із камерою нічного бачення, а на саму її було вчинено збройний напад.

Для підтримки правозахисного руху в Україні українська діаспора вже в листопаді 1976 року створила *Вашигтонський Комітет Гельсінкських Гарантій для України* (Богдан Клен – псевдонім Осипа Зінкевича), який разом з *видавництвом "Смолоскип" ім. В. Симоненка* збирав і видавав матеріали УГГ українською та англійською мовами, популяризував діяльність Групи в правозахисних і політичних колах світу. Найзначніші його справи – видання книг:

Український правозахисний рух. Документи й матеріали Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод. Передмова Андрія Зваруна. Упорядкував Осип Зінкевич. Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка. Торонто – Балтимор. 1978. 478 с.;

Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод. Випуски: ч. 1, 1978 р.; ч. 2, 1978 р.; безномерний, березень 1979 р.; ч. 1, 1980 р.; ч. 2, 1980 р. Упорядкував Осип Зінкевич. Післяслово Ніни Строкатої. Комітет Гельсінкських гарантій для України. Українське видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка. Торонто – Балтимор, 1981. 200 с.;

Українська Гельсінкська Група. 1978 – 1982. Документи і матеріали. Упорядкував і зредагував Осип Зінкевич. Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка. Торонто – Балтимор. 1983. 1000 с.

Згодом почав діяти *Американський громадський комітет сприяння виконанню Гельсінкських угод* (Роман Купчинський). Коли ж за кордоном опинилися Петро Григоренко (США) та Леонід Плющ (Франція), у жовтні 1978 року почало діяти *Закордонне представництво УГГ*. До нього долучилися Надія Світлична, Ніна Строката-Караванська. З 1979 року за кордоном почав виходити *"Вісник репресій в Україні"* українською та англійською мовами. Документи Групи, що потаємно надходили з України, публікувалися в періодиці й виходили окремими виданнями. Надія Світлична почала вести передачі на радіо *"Свобода"* про правозахисний рух – їх, попри глушіння, потай слухала вся мисляча Україна.

22 травня 1978 року в Групу вступив засланий у Якутію після ув'язнення В'ячеслав Чорновіл. У лютому 1979 року оголосила себе членами УГГ ціла група політв'язнів і засланців: Оксана Попович, Богдан Ребрик, Василь Романюк (згодом – Патріарх Володимир), Ірина Сенік, Стефанія Шабатура, Данило Шумук, Юрій Шухевич-Березинський (тепер він каже, що насправді з ним не зв'язалися). У жовтні 1979 членами Групи стали Йосиф Зісельс, Зіновій Красівський, Ярослав Лесів, Петро Розумний, Іван Сокульський, пізніше Микола Горбаль (21 січня 1980), Михайло Горинь (листопад 1982) Валерій Марченко (жовтень 1983), Петро Рубан (1985).

З 1979 року КГБ розгорнуло проти Групи справжню війну. Репресії проти причетних до неї набули мафіозного характеру. Україною прокотилася хвиля карних процесів проти правозахисників за цинічно сфабрикованими справами: "дармоїдство" (Петро Вінс), "опір міліції" (Василь Овсієнко, Юрій Литвин), "хуліганство" (Вадим Смогитель, Василь Долишній), "спроба згвалтування" (Микола Горбаль, В'ячеслав Чорновіл), "порушення паспортного режиму" (Василь Стрільців), "незаконне зберігання зброї" (Петро Розумний), "виготовлення, зберігання і збут наркотиків" (Василь Січко, Ярослав Лесів). Україна стала свого роду полігоном КГБ, де випробовувалися найбрутальніші методи. Причетних до Групи

били невідомі чи міліція (Петра Вінса, Юрія Литвина, Василя Долішнього), жінкам погрожували зґвалтуванням (Ользі Гейко), підкидалися документи (Михайлові Гориню), за захист рідних ув'язнювали дружин (та ж Ольга Гейко-Матусевич, Раїса Руденко), матерів (76-літню Оксану Мешко). Ніхто з членів Групи не виходив на волю: незадовго до звільнення, а то й у день звільнення жертві фабрикували нову справу (Василь Овсієнко, Юрій Литвин, Микола Горбаль, Василь і Петро Січки, Ярослав Лесів, Іван Сокульський, Ольга Гейко, Василь Барладяну). Тільки такими методами на початку 80-х років удалося фактично припинити діяльність Групи.

Усього в Групу за час її існування вступила 41 особа. (Крім них, УГГ 1982 року поповнилася двома іноземними членами, а в кінці 1987 року було кооптовано ще шістьох). 24 з 41 були засуджені у зв'язку з членством у Групі. Вони відбули в концтаборах, в'язницях, психіатричках, на заслання понад 170 років. Загалом же на страстному рахунку 39 членів Групи – понад 550 років неволі. Група розплатилася п'ятьма життями: Михайло Мельник наклав на себе руки напередодні неминучого арешту 9 березня 1979 року. Чотири в'язні табору особливо суворого режиму ВС-389/36 (селище Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.) загинули у неволі: Олекса Тихий 5 травня 1984, Юрій Литвин 4 вересня 1984, Валерій Марченко 7 жовтня 1984 і Василь Стус 4 вересня 1985. Тільки один член УГГ – Володимир Малинкович – був вигнаний за кордон уночі проти 1 січня 1980 року.

Ось подальша, після арешту Л. Лук'яненка, далеко не повна, хроніка репресій проти УГГ. 8 грудня 1978 р. ув'язнений на 3 роки за ст. 187-1 активіст руху євреїв за виїзд, член УГГ Йосиф Зісельс (м. Чернівці). Через три роки після звільнення, 19 жовтня 1984 – ще на 3 роки за цією ж статтею.

9 січня 1979 року Василь Стрільців (м. Долина Івано-Франківської обл.) засуджений на 3 місяці виправних робіт за "образу" директора школи – трирічної давнини, а 25 жовтня він заарештований за "порушення паспортного режиму" за ст. 196 – 2 роки. 22 жовтня 1981 звинувачений за ч. 1 ст. 62 – 7 років таборів суворого режиму і 4 роки заслання.

За сфабрикованою справою "опір міліції" (ч. 2 ст. 188-1) 7 – 8 лютого 1979 на 3 роки засуджений Василь Овсієнко (с. Леніне, нині Ставки, Радомишльського р-ну Житомирської обл.). 9 червня 1981 заарештований у таборі і засуджений за ч. 2 ст. 62 ще на 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

6 березня 1979 року заарештований Олесь Бердник, Київ. Ч. 2 ст. 62, 6 років особливо суворого режиму і 3 роки заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

6 липня 1979 батько і син Петро і Василь Січко (м. Долина Івано-Франківської обл.) заарештовані і засуджені за ст. 187-1 на 3 роки. Батько – суворого режиму, син – посиленого. Їхній молодший син і брат Володимир (не член УГГ) 4 грудня 1981 після безпідставного виключення з університету відмовився служити у війську і був засуджений на 3 роки. Не звільняючи, Петра 16 червня 1982 за тією ж ст. 187-1, а Василя 3 грудня 1982 за "зберігання наркотиків" (які йому підкинули в тумбочку) засудили ще на три роки.

6 серпня 1979 заарештований за звинуваченням в опорі міліції (ч. 2 ст. 188-1) Юрій Литвин (с. Барахти Васильківського р-ну Київської обл.). 3 роки карних таборів суворого режиму. Заарештований у таборі 2 березня 1982, за ч. 2 ст. 62 засуджений ще до 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

3 жовтня 1979 заарештований у с. Пшеничне Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. Петро Розумний – "незаконне зберігання холодної зброї" (вилучили кишенькового ножа, коли їздив до політзасланця Євгена Сверстюка в Сибір), ст. 222-3, 3 роки карних таборів.

23 жовтня 1979 р. заарештований у Києві за сфабрикованим звинуваченням у "спробі зґвалтування" Микола Горбаль. 5 років карних таборів суворого режиму. За день до звільнення порушена справа за ч. 2 ст. 62 – 8 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

15 листопада 1979 року заарештований у м. Болехів Івано-Франківської обл. за сфабрикованим звинуваченням у виготовленні та збуті наркотиків (ст. 229) Ярослав Лесів. 2 роки ув'язнення. У травні 1981 знову заарештований у таборі за таким само звинуваченням – 5 років.

29 листопада 1979 р. заарештований у м. Васильківка Дніпропетровської області Віталій Калиниченко. Ч. 2 ст. 62. 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

20 лютого 1980 року в Одесі заарештована Ганна Михайленко, яка була неоголошеним членом Групи. 8 років катувань у психіатричках.

12 березня 1980 заарештований у м. Моршині Львівської обл. Зіновій Красівський і відправлений досиджувати невідбутий термін 8 місяців та заслання 5 років.

12 березня 1980 заарештована в Києві Ольга Гейко-Матусевич. 3 роки за ст. 187-1 у карному таборі. У момент звільнення заарештована за ч. 1 ст. 62 – ще 3 роки таборів суворого режиму.

2 квітня 1980 на засланні в Якутії Вячеславі Чорноволу пред'явлене сфабриковане звинувачення у "спробі згвалтування" – 5 років карних таборів.

11 квітня 1980 у Дніпропетровську заарештований член Групи Іван Сокульський, а 1 липня близький до Групи Григорій Приходько (с.Александрополь Синельниківського р-ну Дніпропетровської обл.). Засуджені до 5 років в'язниці, 5 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Визнані особливо небезпечними рецидивістами. 3 квітня 1986 Сокульський засуджений у в'язниці м.Чистополь ще на 3 роки за сфабрикованим звинуваченням у "хуліганстві" (ч. 2 ст. 206).

14 травня 1980 заарештований у Києві Василь Стус. Ч. 2 ст. 62. 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

Кагебісти не посоромилися на саме Різдво Христове, 7 січня 1981 року, з особливим цинізмом, засудити на півроку позбавлення волі і 5 років заслання за ч. 1 ст. 62 майже 76-літню киянку Оксану Мешко, перед тим протримавши її 75 днів на психіатричній експертизі. Її везли етапом на берег Охотського моря 108 днів.

30 червня 1980 року за співпрацю з членами УГГ в с. Гута-Логанівська Малинського р-ну на Житомирщині заарештований Дмитро Мазур. Ч. 2 ст. 62, 6 років таборів суворого режиму і 5 р. заслання. На засланні був тяжко побитий, двічі тікав і двічі (у жовтні 1986 та в лютому 1988) був суджений на 1 р. карних таборів.

23 березня 1981 у м. Пустомити Львівської області заарештований останній в Україні член-засновник УГГ – Іван Кандиба. Ч. 2 ст. 62. 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

15 серпня 1981 заарештована дружина М. Руденка Раїса – формально не член Групи, але її "неодмінний секретар". Ч. 1 ст. 62, 5 років таборів суворого режиму і 5 років заслання.

3 грудня 1981 у Львові заарештували Михайла Гориня, підкинувши примітивно сфабриковані "антирадянські" тексти – насправді ж за підготовку 4-7 бюлетенів УГГ, на чому його не змогли спіймати. Ч. 2 ст. 62. 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст. Формально М.Горинь був прийнятий у Групу в прогулянковому дворіку табору Кучино в листопаді 1982 року.

2 вересня 1982 року на засланні в Актюбінській області Казахстану заарештований за ст. 56, ч. 2 (аналог ст. 62 КК УРСР) близький до Групи Зорян Попадюк. Як прооперований на туберкульоз, засуджений на 10 р. таборів не особливо, а суворого режиму та 5 р. заслання.

21 жовтня 1983 заарештований журналіст Валерій Марченко (Київ). Ч. 2 ст. 62., 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний рецидивіст.

29 листопада 1985 у м. Прилуки Чернігівської обл. заарештований Петро Рубан. Ч. 2 ст. 62., 9 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання. Особливо небезпечний

рецидивіст.

Увесь цей час тривали репресії проти звільнених політичних в'язнів, які виявляли найменші ознаки нонконформізму. Їх не приймали на роботу за фахом (Кузьма Матвіюк, Ігор Кравців, Надія Світлична, Григорій Маковійчук, Любомир Старосольський, Ганна Михайленко, Василь Лісовий, Олесь Сергієнко, Євген Пронюк, Василь Долішній та інші). Їм кожні півроку продовжували адміністративний нагляд, щоразу посилюючи його, пред'являли попередження за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 грудня 1972 року про кримінальну відповідальність.

Боротьба триває

Тим часом, внаслідок розгрому УГГ, виникають спроби відновити підпільну діяльність. 1979 року в Івано-Франківську був викритий "*Український національний фронт*" (Микола Крайник, Микола Зварич, Іван Мандрик – останнього під виглядом виклику у відрядження забрали троє невідомих, а через три дні дружині повідомили, що він покінчив самогубством. На суді виявилось, що до УНФ входило біля 40 осіб, вони вели виключно просвітницьку діяльність, зокрема, видали №№10 і 11 "*Українського вісника*".

У кінці 70-х – на початку 80-х років у кількох містах України існувало коло молодих людей, що називало себе "*Люди доброї волі*" (лідер – Тетяна Метельова). Воно вело просвітницьку та правозахисну роботу.

Окремої уваги заслуговує рух кримських татар за повернення на свою історичну батьківщину, боротьба за право на еміграцію.

У 1980 році з'являється звернення *Українського патріотичного руху*. Анонімні автори (тепер відомо, що цей текст написав Василь Стус) констатували, що СРСР перетворився на військово-поліційну державу, яка має далекосяжні імперські цілі. Вільна Україна могла б стати надійним захистом Заходу від комуністичної експансії, тому деколонізація ССРСР – єдина гарантія миру у всьому світі.

В умовах тотального контролю тривають спроби ідеологічного обґрунтування руху опору. Починаючи з 1973 року філолог Юрій Бадзьо, заробляючи на прожиття фізичною працею, потай працював над фундаментальною історіософічною працею "*Право жити*" – про становище українського народу в СРСР, де його позбавлено минулого, сучасного і майбутнього, бо він призначений стати матеріалом для створення "нової історичної спільноти – радянського народу". Автор стояв на позиціях "демократичного соціалізму", послуговувався марксистською термінологією, але нещадно критикував ленінізм. Кагебісти викрали його рукопис на 1400 аркушів. Через рік при обшуці забрали другий варіант (450 аркушів), та за два місяці до арешту (23 квітня 1979) він устиг зробити третій, за що дістав 7 років ув'язнення та 5 років заслання. Це був свого роду теоретичний підсумок шістдесятництва, узагальнення його історичного досвіду (28).

У камері табору особливо суворого режиму в Сосновці (Мордовія) потай писав працю "*Грані культури*" Іван Гель (29). Він досліджував витоки тоталітарної російської системи, способи і методи ідеологічного тиску на уярмлені народи з допомогою науки, освіти, культури. І. Гель розрізняє дисидентів (які критикують радянську систему зсередини) і учасників національно-визвольного руху. Він докоряє Заходові за свідоме замовчування національних проблем в імперії, а російським дисидентам – що уникають принципової оцінки цих проблем. Адже з відкритим осудом русифікаторської політики виступив тоді хіба лише Володимир Буковський у відкритому листі О. Косигіну.

Значний внесок в осмислення ролі правозахисного руху в Україні зробив Юрій Литвин, написавши в квітні 1979 року статтю "*Правозахисний рух в Україні, його засади та перспективи*" (30). Стоячи загалом на анархо-синдикалістських позиціях, він розглядає правозахисний рух як протиборство суспільства, яке прагне якомога більшої свободи, і держави, яка намагається рухатися до деспотизму. Силу українського правозахисного руху

він вбачає у високих моральних якостях правозахисників, що він є гідною ланкою світового руху та що він неполітичний.

Над великим дослідженням з історії України працював виключений з аспірантури історик Михайло Мельник (працю вилучили з обшуком 6-7 березня 1979 року, після чого автор 9 березня наклав на себе руки), над спогадами – Борис Антоненко-Давидович – і їх викрали.

Теоретична думка правозахисників підводила до висновку, що правове суспільство в Україні не може постати як наслідок реформування існуючої системи, за колоніального становища України. Це можливе тільки за умов її незалежності.

Хоча владі жорстокими репресіями вдалося приглушити правозахисний рух в Україні, та остаточно вона його не викорінила. 1981 року, у 9-у річницю арештів, у Києві були розклені листівки: *"Співвітчизники! 12 січня – День українського політв'язня. Підтримайте його!"* Це була справа рук п'ятох молодих інтелігентів, троє з яких українці, двоє – євреї. Журналіст Сергій Набока, перекладач Леонід Мілявський, математик Лариса Лохвицька, ендокринолог Інна Чернявська дістали по три роки ув'язнення за "наклепи на радянську дійсність", виявлені в їхніх статтях та віршах. Наталка Пархоменко, мати малої доньки, була звільнена.

Колишній політв'язень Йосип Тереля вдається до відчайдушної спроби продовжити відкриту правозахисну діяльність у Галичині: 9 вересня 1982 року п'ятеро українських греко-католиків оголосили себе *Ініціативною групою захисту прав віруючих і Церкви*. Її членом стала Стефанія Петраш, чоловік якої Петро, сини Василь і Володимир були ув'язнені за правозахисну діяльність. 24 грудня Й. Тереля знову опинився за ґратами.

Заарештовані правозахисники не йшли на жодні компроміси. Вони саботували розслідування, суди, не підписували протоколи допитів, не визнавали свої дії злочинними, відмовлялися від радянського громадянства. Це була відкрита конфронтація з окупаційною владою. Склався парадокс: правозахисники протестують проти порушень законів, а каральні органи новими репресіями намагаються довести, що порушень законності немає...

Група діяла й у неволі. Так, у 1979 році з табору особливо суворого режиму Сосновка (Мордовія) вислизнуло *"Звернення українського національного визвольного руху в справі української самостійності"* (відоме як *"Заява 18-х політв'язнів"*, автор Л. Лук'яненко), де викривався колоніальний характер влади в Україні.

Окремо слід згадати документ *"Спроба узагальнення"* Олекси Тихого та Володимира Романюка (1978), у якому автори проголошують вищим принципом громадського і міжнародного співіснування Загальну декларацію прав людини ООН, пакти і документи ООН про незалежність і суверенітет націй і народів. Автори пропонують для врятування нації від духовного і культурного знищення прийняти певні норми поведінки для українця. Вони зводяться, в основному, до пасивного спротиву русифікації: уживати тільки рідну мову, не служити в армії за межами України, не їхати на роботу за межі України. Крім того, дотримуватися загальнолюдських норм поведінки: не лихословити, не пиячити, не наживати предметів розкоші, не нагромаджувати грошей, а витратити їх на добродіяння. У висновку Романюк і Тихий пишуть: *"Не треба порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР"*.

Блискучим зразком правозахисної публіцистики є *"З таборового зошита"* Василя Стуса (31), що, вкупі з висуненням його поетичної творчості на здобуття Нобелівської премії, коштувало йому життя.

З усіх членів Групи тільки один Олесь Бердник покаявся після 5-ти років ув'язнення і був звільнений у квітні 1984 року (32).

Захоплює хоробрість наших жінок – Оксани Мешко, Ольги Гейко, Оксани Попович, Надії Світличної, Ірини Сенік, Ніни Строкатої, Стефанії Шабатури, Раїси Руденко, які до кінця витерпіли неволю в нелюдських умовах і зберегли свої душі незаплямованими. А ті жінки, які залишилися у "великій зоні", були опорою й підтримкою в'язнів. Віра Лісова й Олена

Антонів, щомиті ризикуючи, розподіляли допомогу родинам політв'язнів, яка надходила з Фонду Олександра Солженіцина (для поїздки на побачення, на спорядження пакунка). По суті, Україна 80-х років, як не раз у нашій трагічній історії, трималася на козацьких дружинах, матерях і сестрах, таких як Ганна Михайленко (ув'язнена 1980 р. в психіатричці на 8 років), Стефанія Петраш (дружина Петра, мати Василя і Володимира Січків), Валентина Чорновіл та Алена Пашко (сестра і дружина В'ячеслава Чорновола), Ольга Горинь (дружина Михайла Гориня), Ніна й Алла Марченко (мати і тітка Валерія Марченка), Михайлина Коцюбинська, Леоніда Світлична (дружина Івана Світличного), Ольга Стокотельна (дружина Миколи Горбала), Світлана Кириченко (дружина Юрія Бадзя), Ніна Обертас, Ольга Бабич (сестра Сергія Бабича), Таміла Матусевич (сестра Миколи Матусевича), Валентина Сокоринська (дружина Олеся Бердника), Надія Лук'яненко (дружина Левка Лук'яненка), Валерія Андрієвська (дружина Євгена Сверстюка), Люба Хейна (дружина Мирослава Мариновича) та інших. Вони їздили на побачення, вивозили інформацію, переправляли її за кордон, морально підтримували в'язнів і страждали разом з ними, а часто й гірше за них, тому що кагебісти шантажували не тільки їх самих, але й дітей.

Коли чоловіки, сини і брати пішли на війну – козацькі матері, жони і сестри взяли на себе тягар їхнього захисту, виховуючи в той же час нове покоління козацьких дітей (в українській мові, на відміну від російської, "воспитать" – "виховати", цебто насамперед зберегти дітей від небезпеки, а не прогнати).

Ще 23 вересня 1981 року, у доповіді на 13-му Національному з'їзді Американської асоціації сприяння славістичним дослідженням у м. Пасіфік-Гров відомий дослідник політичної думки Іван Лисяк-Рудницький відзначив:

"...підтверджена фактами значущість українських дисидентів не викликає сумнівів. Жертовність цих хоробрих чоловіків і жінок свідчить про незламний дух української нації. Їхня боротьба за людські й національні права узгоджується з тенденцією світового загальнолюдського поступу в дусі свободи. Українські дисиденти вірять, що правда свободи переможе. Тим, кому пощастило жити у вільних країнах, не личить вірити менше" (33).

До такого висновку підштовхує піднесений стиль більшості документів Групи, що відзначила в 1981 році й Ніна Строката в післяслові до видання Інформбюлетнів (34).

Сила і величезна моральна перевага українських правозахисників над режимом полягали в тому, що вони не стали підпільниками, а підписували документи своїми іменами, відкрито демонстрували легалізм, апелюючи до радянського закону і міжнародних правових документів, підписаних СРСР.

Українські правозахисники мали заслужену повагу й моральну підтримку в демократичному світі. 1978 року лідери Московської, Української і Литовської гельсінкських груп були висунуті на здобуття Нобелівської премії миру. 1985 року на Нобелівську премію в галузі літератури була висунута творчість члена Групи Василя Стуса. Але Москва розв'язалася з ним у традиційний російський спосіб: "Нет человека – нет проблемы". Стуса поспішили знищити в карцері "табору смерті" Кучино, знаючи, що цю премію присуджують у жовтні кожного року – але тільки живим.

Московська Гельсінкська група припинила свою діяльність у 1982 році, бо одні її члени були ув'язнені, інші викинуті за кордон. Були розгромлені Грузинська, Литовська й інші групи. Українським же правозахисникам був один шлях – у концтабори. Майже всі будучи в неволі, вони твердо вирішили не здаватися. Члени УГГ, які сиділи в таборі особливо суворого режиму ВС-389/36 у с. Кучино Пермської області, порадилися – і Українську Гельсінкську Групу не розпустили. (До речі, на особливо суворому, камерному режимі в Кучино в період від 1 березня 1980 до 8 грудня 1987 року – у різний час і в різних камерах – сиділи члени УГГ Олесь Бердник, Микола Горбаль, Михайло Горинь, Віталій Калиниченко, Іван Кандиба, Юрій Литвин, Левко Лук'яненко, Валерій Марченко, Василь Овсієнко, Петро Рубан, Іван

Сокульський, Василь Стус, Богдан Ребрик, Олекса Тихий, Данило Шумук, іноземні члени УГГ естонець Март Ніклус і литовець Вікторас Пяткус, які вступили в УГГ у найтяжчу годину – в 1982 році. А поруч на суворому режимі сидів Микола Руденко. Усього 18 осіб. Ніде й ніколи вони не збиралися в такій кількості). Умови в неволі були справді особливо суворі: камерне утримання, неякісна їжа і брудна вода, заборона одержувати ліки й літературу з волі, запроторення до карцерів, робота, один підцензурний лист на місяць, позбавлення побачень – окремі в'язні роками не бачили нікого, крім співкамерників і наглядачів... Недарма Кучино стали називати "табором смерті".

Перебудова прийшла в концтабори суворого режиму на початку 1987 року у вигляді "помилувань", на особливо суворий режим – у 1988. Тобто влада й далі вважала правозахисників злочинцями, але проявила до них милосердя. Реабілітовані вони були, в основному, після ухвалення Закону УРСР *"Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні"* від 17 квітня 1991 року.

У середині 80-х років навіть правляча верхівка СРСР переконалася, що тоталітарна держава повністю вичерпала свої внутрішні можливості, тому мусила звернутися до суспільства, щоб оновитися його силою. Політика "гласності" означала, що держава неохоче, але потроху відмовляється від тотального контролю над друкованим словом. Суспільство скористалося цим негайно: з'явилася маса видань, які раніше називалися б самвидавом – разових, кількарізних і періодичних. Вони формували громадську думку і стали тим кайлом, що день-у-день довбало тоталітарний режим – і він почав піддаватися. Якщо ще арештовували – то на тиждень-два, якщо розганяли мітинг чи демонстрацію – то протести були ще більшими. Право на свободу слова, зібрань, сумління, зрештою, право на громадську і політичну діяльність, об'єднання в політичні партії суспільство вибороло тяжкими зусиллями перш за все горстки правозахисників – пасіонарних особистостей, які пройшли гарт у тюрмах і концтаборах. Вони стали моральним та ідейним осердям багатьох громадських та політичних організацій, які почали формуватися. 3 червня 1989 року на Львівському майдані в Києві відбулися установчі збори Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих, яке очолив Євген Пронюк.

Як тільки в період "гласності" й "перебудови" перші гельсінкці опинилися на волі, вони відновили правозахисну діяльність. 6 вересня 1987 року Василь Барладяну, Іван Гель, Михайло Горинь, Зорян Попадюк, Степан Хмара, Вячеслав Чорновіл оприлюднили Заяву про створення *Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління*, де поставили вимогу звільнити і реабілітувати всіх політв'язнів; виключити з Кримінального кодексу статті, за якими ув'язнювали опозиціонерів; повернути в Україну тіла в'язнів сумління, що загинули в неволі. 8 вересня в Москві було створено *Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів*. Величезну роль у руйнуванні СРСР і демократизації суспільства відіграли *Наради представників національно-демократичних рухів народів СРСР*, де брали участь лідери українського правозахисного руху В. Чорновіл, М. Горинь, Л. Лук'яненко, С. Хмара та інші. Одна з перших таких нарад відбулася в липні 1988 року у Львові.

З 1987 року починають виникати перші так звані неформальні об'єднання, які розширювали рамки дозволеного, де обговорювалися пекучі проблеми суспільства, де явочним порядком здійснювалася найважливіша зі свобод людини – свобода слова. Так, *Український культурологічний клуб* постав у Києві 6 серпня 1987 року (35), *Товариство Лева* у Львові – 19 жовтня 1987 (36).

Одночасно в Галичині розгортається підтриманий УГГ – УГС потужний рух за відновлення репресованої Української Греко-Католицької Церкви. У травні – жовтні 1989 р. *Комітет захисту УГКЦ* (Василь Січко, Степан Хмара та інші) організують голодівки в Москві з вимогою легалізувати репресовану Церкву. 17 вересня 1989 року у Львові відбувся 250-тисячний мітинг греко-католиків біля Собору Святого Юра. 5 червня 1990 року в Києві

відновлюється Українська Православна Автокефальна Церква. Легалізуються гнані досі протестанські церкви.

30 грудня 1987 року було оголошено про відновлення діяльності Української Гельсінкської Групи. Відновлений улітку 1987 року В. Чорноволом журнал "Український вісник" став її друкованим органом, члени редколегії Богдан Горинь, Василь Барладяну, Павло Скочок, Віталій Шевченко, Степан Сапеляк, Микола Муратов – новими членами Української Гельсінкської Групи.

11 березня 1988 року за підписами Михайла Гориня, Зіновія Красівського і Вячеслава Чорновола було опубліковано "Звернення Української Гельсінкської Групи до української та світової громадськості" про відновлення діяльності УГГ. Звернення підтримали члени УГГ Левко Лук'яненко (він тоді ще був на засланні в Томській обл.), Оксана Мешко (Київ), Микола Матусевич (на засланні в Читинській обл.), Зіновій Красівський (Львівська обл.), Вячеслав Чорновіл (Львів), Михайло Горинь (Львів), Петро Розумний (Дніпропетровська обл.), Василь і Петро Січко (м.Долина), Йосиф Зісельс (м.Чернівці), Ярослав Лесів (Івано-Франківська обл.), Ольга Гейко-Матусевич (Київ), Василь Стрільців (Івано-Франківська обл.) і кооптовані в УГГ у грудні 1987 року Василь Барладяну (Одеса), Богдан Горинь (Львів), Павло Скочок (Київська обл.), Віталій Шевченко (Київ), Степан Сапеляк (Харків), Микола Муратов (Москва). Усього 19 осіб. Головою УГГ оголосили Л. Лук'яненка, за його згодою. Виконавчий Комітет складався з трьох робочих секретарів: М. Горинь, З. Красівський, В. Чорновіл. Діяло *Закордонне Представництво УГГ* у складі: Микола Руденко, Надія Світлична, Леонід Плющ, Ніна Строката-Караванська.

Виконком узявся скласти новий програмовий документ – *Декларацію принципів Української Гельсінкської Спілки*. Його розробили Вячеслав Чорновіл, Богдан і Михайло Горині. Принципи були частково оголошені на 50-тисячному мітингу у Львові 7 липня 1988 року братами Горинями, яким удалося досягнути до слова, а В. Чорновіл поширював текст Декларації. З цього моменту починається історія *Української Гельсінкської Спілки*, яка, власне, ставила перед собою вже виразно політичні цілі. Тобто була передпартією, доказом чого є відмова влітку 1989 року Міжнародної Гельсінкської Федерації прийняти УГС до свого кола. 29 квітня 1990 року Установчий з'їзд УГС перетворив її на першу в Україні політичну організацію, альтернативну КПРС/КПУ – Українську Республіканську партію. Щоб продовжити традицію неполітичного правозахисного руху в Україні, 16 червня того ж року з ініціативи Оксани Мешко було створено Український комітет "Гельсінкі-90".

Отже, правозахисний рух в Україні був невід'ємною частиною загальнолюдського поступу в дусі свободи. Він виник на ґрунті національно-визвольного руху та опозиційного комуністичній ідеології інакодумства, поставленого тоталітарною державою поза законом, із суспільної необхідності захищати елементарні права людини від постійних порушень їх із боку держави – у соціально-економічній, національно-культурній сфері, щодо релігії (37).

Українська громадська група сприяння виконанню гельсінкських угод посідає в історії українського національно-визвольного і правозахисного руху визначне місце. Її можна порівнювати з Кирило-Мефодіївським братством (1845-1847). Але якщо Братство після арештів не залишило по собі організаційних структур, то в УГГ в зародковому стані бачимо витоки більшості нині чинних в Україні правозахисних організацій, національно-демократичних і націоналістичних партій, які разом з іншими чинниками привели Україну до незалежності, де відкрилася можливість побудувати правове суспільство, яке відповідатиме як волелюбному духові українського народу, так і букві міжнародних правових актів.

Бібліографія

1. Лісовий Василь. Культура – ідеологія – політика. – К. Видавництво імені Олени Теліги, 1997. С. 229.

2. Алексеева Людмила. История инакомыслия в СССР. Новейший период. – Вильнюс – Москва: Весть (VIMO), 1992. – 191 с.
3. Захаров Евгений. Диссидентское движение в Украине (1954 – 1987). // Права людини, 1998, №2 (114). – С. 6-9.
4. Маринович Мирослав. Спокутування комунізму. – Дрогобич, 1993, с. 45
5. Лук'яненко Левко. До історії українського правозахисного руху. Прес-бюлетень УРП-Інформ. Випуск 42 (182). 18 жовтня 1994 року. С. 7-10.
6. Захаров Е. Назв. пр.
7. Лисяк-Рудницький Іван. Радянська Україна з історичної перспективи. У книзі: Історичні есе. Том 2. Київ, "Основи", 1994, с. 463.
8. Там же, с. 466 та ін.
9. Касьянов Георгій. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – Київ, Либідь, 1995. С. 30.
10. Опублікована під назвою: Українські юристи під судом КДБ. Сучасність, 1968.
11. Лисяк-Рудницький Іван. Політична думка українських підрадянських дисидентів. У книзі: Історичні есе. Том 2. Київ, "Основи", 1994, с. 477.
12. Див. про це: Чорновіл Вячеслав. Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців"). Збірник матеріалів. 1968.
13. Цит. за книгою: Касьянов Г. Незгодні..., с. 51).
14. Лук'яненко Левко. До історії українського правозахисного руху. Прес-бюлетень УРП-Інформ. Випуск 42 (182). 18 жовтня 1994 року. С. 8.
15. Касьянов Г. Незгодні..., с. 96-98.
16. Стус Василь. Відкритий лист до Івана Дзюби. // Твори. – Львів: Просвіта, 1994-99, т.4. – С. 441-443.
17. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, т. 2, с. 480-481.
18. Русначенко Анатолій. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 105-140.
19. Русначенко Анатолій. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940 – 1980-х років. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 1999. С. 221-232.
20. Шпорлюк Роман. Імперія та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. С. 277.
21. Стус Василь. Твори..., т. 4, с. 443.
22. Лісовий Василь. Відкритий лист до членів ЦК КПРС і ЦК КП України. – Зона, 1994, №8, С. 125-148.
23. Глузман Семен. Уроки Світличного. У кн. "Доброокий. Спогади про Івана Світличного." К.: Видавництво "Час", 1998. – С. 478.
24. Хейфец Михайло. Українські силуети. Нью-Йорк: Сучасність, 1983. С. 273-285. (укр. і рос. мовами); інші видання: Михайло Хейфец. Українські силуети. // Поле відчаю й надії. Альманах. – К.: 1994. С. 137 – 392; Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000.
25. Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. Документи. Історія. Біографії. Видання УРП. Підготували Вахтанг Кіпіані та Василь Овсієнко. Київ, 1996. С. 29-32.
26. Руденко Микола. Найбільше диво – життя. Спогади. Київ – Едмонтон – Торонто: Таксон, 1998. – С. 433.
27. Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Балтимор – Торонто: Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка. 1983. С. 605-624, 779-781.
28. Бадзьо Юрій. Право жити. // Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. – К.: Таксон, 1996. – С. 400.
29. Говерля Степан. Грані культури. – Лондон: Українська видавнича спілка. 1984, 184 с.; Гель Іван (Степан Говерля). Грані культури. Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка.

1993. 216 с.

30. Див. у книзі: Литвин Юрій. Люблю – значить живу. Публіцистика. Упорядник Анатолій Русначенко. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 1999. С. 56 – 62.

31. Стус В. Твори..., т. 4, с. 485-502

32. Заява О. Бердника опублікована в газеті "Літературна Україна" 17 травня 1984 року.

33. Лисяк-Рудницький І., Історичні есе, т. 2, с. 486-487.

34. Строката Ніна. Післяслово до видання: Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод. Упорядкував Осип Зінкевич. Українське видавництво "Смолоскип" ім.В.Симоненка. Торонто – Балтимор, 1981. С. 175.

35. Набока Сергій. Український культурологічний клуб. – Український альманах. 1997. Варшава: Об'єднання українців у Польщі. 1997. С. 154 – 156.

36. Романишин Юрій. Товариство Лева. Там же, с. 157 – 159.

37. Литвин Юрій. Люблю – значить живу. С. 56.

Розмова з Миколою РУДЕНКОМ,

Головою Української Громадської Групи сприяння

виконанню Гельсінкських угод

(1 листопада 1996 року)

В.Овсієнко. *Пане Руденку, 9 листопада 1976 року в Києві виникла перша справді громадська організація, роль якої в історії України ще, на жаль, не стала набутком масової суспільної свідомості. Наше завдання – донести людям правду про Гельсінкський рух в Україні, а хто ж її ліпше знає, як не Ви, організатор і перший голова Групи... Покійний Юрій Литвин, хай царствує, якось порівнював УГГ з Кирило-Мефодіївським братством і відзначав, що Братство було цілком викоринене, знищене царським урядом і діяльність його не дала безпосередніх вислідів для України. То було потужне поривання нації до свободи, але Україна не скоро вивільнилася... А Українська Гельсінкська Група дістала своє організаційне продовження в Українській Гельсінкській Спілці (1987 – 1990), відтак в Українській Республіканській партії, в інших національно-демократичних організаціях. А найголовніше – маємо самостійну українську державу, де найважливіші права людини – свобода слова, друку, розповсюдження інформації незалежно від державних кордонів, свобода зібрань, створення об'єднань громадян, свобода сумління, пересування – як-не-як забезпечені, хоч багато хто невдоволений станом справ з правами людини в Україні, перш за все економічними. Розкажіть, будь ласка, які були політичні, історичні, філософські, морально-етичні основи появи Гельсінкського руху в Україні.*

М.Руденко. Ця дата – 20-ліття Української Гельсінкської групи – викликає в мене особливі почуття. Це вік дорослої людини... Але поза сантименти – новизна цього явища полягала в тому, що тоді українські патріоти-інтелігенти вперше заговорили не підпільно, а відкрито, на повний голос, наперекір офіційній ідеології, погрозам, не боячись ув'язнення, розправ: ми заявляємо на весь світ, що ми є, ми знаємо, що ви нас заарештуєте, але всеодно будемо говорити правду. Це був прояв мужності. Але треба сказати, що під той час визріли відповідні передумови.

Зіткнулися два світи: радянський тоталітарний, наскрізь фальшивий, брехливий і до зубів озброєний – і західна демократія, котра виробляла свою тактику щодо нього. Брежнєвському керівництву потрібна була певність, що кордони, які склалися внаслідок Другої світової війни, не підлягатимуть переглядові. Йому треба було навіки затвердити завоювання радянської імперії. Демократичний світ розумів, що не можна допустити війни. І не важить, де будуть кордони. Від радянської імперії треба вимагати, щоб вона визнала Загальну декларацію прав людини ООН від 10 грудня 1948 року і зобов'язалася будувати правові відносини в країні на цій основі, тобто що будуть дотримуватися основні права людини. Радянські демагоги думали собі: скільки тих обіцянок ми давали, не виконували їх, а все

сходило з рук. Пообіцяємо ще раз, обдуримо Захід. 1 серпня 1975 року в столиці Фінляндії Гельсінкі 33 держави Європи, США та Канада підписали Прикінцевий Акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (НБСС), котрий діє й досі.

Але радянське керівництво прорахувалося: воно не сподівалося, що знайдуться люди, які скажуть правду про стан з правами людини в СРСР. Московській Гельсінкській групі передували Радянська група "Міжнародної Амністії", членом якої був і я. Її розгромили. 18 квітня 1975 року мене затримали в Москві на три доби, сидів я в камері попереднього ув'язнення.

Ішлося про порушення кримінальної справи за ст. 187-1, "Наклепницькі вигадки, що паплюжать радянський державний і суспільний лад". Але наближалось 30-ліття перемоги над Німеччиною і я, як учасник та інвалід війни, мав би потрапити під амністію, то справу проти мене припинили. А от Андрій Твердохлебов був засуджений у цій справі.

Фактично ті самі люди – члени Московської групи "Міжнародної Амністії" – і склали у травні 1976 року Московську Громадську Групу сприяння виконанню Гельсінкських угод. Ініціатором її створення був Юрій Орлов, професор, член-кореспондент Вірменської Академії Наук, астроном. Членами – Олександр Гінзбург, Анатолій Щаранський, Петро Григоренко, Олена Боннер (дружина Андрія Сахарова), Людмила Алексєєва, Мальва Ланда та інші правозахисники. Назва, як бачите, декларативна, ніби як щит: ми вам допомагаємо, а то ваша справа, чи приймете нашу допомогу. Ми з генералом Петром Григоренком, який жив у Москві, подумали, що треба б створити й Українську групу, і взялися за цю справу. Я його умовляв очолити Групу, а він – мене. Зрозуміло, що ми виходили на великий вітер, який міг нас здути в прірву.

У другій половині жовтня 1976 року я мав першу розмову з цього приводу з Оксаною Мешко, колишнім політв'язнем сталінських таборів, відомою громадською діячкою. Мене з нею познайомив П. Григоренко, передавши через неї листа. Ми виявилися однодумцями.

Я мав добрі стосунки з письменником-фантастом Олесем Бердником, теж колишнім політв'язнем. Ото ми зійшлися десь годині о 9-10 вечора в другій половині жовтня, дня не пам'ятаю, в Оксани Мешко, на Верболюзній, 16, що на Куренівці. У хаті ми про це не розмовляли, бо все ж у неї прослуховувалося. Ми пішли малоосвітленою вулицею на якусь кручу, на край якогось гігантського каньйону. Світив місяць – і я побачив незвичайний пейзаж. Це було величезне глинище, де брали глину не одну сотню років (треба якось удень поїхати на те місце). Це був ніби місячний пейзаж. Тож ми були на краю прірви. Це символічно. Знизу ніхто підійти не міг, а під місяцем було б видно, якби хтось наближався. Ми радилися про створення Групи, аналогічної з Московською, але вона мала бути цілком самостійною. Забігаючи наперед, скажу, що коли вона була створена, то московські журналісти передали помилкову інформацію на Захід, що це філіял Московської, потім спростовували. Отже, ми з москвичами колеги, але цілком самостійні. Пізніше виникли групи в Литві, Грузії, Вірменії, у Центральній Європі.

Ми з Оксаною Мешко та Олесем Бердником домовилися, що звернемося до звільнених у січні після 15-літнього ув'язнення юристів Левка Лук'яненка та Івана Кандиби, які перебували під адміністративним наглядом у Чернігові та в Пустомитах під Львовом. Вони не мали права нікуди їздити, о 9-й вечора вже мусили бути вдома... Треба було поїхати до них. Обговорювали моральну проблему: люди відбули по 15 років – і знову їх втягувати? Вирішили так: поінформуємо їх про наш задум, вони люди певні, а там хай вирішують. Через день-два ми з Бердником поїхали до Лук'яненка.

Увійшли ми в хату і побачили справжнього козацького ватага, що міцно стоїть на землі. Певно, що в приміщенні розмовляти не стали. Пішли до якогось будівельного котлована на околиці Чернігова, де проглядається простір – ми знали, що в кагебістів є апаратура, яка бере розмову за півкілометра. Наш задум сподобався Левкові. Про існування Московської Групи

він знав із висилань радіо "Свобода", хоч вони й глушилися. Був, сказати б, у повній політичній і громадянській формі.

Ми сказали, що зрозуміємо будь-яке його рішення. Левко відповів: "Знаєте що, хлопці, дайте мені подумати з півгодини". Ми з Бердником пішли попереду, він залишився позаду, на відстані 30 – 40 метрів. Рівно через півгодини підійшов, узяв нас за руки: "Добре". Усміхається так сумовито, бо краще за нас знає, яка нас доля чекає. "Гаразд. Я вступаю. Вважайте мене членом Групи". Отже, Лук'яненко був четвертим.

Далі я поїхав у Львів, знайшов Михайла Гориня. У нього був складний період. Він сказав, що зараз не готовий стати членом Групи, але сприятиме їй (і після нашого арешту перебрав на себе велику частину роботи). Ми знали його становище, та й мали на меті Івана Кандибу...

В.Овсієнко. *Перепрошую: формально ми приймали Михайла Гориня в члени Групи в дворику для прогулянки концтабору Кучино на Уралі у листопаді 1982 року. При цьому були Ю. Литвин, І. Кандиба, О. Тихий і я. Це після того, як він підготував чотири Інформбюлетні Групи. Казебісти його на тому не піймали, але "вирахували", сфабрикували справу і посадили.*

М.Руденко. У Пустомитах сусіди завели мене в будочку на базарі, де Іван Кандиба ремонтував праски. Так юрист заробляв собі на хліб. Він поставився до мене з деякою підозрою. Мабуть, мій "партократичний" одяг справив таке враження. Але був зі мною чемним. Пішли до нього додому. Я взяв пляшку горілки, але Іван і не пригубив. Я подрімав трохи, бо був стомлений. Бідність у хаті – і говорити нема чого... Потім ми пішли по залізниці в якийсь ліс, на лужок. Я відчував, що його щось сковує. Він не погодився.

Ніна Строкатова, дружина політв'язня Святослава Караванського, що й сама щойно відсиділа 4 роки, а тепер жила в Тарусі Калузької області, передала через Гінзбурга, що теж погоджується, бо не може бути осторонь.

У Києві не було зарубіжних журналістів, тому я мусив їхати в Москву і там 9 листопада оголосив про створення Української Гельсінкської групи. Я залишився ночувати у Григоренка. А вранці Людмила Алексєєва подзвонила мені: дружина моя Раїса повідомила їй, що в Кончі-Заспі під Києвом розгромлено нашу квартиру. Як тільки почули повідомлення радіо "Свобода" – так десь між 11–12 вечора – з лісу набігла войовнича рать. Мабуть, їх було багато, бо в один момент, за якісь секунди закидали квартиру на другому поверсі цеглою. Що на вікні була сітка від комарів, то не так багато її потрапило в квартиру. А всього набрати можна було її з піввоза... У квартирі були Оксана Яківна Мешко і моя дружина Раїса. Уже були в ліжку, то зразу накинули на себе ковдри і подушки. Оксану Яківну поранили в плече. Отак Комітет державної безпеки салютував на честь створення Української Гельсінкської групи...

Зрозуміло, що я негайно дав і про це інформацію у всесвітній ефір. Кандиба почув про створення Групи, зрозумів, що я був не агент КГБ, подзвонив мені в Київ, вибачився: "Я думав, що то хтось інший приїхав до мене під вашим іменем". І приєднався до Групи.

Прийшли до нас ще двоє молодих хлопців – Мирослав Маринович і Микола Матусевич. Маринович був такий квітучий хлопчик, здавався зовсім юним, рожевощоким... Матусевич – той козакуватий, чесний, прямий, дещо імпульсивний, але то міцна людина, видно, що не зрадить, пройде всі випробування. Так воно й було... Пригадую слова Мариновича: "Ми хочемо бути свідками падіння імперії і учасниками цих подій". Це вже дев'ять чоловік.

Нам нанесли багато інформації. Ми склали список політв'язнів чоловік на сто – хто в концтаборах, тюрмах, у психіатричках, на засланні. Я написав Меморандум №1.

Ми визначили ставлення до України як геноцид. На це треба було одваги. Декларацію принципів теж писав я. З цими проектами я поїхав до Лук'яненка. Зайшов чоловік. Інтелігентний, підтягнутий, гарно, охайно зодягнутий; Левко мене познайомив з ним: Олекса Тихий. Вони були на "ти", по-братньому, у них спільне концтабірне минуле. Левко дав Олексі наші документи, мовляв, читай, можеш до нас приєднатися. Олекса додав про те, як у

нього робили трус і при цьому підполковник його ударив. Кагебісти були дуже занепокоєні, що їхні імена потрапляють у такі документи. Тихий став десятим членом-засновником Групи. Потім я зустрівся з ним у грудні в Алчевську на Луганщині, у моєї сестри, провели з добу разом, і я відчув, що це за людина. Нас обох заарештували 5 лютого 1977 року. Відтак зустрілися на одній лаві підсудних...

В.Овсієнко. *Я скористався документами, які видавалися за кордоном, та іншими джерелами і склав список усіх членів нашої Групи з найважливішими даними про них: коли народився, скільки відсидів. Це вражає... Список публікувався в газеті "Самостійна Україна" в 1992 р. та 1995 р., в 42 числі Інформбюлетеня УРП за 1994 рік.*

Може, моє порівняння видасться трохи святотатським, але в Ісуса Христа було 12 учнів – один зрадив. В Українській Гельсінкській групі за весь час її існування була 41 особа. 39 були ув'язнені, відбули в тюрмах, таборах, у психіатричних і на засланні понад 550 років, четверо – Олекса Тихий, Юрій Литвин, Валерій Марченко, Василь Стус – загинули в неволі. Михайло Мельник навесні 1979 року, перед очікуваним неминучим арештом, наклав на себе руки. І тільки один відступився, відсидівши п'ять років...

М.Руденко. Це був потужний сплеск національного духа. 5 лютого 1977 року заарештували мене і Олексу Тихого, а потім пішла майже вся перша десятка, тільки Петра Григоренка вислали на Захід та Ніну Строкату не посадили вдруге. Але після нас один за одним ішли в Групу нові люди, хоч бачили, що оголошений членом Групи на волі довго не тримається.

Члени Групи – це ще не вся Група. Було середовище, був другий ешелон, який збирав інформацію, перевозив, друкував, як-от моя дружина Раїса, фактичний секретар Групи – вона за це й відсиділа 5 років і заслання.

Треба сказати, що Українська Гельсінкська Група не розпалася ані розпустилася. Московська – кого арештували, кого "видворили" за кордон, хто замовк – і вона в 1982 році саморозпустилася, а наша, хоч була повністю спаралізована арештами (за кордон українців не виганяли), таки вистояла.

В.Овсієнко. *Під той час я був у Кучинському концтаборі №36, на Уралі, де сиділи українські гельсінкці Олекса Тихий, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Віталій Калиниченко, Іван Кандиба, Олесь Бердник, Михайло Горинь, Юрій Литвин, Валерій Марченко, Микола Горбаль, Петро Рубан. Ми радилися, як нам бути далі. І твердо постановили: не розпустимо Групу, хоч би довелося й вимерти. Бо ми розуміли: за нами Україна.*

Якось ми в Проводі УРП виановували Левка Лук'яненка. 24 серпня, на День Незалежності, – його день народження. То він пригадав, як у 1969 році його привозили до Києва на розмови. Заступник голови КДБ України Гладуш сказав йому: "Скільки там вас, націоналістів, є: якихось 50 чоловік на всю Україну. А весь народ будує комунізм". То Левко йому відповів: "Оці 50 чоловік і є сумління української нації. Вони зберігають її гідність, засвідчують волю до незалежності".

Гіркий досвід життя за умов безправ'я та викривлень законності привів українських борців за волю до принципового переконання, що свобода можлива лише там, де править закон. Боротьба українських правозахисників за національні і людські права була в руслі загальнолюдського поступу до свободи, ось чому вони зажили заслуженої поваги й підтримки в демократичному світі.

Демократичний Захід нас підтримав, особливо ж президент США Джиммі Картер. Інтерес України збігся з інтересом Заходу: ми з двох боків викривали імперію, вона й не витримала економічного змагання і цієї "холодної війни". Даремно дехто каже, що Радянський Союз розпався сам собою. А що правозахисний рух був органічним для України, доводить те, що в Українській Гельсінкській групі були в зародку практично майже всі теперішні політичні і громадські організації національно-демократичного гатунку. Ми разом

виборили свободу слова, свободу політичної діяльності – а тепер пішли по різних партіях і намагаємося здійснити своє бачення суспільного ладу. У цьому розумінні Українська Республіканська партія не тримає монополії на спадкоємність, хоч постала безпосередньо на основі Української Гельсінкської групи (а потім Спільки).

М.Руденко. Одночасно з нами сиділи люди за створення підпільних груп, розповсюдження двох-трьох десятків листівок, за самвидав. Вони мали такі само терміни, як і ми, але їх ніхто не знав. Я високо оцінюю їхнє подвижництво, але новий час вимагав нових методів. Ми принципово визначилися: підпільною діяльністю не займатися. Ідемо з відкритим заборолом, ставимо свої підписи й адреси під документами: ось ми є, ми кажемо правду, а ви чиніть з нами, що хочете.

В.Овсієнко. *У цьому полягала величезна моральна перевага правозахисників над тоталітарним російським режимом.*

М.Руденко. Режим розгубився, не знали, що з нами робити. Ви знаєте, що мене заарештовано було за рішенням Політбюро ЦК КПРС? Це стало відомо після того, як КПРС розпустили. Знайшли документи: Генеральний прокурор СРСР Руденко і голова КГБ Андропов звернулися за дозволом на арешт мене, Гінзбурга, Орлова і голови Литовської Гельсінкської групи Венцлови. Політбюро схвалило їхню пропозицію. Причому, в ній було сказано, що Руденка треба судити Донецьким облсудом, для цього є "процесуальні підстави". Тобто мене мали судити разом з Олексою Тихим, який жив на Донеччині. А Тихий же тільки підписав документи, більше нічого не встиг зробити. Ну, з ним владі було легше: він колишній політв'язень, а я ж то учасник і інвалід війни...

Президент Росії Єльцин сказав якось, що Московська Гельсінкська група відіграла велику роль у моральному оновленні Росії. У нас же роль гельсінкського руху досі замовчується.

В.Овсієнко. *Тому ж то керівництво Української Республіканської партії й розпорядилося всім своїм організаціям проводити 9 листопада кожного року збори, читання, зустрічі з ветеранами гельсінкського руху, влаштовувати виступи в пресі, по радіо й телебаченню, конференції. Сподіваємося, що й наше інтерв'ю прислужиться тому, щоб громадськість зрозуміла справжню вагу цього визначного історичного явища. Дякую Вам.*

*Розмову вів Василь Овсієнко,
секретар УРП, співголова Українського комітету "Гельсінкі-90".*

БЕРДНИК ОЛЕКСАНДР (ОЛЕСЬ) ПАВЛОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 25.12.1927, с. Вавілове, Снігурівського р-ну, Херсонської (нині Миколаївської) обл.

Учасник війни (1943-45), демобілізувався в 1946. Закінчив екстерном 7 класів середньої школи, 1946-49 – театральну студію при театрі ім. І.Франка (м. Київ).

1949 Б. виступив на відкритих партійних зборах театру ім. І.Франка, де тоді працював (це була кампанія боротьби з космополітизмом). Б. був обурений тим, що актори театру обмовляли своїх недавніх друзів і колег, а також тим, що за вказівкою "згори" перекроюються п'єси класиків. Заарештований за звинуваченням у "зраді Батьківщини", 1950 засуджений за ст. 54-10 КК УРСР до 10 р. позбавлення волі. Карався на Півночі та в Казахстані.

1953 засуджений у таборі за ст. 58-14 КК РРФСР на 10 р. позбавлення волі. 1955 помилуваний. Повернувся в Україну, розгорнув літературну діяльність, член СПУ з 1957. Б. став популярним українським письменником-фантастом: до 1972 вийшло біля 20 його фантастичних романів і повістей. Великою популярністю користувалися також його статті й лекції з футурології.

У квітні 1972 в квартирі М. та Р. Руденків, де мешкав Б., під час обшуку співробітники КДБ вилучили працю І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" та дві друкарські машинки. 28.04 Б. оголосив голодування з вимогою повернути вилучене. Воно тривало 16

дiб. Домiгся зустрічі з першим секретарем ЦК КПУ П.Шелестом, який вибачився, але заявив, що "партійні органи не можуть втручатися в діяльність КДБ". 14.05 йому повернули друкарські машинки, але реклама на виступи була ліквідована, його твори перестали публікувати. З 1974 Б. домагався дозволу виїхати з СРСР.

13.08.76 вийшов наказ Головного управління охорони державних таємниць у друку при РМ СРСР №31 з приміткою "для службового користування": "Вилучити з бібліотек загального та спеціального користування і книготоргівельної мережі СРСР книги Бердника Олександра Павловича (Олеся Бердника)". Тоді ж Б. виключений з СПУ. Працював декоратором-вітражистом в об'єднанні "Художник".

Восени 1976 Б. вів консультації з М.Руденком, О.Мешко, Л.Лук'яненком про створення Української Гельсінкської Групи, 09.11.76 став її членом-засновником, підписавши Меморандум №1 "Вплив Європейської Наради на розвиток правосвідомості в Україні", де обґрунтована поява правозахисного руху, наведено список українських в'язнів сумління.

У період з кінця 1976 до арешту 06.03.79 брав участь і складанні й підписав десятки листів і Меморандумів на захист заарештованих і засуджених борців за права людини. У Б. неодноразово проводили обшуки й вилучали книги, вірші, рукописи, друкарську машинку. У кінці серпня члени УГГ і МГГ, в тому числі Б., оприлюднили Документ №2 "Главам урядів держав – учасниць НБСЄ. Нові репресії і новий етап правозахисного руху в СРСР" з вимогою звільнити всіх заарештованих членів Гельсінкських груп.

14.10.77 члени УГГ, які ще залишалися на волі, спрямували до Ради Міністрів УРСР "Клопотання" про офіційну реєстрацію Групи з наданням їй права юридичної особи.

09.11 Б. написав від імені Групи "Маніфест Українського Правозахисного Руху".

09.05.78 Б. написав відкритого листа до Комітету ООН у справах захисту прав і свобод людини, "Міжнародній амністії", Л.Брежнєву і оголосив голодування, вимагаючи звільнення інваліда війни М.Руденка.

06.03.79 Б. заарештований за звинуваченням у проведенні "антирадянської агітації й пропаганди". З моменту арешту Б. розпочав голодування. Рідні дізналися про арешт Б. аж через два тижні.

Інкримінувалося написання і розповсюдження статей "Свята Україна", "Альтернативна еволюція", "Свято Матері й Дитини", поеми "Закляття" (до 325-річчя приєднання України до Росії), участь в "антирадянській організації" (УГГ) та ін. Під час слідства Б. визнав "помилки".

17-21 грудня 1979 Б. засуджений Київським облсудом на в'язному засіданні в м. Кагарлик за ст. 62 ч. 2 КК УРСР і ст. 70 ч. 2 КК РРФСР до 6 р. позбавлення волі в таборах особливо суворого режиму та 3 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

З 16.05.80 утримувався в таборі особливо суворого режиму ВС-389/36-1, сел. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

07.09.81-13.01.82 перебував у СІЗО КДБ в Києві на "профілактиці". У лютому відмовився виступити свідком у справі М.Гориня. 07.09.82 переведений у зону суворого режиму ВС-389/35 (ст. Всехсвятська).

Улітку 1983 знову перебував на "перевихованні". Помилуваний на підставі Указу ПВР УРСР від 14.03.84.

17.05.84 в газеті "Літературна Україна" з'явилася "покаянна" заява Б. де сказано, що *"Гельсінкський рух – це справа рук спецслужб імперіалістичних держав, а Руденко і Лук'яненко, котрі попали в ворожій тенеті, відійшли б зі шляху антипатріотизму і добровільної самоеміграції, та заважає відсутність правдивої мужності..."*

У 1987 Б. заснував громадську організацію "Ноосферний фронт "Зоряний ключ", мета якої – "збереження духовних цінностей народів і племен, набутих у віках тяжкої космоісторії, які безповоротно втрачаються і девальвуються в круговороті псевдоцивілізації".

16.12.89 обраний провідником гуманістичного об'єднання "Українська Духовна Республіка", видає газети "Свята Україна", "Згода".

Восени 1991 був висунутий (але не зареєстрований) кандидатом у Президенти України. Після звільнення вийшло біля 15 книг Б.

Бібліографія:

I.

О.Бердник. Золоті ворота. Смолоскип, 1975.

О.Бердник. Блакитний коваль. Смолоскип.

О.Бердник. Альтернативная еволюция. Самиздат.

О.Бердник. Україна січі вогняної. Смолоскип.

О.Бердник. Свята Україна. Смолоскип, 1980.

Олесь Бердник. Заява. // Літературна Україна. – 1984. – 17 травня.

II.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. – Toronto.: 1980, P.15-16.

Українська Гельсінкська Група. 1978–1982. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983, С. 73

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 11.

М.Назаренко. Інтерв'ю Бердника. // Бульвар. – 1996. – №15 (34).

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 27, 29.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 210, 211, 212.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 137, 140, 161-164, 169, 173, 174.

Український правозахисний рух. Документи і матеріали УГГ. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1978. – С. 9

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1980, 7-23, 9-23; 1984, 3-9, 5-15.

Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1981, випуски 1978-1980 рр., С. 8, 12, 14, 15, 22, 38, 40, 74, 109, 110, 115, 116, 118, 119, 128, 134, 142, 169.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 6, 17, 18, 114, 119; вип. 45. – С. 21, 22; вип. 47. – С. 163.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 21-22, 24, 128; вип. 49. – С. 10, 12, 95; вип. 50. – С. 77, 78; вип. 51. – С. 43.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 54. – С. 134; вип. 55. – С. 7.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 16, вип. 57. – С. 84.

I.Pann

ВІНС ПЕТРО ГЕОРГІЙОВИЧ

член Групи з 6 лютого 1977 року

Народився 01.05.1956, м. Київ

Петро народився в сім'ї лідера баптистів України в м. Києві. Його дід, баптистський проповідник П.Я.Вінс, загинув у таборі в 1943 р. Бабуся, пізніше активістка Ради родичів в'язнів Євангельських християн-баптистів (ЄХБ), була заслана в Сибір, у 1964-1967 р. ув'язнена в таборах. Батька, секретаря Ради церков ЄХБ, неодноразово заарештовували. У 1975 р. він був засуджений на 5 років таборів і 5 років заслання.

У дитинстві Петро переніс кілька тяжких операцій, у зв'язку з чим знятий з військового обліку за станом здоров'я.

Наприкінці 1976 р. разом з матір'ю й сестрами направив листа Президентів США Дж.Картерів на захист батька, Г.Вінса.

Приєднався до правозахисного руху, представляв у ньому справи релігійних конфесій.

06.02 1977 р., на завтра після арешту М.Руденка, вступив до Української Гельсінкської Групи (УГГ).

14.03.1977 р. був викликаний у Донецьк на допит у справі Руденка-Тихого, але не поїхав.

Невдовзі В. звільнили з роботи "за скороченням штатів" (він працював техніком-освітлювачем у Палаці культури). Кількаразові спроби влаштуватися на роботу за фахом були марними. Два місяці працював вантажником у магазині, але здоров'я не дозволило йому далі виконувати важку фізичну роботу.

В. вирішив емігрувати. Він клопотався про дозвіл виїхати з СРСР на виклик родичів із Канади.

02.10.1977 р. В. затримали на вулиці і припровадили до Київського УКДБ. Там попередили: якщо не припинить антирадянської діяльності, то проти нього порушать кримінальну справу.

08.12.1977 В. затриманий на вокзалі в Києві при посадці в потяг на Москву (він їхав на мітинг на Пушкінській площі в День прав людини). Не дав себе обшукати без пред'явлення відповідних документів. Просто на вокзалі побитий, обшуканий і допроваджений у міліцію. При обшуку вилучені Біблія та Євангеліє (по 3-4 екз.), 2 документи УГГ та інші папери. Після цього В. був підданий адміністративному арештові на 15 діб за "непокору міліції". Співробітники міліції самі заявили матері В., що били його. По закінченні терміну за відмову від роботи арешт було продовжено ще на 15 діб. Увесь час – з 08.12. до 30.12. – В. голодував. Його здоров'я різко погіршилося, до спецприймачів кілька разів викликали "швидку допомогу". Примусово не годували. Матері прокурор з нагляду сказав, що проти В. порушать справу за ст. 62 КК УРСР.

12.12.77 р. вдома у В. був зроблений обшук з участю 20 осіб, включаючи понятих. Вилучили: у В. – знімки О.Солженіцина і Ю.Орлова, конспект роботи зі спеціальної психології; у матері – магнітофонні плівки з записами релігійного характеру, Біблії; у бабусі – 20 екземплярів Біблії західного видання, документи Ради родичів в'язнів ЄХБ.

06.01.1978 р., за день до закінчення другого терміну, В. був звільнений на протест прокурора щодо другого затримання.

13.02. В. повернувся з Якутії, куди їздив на побачення з батьком, щоб той засвідчив свою згоду на від'їзд сина за кордон. Таку згоду, завірену адміністрацією табору, В. дістав, але 15.02.1978 р. був арештований на вулиці "за паразитичний спосіб життя". У момент арешту відібрали документи, зібрані для виїзду з країни.

6.04.1978 р. народний суд Подільського району м. Києва засудив В. за ст. 214 КК УРСР на 1 рік таборів загального режиму.

14.05. В. відправлений до табору ОР-318/73, ст. Рафалівка Рівненської обл.. Жорстоко побитий наглядачем, коли добирав одяг у каптьорці.

Спочатку В. працював у кар'єрі, але через слабе здоров'я за тиждень переведений на іншу роботу.

12.06.1978 р. за відмову копати "запретку" після роботи був по-звірячому побитий, кинутий на 10 діб до ШІЗО і знову побитий. 13.06 оголосив голодівку, вимагаючи перевести до іншого табору.

21.06. звільнений із ШІЗО за вказівкою обласного прокурора по нагляду і тільки після цього зняв голодування.

На початку вересня переведений у табір УС-319/56 (с.Перехрестівка, Роменського р-ну Сумської обл.).

15.02 1979 р. В. звільнений, повернувся до Києва. 6 і 12.03.1979 р. в домі В. знову були обшуки.

У другій половині березня В. марно намагався потрапити до консула США в Києві (він представляв також інтереси Канади) з метою одержати виклик до Канади. Обидва рази

невідомі зупиняли його по дорозі до консульства, силоміць запихали в машину, били і вивозили в ліс за місто. 28 березня невідомі бандити напали на В. втретє, побили гумовим кийком і залізним прутом. Один із нападників був той самий, що бив В. раніше. В. знепритомнів, бандити забрали сумку В. з документами на виїзд. Дім В. оточили агенти КДБ, нікого не випускали і не впускали, погрожували В. вбивством, якщо він спробує вийти.

13.06.1979 р. родина в повному складі (8 осіб) вилетіла до США для возз'єднання з главою родини Г.Вінсом, якого перед тим ще з чотирма політв'язнями обміняли на радянських громадян – колишніх службовців ООН, звинувачених у шпигунстві.

Родина Вінсів живе в США.

Бібліографія:

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 5, 19, 28, 58.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 43, 80-81, 140, 168, 182, 194; вип. 52. – С. 73, 108.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 7, 41, 69, 70, 150, 158, 175.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1978, 1-21, 2-18, 3-16, 4-31; 1979, 3-26, 5-16, 6-7, 7-3, 9-8.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996 р. С. 11

С.Карасик

ГЕЙКО (МАТУСЕВИЧ) ОЛЬГА ДМИТРІВНА

член Групи з 14 травня 1977 року

Народилася 9.09.1953, м.Київ

У 1976 р. закінчила Київський держуніверситет за спеціальністю слов'янська філологія. На роботу за фахом улаштуватися не змогла – заважали дзвінки з КДБ у відділи кадрів.

Працювала коректором у видавництві "Радянська школа".

Після арешту чоловіка, М.Матусевича, і М.Мариновича (членів-засновників УГГ) 26.04 1977 подала заяву до райкому про вихід із комсомолу на знак протесту проти арешту їх, а також М.Руденка та О.Тихого, і включилась у кампанію захисту заарештованих. Подавала скарги і заяви до прокуратури, КДБ, зверталася до світової громадськості, зустрічалася з іноземними журналістами. 13.05 виступила з заявою про вступ до УГГ. Одразу після суду над М.Мариновичем і М.Матусевичем, який попросив Г. зв'язатися з А.Сахаровим, її обманом ізольовали у венеричній лікарні. Випустили через 2 місяці, коли засуджених вивезли з Києва. Після "виписки" з лікарні під загрозою звільнити за статтею "за прогули" Г. попросили піти з роботи.

Г. підтримувала тісні зв'язки з "відмовниками", інакодумцями національно-демократичного і загальнодемократичного спрямування, з віруючими, з Московською Гельсінкською Групою, іноземними кореспондентами. Її часто затримувала міліція під вигаданими приводами.

У кінці 1978 р. на короткому побаченні М.Матусевич попросив Г. виїхати з СРСР. Г. зайнялась питанням власної еміграції та допомогою іншим бажаючим емігрувати. У квітні 1979 одержала виклик зі США. При спробі потрапити в консульство США в Києві була затримана міліцією. Їй прямо сказали, що коли буде ще намагатися пройти в консульство, то буде заарештована за звинуваченням у крадіжці або проституції. Чоловікові не засвідчили дозволу на виїзд дружини, а в районному ВВІРі їй порадили розлучитися. Г. сплатила держмити і відіслала свої документи на виїзд Л.Брежнєву, додавши заяву з вимогою дозволу на еміграцію, а також військовий квиток і диплом.

Співробітники КДБ, в тому числі й Володимир Радченко (за незалежності став міністром внутрішніх справ, очолював Службу Безпеки України), радили Г. скористатися ізраїльським викликом, розлучившись для цього з М.Матусевичем і фіктивно одружившись з євреєм. Однак Г. намагалася "пробити" українську еміграцію.

У кінці 1979 двоє неповнолітніх вчинили напад на Г. з метою згвалтування. Згодом один із них ще раз погрожував їй згвалтуванням і вбивством. 24.11 о 16 год. в центрі Києва на Г. напав невідомий і кілька разів ударив її. Одразу ж з'явилися співробітники міліції, Г. було затримано і разом з художником Василем Кулею, який намагався втрутитися, доставлено до Ленінського райвідділу міліції, де їх протримали до 23 год. Г. було заявлено, що на неї передається справа до суду за бійку на вулиці та опір міліції. 10.12 її затримали на кілька годин у Москві за участь у демонстрації біля пам'ятника Пушкіну в День прав людини.

07.01 1980 Г. у міському ВВІРі запропонували забрати документи і заяву на виїзд. Г. відмовилася. У лютому її викликали до військкомату і завимагали пред'явити військовий квиток. Г. порадила їм звернутися до Брежнєва. На запитання, як вона збирається захищати батьківщину без військового квитка, Г. відповіла, що не має жодних зобов'язань перед так званою батьківщиною (СРСР), яка грубо порушує права своїх громадян. Г. також заявила, що вважає війну в Афганістані окупаційною. Двоє співробітників військкомату і троє "свідків" за дверима пізніше свідчили про це в суді проти Г.

12.03 1980 Г. була заарештована за звинуваченням у зведенні наклепів на радянський лад (ст.187-1 КК УРСР). Ще в камері попереднього ув'язнення Г. написала заяву про відмову від радянського громадянства. Під час слідства і на суді не відповідала на будь-які запитання і не підписувала протоколи допитів. Суд вона не визнала, як і не визнала себе винною. 26.03 засуджена Київським міським судом до 3 р. таборів загального режиму. Про суд навіть її батьки дізналися випадково після його завершення. Строк відбувала в Одесі в таборі ЮГ-311/74.

12.03 1983, після вручення їй довідки про звільнення, на виході до адміністративної зони Г. була затримана трьома невідомими в цивільному і в мікроавтобусі відвезена до місцевого КДБ, де їй запропонували відмовитися від своїх переконань. Г. не погодилася, після чого з'явилося аж два прокурори і їй було пред'явлено обвинувачення за ст. 62, ч. 1 КК УРСР ("антирадянська агітація і пропаганда"). 10.10 1983 Г. засуджено Одеським облсудом до 3 р. таборів суворого режиму. Покарання відбувала у жіночому політичному таборі ЖХ-385/3 в с.Барашево, Теньгушовського р-ну, Мордовія.

Г. брала участь в акціях протесту, за що неодноразово потрапляла до ШІЗО, а за 7 місяців до кінця строку – в ПКТ за відмову, йдучи в ШІЗО, зняти колготи, мотивуючи це низькою температурою в камері і високою (38 градусів) у себе.

У 1985 році звернулася з відкритим листом до литовського поета Едуардаса Межелайтіса, який виступив на захист американського індійця-терориста, що оголосив голодівку. Г. доводила, що його співгромадяни перебувають у набагато гіршому становищі. Лист поширювався на Заході і в Литві.

12.03 1986 Г. повернулася до Києва. Цілий рік їй відмовляли у прописці біля важко хворої матері. Працювала вихователькою в яслах, розклеювала афіші.

У серпні 1987 Г. була одним з ініціаторів створення і була обрана секретарем Українського культурологічного клубу, який першим в Україні почав обговорювати "білі плями" в історії. У другу річницю Чорнобильської катастрофи, 26.04 1988, УКК організував першу в Києві демонстрацію, під час якої Г., яка була тоді в декретній відпустці, отримала кулаком у живіт від полковника міліції Григор'єва, який пізніше "прославився" в справі С.Хмари.

З 1990 року Г. була головним редактором журналу Української Православної Церкви "Церква і життя", працювала у видавничому відділі Інституту археографії АН України, в інформаційному агентстві УНІАР, редагувала "Вестник Либеральной партии Украины". Зараз – керівник ефір-дайджесту "Україна сьогодні" в інформаційно-видавничій фірмі "КН".

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 165-174.

Українська Гельсінкська Група. 1978 – 1982. Документи і матеріали. Торонто- Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 83-86.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 11.

Український правозахисний рух. Документи й матеріали Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1978. – С. 114-115,

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 30-31, 296.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 45. – С. 23.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 49. – С. 9-11.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 52. – С. 43, 46, 123, 130; вип. 53. – С. 76-77.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1980, 1-5, 2-4, 2-7, 3-1, 3-2, 4-2, 9-1; 1984, 3-2.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – P. 19.

С.Карасик

ГОРБАЛЬ МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ

член Групи з 21 січня 1980 року

Народився 10.09.40 (за паспортом 06.05.41), с. Воловець Горлицького повіту Краківського воєводства, Польща.

1946 українське населення Лемківщини було депортоване в Україну. Провівши рік на Миколаївщині, родина Г. потрапила в с. Летяче Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Діставши 1960 середню освіту, Г. закінчив 1963 музичний відділ Чортківського педучилища, працював учителем музики в м. Борщів, керував дитячим ансамблем. 1968 поступив на музикально-педагогічний факультет педінституту. У 1970 викладав у технікумі, керував молодіжним ансамблем. Тут Г. вперше заявив про себе як поет і композитор. Його твори мали виразно громадянське звучання.

20.11.70 Г. був затриманий КДБ у Тернополі і 24.11.70 заарештований за звинуваченням у проведенні "антирадянської агітації і пропаганди". Йому інкримінували розповсюдження самвидаву, поему "Дума", в якій Радянський Союз зображений як тоталітарна держава, а Україна як колонія. Засуджений 13.04.71 Тернопільським облсудом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 5 р. позбавлення волі і 2 р. заслання.

Покарання відбував у колонії ЖХ-385/19, с. Лесной, Мордовія, потім у ВС-389/35 (ст.Всехсвятська Пермської обл.). Це були духовно найбільш насичені роки його життя. В ув'язненні Г. написав збірку віршів "Дні і ночі". Більшість цих поетичних рефлексій пізніше увійдуть до збірки "Деталі піщаного годинника". За свідченням С.Глузмана, Г. був разом з З.Антонюком "громадським писарем": *"Доки наші наглядачі-чекісти натхненно боролися з присутністю в зоні зимової білизни та пружинних механічних бритв ("Не положено!"), тихі і зовні спокійні до байдужості Антонюк і Горбаль обкладалися безліччю книг та журналів і... писали, писали, писали. Їхні "ксиви" несли світові інформацію про людей зони, її життя. І це була страшна зброя. Десятки, сотні тисяч чекістів і їхніх стукачів вишукували крамолу на волі, саджали до тюрем, таборів і психіатричних лікарень, а тут, у найпотойбічнішому місці цілковитої неволі й ізоляції писали Самвидав!"*

У неволі Г. брав участь у всіх акціях протесту.

16.11.75 Г. етапований на заслання в с. Парабель Березівського р-ну Томської обл. Етап тривав 59 діб. Працював кочегаром по 12 годин на добу без вихідних. Жив у вагончику. З закінченням опалювального сезону домігся двотижневої відпустки. Усупереч заборонам КДБ по дорозі додому зустрівся в Москві з О.Гінзбургом, П.Григоренком, І.Нудель, у Києві з

Л.Світличною.

Під кінець заслання Г. пропонували роботу і квартиру в Парабелі. Але 24.06.77, знаючи про початок розгрому Української Гельсінкської Групи (УГГ), він свідомо їде в Київ, щоби вступити до неї. Зареєструвавши шлюб з А.Марченко, одержав київську прописку, працював слюсарем ремонту ліфтів.

Після арештів засновників УГГ Г. був чи не єдиним мобільним правозахисником (у нього не було адміннагляду). Його, неоголошеного члена УГГ, неодноразово затримували у зв'язку арештами інших правозахисників, у помешканні проводили обшуки.

Г. допомагав репресованим та їхнім родинам, передавав їхні матеріяли та інформацію на Захід.

Весною 1979 Г. одержав виклик від родичів зі США і домагався дозволу виїхати. Його дружині не видавали на роботі довідку, без якої ВВІР відмовлявся приймати документи. 23.10.79 Г. заарештований. Наступного дня дружина одержала довідку...

30.10.79 УГГ за підписами О.Мешко, Н.Строкатої та І.Сеник оприлюднила документ "Ляментация" – про фабрикування кримінальних справ проти дисидентів: *"Брудне звинувачення Г., брутальний арешт його – це нове свідчення того, що пора політичних процесів на Україні минає, настає час, коли політв'язнів запроторюють до кримінальних таборів, штучно притягують їх у кримінальних справах. Робиться це, безперечно, для того, щоб збити хвилю протестів проти політичних процесів в СРСР, зменшити кількість політв'язнів у таборах особливо суворого режиму і тим самим ослабити їхню єдність, поставити правозахисників у особливо тяжкі умови, звести наклепи на рух за права людини... А звинувачення в звалтуванні зручне ще й тим, що, згідно зі ст. 70 КПК УРСР, процес про звалтування може слухатися за зачиненими дверима, а тому ні рідні, ні друзі підсудного не матимуть навіть формальної можливості бути присутніми на суді. Крім того, це великий козир для пропаганди – дискредитувати таким чином українських правозахисників".*

У жовтні – грудні на захист Г. з заявами в партійні та радянські органи, до "Міжнародної амністії" виступили Г.Суперфінн, С.Кириченко, В.Стус, В.Марченко, члени Московської Гельсінкської Групи (МГГ) М.Ланда, С.Каллістратова, Т.Осипова, В.Некипелов, Ю.Ярим-Агаєв, О.Боннер, С.Ковальов та ін.

21.01.80 Г. був засуджений Жовтневим райсудом м. Києва на закритому засіданні за ст. 17, 117, 190 КК УРСР до 5 р. позбавлення волі в таборі суворого режиму. У день суду В.Стуса викликали до РВВС, М.Коцюбинській наказали не залишати робочого місця, П.Стокотельного випустили з СРСР. До зали суду допустили сестру Марію, решту родичів – тільки на оголошення вироку. В останньому слові Г. сказав: *"Я, можливо, перший, кому фабрикують справу за таким гідким звинуваченням... Сьогодні я офіційно оголошую себе членом Української правозахисної Гельсінкської Групи".*

Перед етапом у Г. вилучили копію вироку і текст останнього слова, касаційну скаргу, листи. 15.04.80 Г. прибув етапом до кримінальної зони у с. Ольшанське Миколаївської обл. Працював токарем. 1982 переведений у колонію ІН-316/93 (с. Новоданилівка Казанківського р-ну Миколаївської обл.), працював у кар'єрі на обробці граніту. Був щільно оточений стукачами, та все ж у вересні 1981 в журналі "Визвольний шлях" (США) з'явилася стаття Г. "Право на захист". Того ж року вийшла книга віршів для дворічного сина, ілюстрована автором. 1982 видавництво "Сучасність" видало збірку віршів "Деталі піщаного годинника". Його вірші були опубліковані англійською, німецькою та французькою мовами. У декількох числах газети "Українське слово" у вересні – жовтні 1983 опублікована стаття Г. "Про життя в кримінальному таборі".

1983 в таборі Г. зареєстрував шлюб з Ольгою Стокотельною.

23.10.84 Г. був етапований до СІЗО м. Миколаєва, де за добу до закінчення терміну йому

пред'явили ордер на арешт, підписаний 10.10.84, за звинуваченням у "розповсюдженні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад". Марно О.Стокотельна чекала чоловіка біля прохідної табору в Новоданилівці... Г. були інкриміновані 45 віршів, вилучених ще 1979, і покази кримінальників-провокаторів.

28.10.84 Закордонне Представництво УГГ оприлюднило звернення "До людей доброї волі" на захист Г. і Й.Зісельса.

8-10.04.85 Г. був засуджений Миколаївським облсудом за ст. 62 ч. 2, ст. ст. 42, 43, 26 КК УРСР і ст. 70 ч. 2 КК РРФСР до 8 р. позбавлення волі і 3 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. З 25.09.85 карався в зоні особливо суворого режиму ВС-389/36 у с. Кучино Пермської обл. 08.12.87 всі 18 в'язнів із Кучино були перевезені в колонію ВС-389/35, ст. Всехсвятська.

13.06.88 Український Культурологічний Клуб (УКК) розпочав ланцюгову голодівку з вимогою звільнити в'язнів сумління, в т. ч. Г.

12.08.88 вийшов указ ПВР СРСР про помилування Г. 23.08 він був допроваджений літаком у КДБ УРСР і звільнений.

Загальний термін Г. – 16 років. Реабілітований.

З вересня 1988 Г. – секретар Виконкому Української Гельсінкської Спілки. У 1990-94 Г. – голова Київської організації Української Республіканської партії (УРП). У 1990-94 – депутат Київської міськради. У 1992-93 очолював редакцію інформаційних програм студії "Укртелефільм". 04.03.94 обраний народним депутатом України. Працював у Комітеті культури і духовності, був головою депутатської групи УРП, входив до фракцій "Державність", "Конституційний центр", "Народний Рух України". Член-засновник Республіканської Християнської партії (РХП), на Установчому її з'їзді 01.05.97 обраний першим заступником голови. З 30.05.98 – член Центрального Проводу РХП. Нині позапартійний. Член Міжнародного ПЕН-клубу з 1986. Лауреат премії ім В.Стуса 1992 р.

1999 з метою підтримки нетрадиційного мистецтва і допомоги непрофесійним митцям та популяризації їхнього мистецтва створив Благодійний фонд "Галерея Богдана" (покійний брат Г. – інвалід, нетрадиційний художник).

Бібліографія:

I.

М.Горбаль. Коломийка для Андрійка. Вірші для малят з малюнками автора. Видавництво ОПЛДМ, Бельгія, 1981.

М.Горбаль. Деталі піщаного годинника. Збірка невіршівських поезій. США: Сучасність, 1983.

М.Horbal. Hier wartet man auf das Ende. ФРГ, 1986.

М.Горбаль. Придорожна капличка. Вірші. // Кафедра, Львів, 1989, №8.

М.Горбаль. Деталі піщаного годинника. Збірник поезій і пісень. К.: Український письменник. 1992.

М.Горбаль. Один із шістдесяти: Спогади на тлі ювілейного року. – К.: АртЕк, 2001. – 400 с.: фото.

II.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada. 1980, p.20.

С.Глузман. Уроки Світличного. У кн. "Доброокий. Спогади про Івана Світличного." К.: Видавництво "Час", 1998. – С. 477-497.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 85, 155, 168, 169, 174.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 31, 296.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. –

1998. – С. 173, 174.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріяли. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983, С. 87-154.

Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи. Звернення до людей доброї волі. // Сучасність, Мюнхен, 1984, №12.

Александра Парахоня. Микола Горбаль. Что-то высокое и прекрасное можно построить только на любви, и никогда – на ненависти. // Независимость. – 1997. – 20 травня.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 11, 16, 28, 30, 68.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 64, 65.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 53. – С. 69, 76; вип. 54. – С. 39-40.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 16, 64-65.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1979, 7-3, 9-7, 20-3, 21-36, 22-1, 24-43; 1980, 1-15, 2-3, 3-45, 9-9, 9-85, 13/14-82, 17-58, 21-17, 22-22.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1984, 19/20-3, 21-10, 23-10, 24-19.

Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1985, 5-14, 7/8-4, 17-10.

Вести из СССР. Т. 4. 1987-1988. – Мюнхен: Права человека. – 1988, 5/6-45, 11-8, 12-54, 16-2.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1984, вип. 10– 10-5.

Українська Гельсінкська група. До 20-річчя створення. – К.: УРП, 1996. – С. 11-12.

В.Овсієнко

ГОРИНЬ МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ

член Групи з листопада 1982 року

Народився 17.06.1930 р., с. Кнісело, Жидачівського р-ну, Львівської обл.

Батько Г. був головою сільської "Просвіти", керував районною нелегальною організацією ОУН, репресований польською владою. У грудні 1944 Г. разом з матір'ю був депортований радянською владою до Сибіру. Вдалося втекти.

1949-55 навчався на відділенні логіки і психології Львівського університету. 1953 був виключений за відмову вступити в комсомол, але завдячуючи ректорові академіку Є.Лазаренку відновлений. Контактував з підпіллям ОУН, виготовляв і розповсюджував листівки.

Працював учителем логіки, психології, української мови і літератури, завідував районним методкабінетом, був інспектором Стрілківського райвно. З 1961 на науковій роботі.

Організував першу в СРСР експериментальну науково-практичну лабораторію психології і фізіології праці при Львівському заводі автотранспорту. Автор низки методичних розробок для вчителів і статей у галузі психології праці. Готував дисертацію.

У травні 1962 налагодив контакти з київськими шістдесятниками І.Світличним, І.Дзюбою, І.Драчем та іншими. Один з організаторів і член президії Львівського Клубу творчої молоді "Пролісок" (1963). Організував розповсюдження політичної літератури, яка видавалася за кордоном, та виготовлення самвидаву.

Заарештований 26.08.65 за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди, ст. 62 ч. 1 КК УРСР. 18.04.66 засуджений на закритому засіданні Львівського облсуду в одній справі з братом Богданом Горинем, Іваном Гелем і Мирославою Зваричевською на 6 р. таборів суворого режиму.

Хвиля 1965 принесла в мордовські табори пожвавлення: з'явився самвидав, був налагоджений вихід інформації, національні групи консолідувалися в акціях протесту. За пропаганду і розповсюдження самвидаву серед в'язнів у липні 1967 суд Зубово-Полянського району присудив Г. 3 р. ув'язнення у Володимирській тюрмі, звідки він теж зумів передати

інформацію про становище в'язнів.

Звільнений 26.08.71. У Львові, де мешкала сім'я, не прописали. Під загрозою бути звинуваченим у "дармоїдстві" мусив улаштуватися машиністом на будівництві хімкомбінату в Рівненській обл. З вересня 1972 працював кочегаром у котельнях Львова, з 1977 – психологом на заводі "Кінескоп". Г. допомагав політв'язням і їхнім родинам готувати заяви. У створеній в 1976 Українській Гельсінкській групі (УГГ) визначив собі місце в другому ешелоні. Брав участь у написанні її основоположних документів. Після арешту засновників УГГ бере на себе видання її Бюлетня, підготував №№4-7.

Упродовж 1981 у Г. було 6 обшуків. Під час обшуку 23.03 йому підкинули сфабрикований від імені УГГ документ у зв'язку зі справою І.Кандиби, а 28 листопада – текст на 15 сторінках під малограмотною назвою "Соціальні дослідження механізму русифікації на Україні" (треба б "соціологічні").

03.11.81 після 13-годинного обшуку Г. заарештували. На знак протесту проти фабрикивання "справи" оголосив голодування і відмовився брати участь у попередньому розслідуванні. 10-го дня стався серцевий напад. 25.06.82 засуджений за ст. 62 ч. 2 і ст. 179 КК УРСР (відмова дати покази у справі І.Кандиби) на 10 р. позбавлення волі в таборах особливо суворого режиму та 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

12.11.82 прибув до табору особливо суворого режиму ВС-389/36, с.Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., де, нарешті, був прийнятий співкамерниками до УГГ. Обговорював з Ю.Литвином проблему реформування УГГ, написав психологічні нариси про О.Тихого, В.Марченка, В.Стуса, Ю.Литвина.

Хворів запаленням нирок, гіпертонією, аритмією. У травні 1984 у Г. стався інфаркт міокарда. 28.11.86 етапований до Львова, де після другого інфаркту його поклали до лікарні. Повернули етапом на Урал. "Помилуваний" 02.07.87.

Уже в серпні Г. разом з В.Чорноволом та П.Скочком відновив видання "Українського вісника" (починаючи з 7-го числа). 11.03.87 Г., З.Красівський і В.Чорновіл як робочі секретарі УГГ підписали "Звернення Української Гельсінкської Групи до української та світової громадськості" про відновлення її діяльності. Г., Б.Горинь і В.Чорновіл виробили і 07.07.88 на мітингу у Львові оприлюднили "Декларацію принципів Української Гельсінкської Спілки", створеної на основі УГГ. Г. організував і очолив Робочу групу захисту українських політв'язнів, він учасник декількох нарад представників національно-демократичних рухів народів СРСР.

11.08.88 УКДБ Львівської обл. винесло Г. офіційне попередження у зв'язку з його "антирадянською діяльністю". Його неодноразово затримувала міліція, зокрема, в Чернівцях, куди він приїхав на установчі збори УГС, був заарештований на 15 діб.

Улітку 1989 Г. працює в Києві в оргкомітеті Народного Руху України (НРУ) за перебудову. На Установчому з'їзді (8-10 вересня) обраний головою секретаріату НРУ. Був головою Політради і співголовою НРУ. 1990 обраний депутатом Верховної Ради УРСР, працював у Комісії з питань суверенітету, очолював комісію національних меншин. Ініціював і організував найбільші загальнонаціональні акції: "Ланцюг єднання" між Києвом і Львовом 21.01.90, "Дитяча дипломатія" (поїздки дітей зі Східної України в Західну і навпаки на Різдво і Великдень), Свято козацької слави (Запоріжжя, літо 1990), Конгрес національних меншин (Одеса, листопад 1991), Ліга партій країн Балто-Чорноморського регіону (1994), 50-річчя Української Головної Визвольної Ради (1994).

З травня 1992 до жовтня 1995 Г. – голова Української Республіканської партії. Після розколу УРП в 1997 став одним із засновників Республіканської Християнської партії, голова її Редакційної комісії.

19.05.00 обраний головою Української Всесвітньої Координаційної Ради (УВКР).

17.06.00 нагороджений орденом Ярослава Мудрого.

Бібліографія:

I.

М.Горинь. Відгук на статтю М. Ільницького в журналі "Київ". Вісті з Кучинського особливого. –Український вісник, 1987, №7.

М. Горинь. Список українських політв'язнів за станом на 25 вересня. – Український вісник, 1987, №8, вересень.

Михайло Горинь, Павло Скочок. Рейд до табору смерті. – Український вісник, 1988, №13, С. 113-118.

М.М.Горинь. Виступ кандидата на Голову Верховної Ради УРСР. // Радянська Україна. – 1990, №122 (20822), 31.05.

Михайло Горинь. Запалити свічу у п'яті. Міфи, реальності і наші завдання. Статті, виступи, інтерв'ю. – К.: УРП, 1994. – С 88.

II.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 10, 23, 47, 51, 55, 56, 73, 91, 94, 173, 174, 195, 198, 201.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. .116, 142, 146, 152, 154, 155, 156, 165, 182, 184, 262, 263, 269, 271, 274, 275.

В'ячеслав Чорновіл. Лихо з розуму. – Львів: Меморіал, 1991, с. 39-52.

Василь Шкляр. Його обрала Україна. // Самостійна Україна, 1994. – №9 (110) 21.03.

Тарас Батенко. Свіча Михайла Гориня. Штрихи до портрета. Бібліотека журналу "Республіка". Серія: політичні портрети. – К.: УРП, 1995, №2. С. 64.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 12-13.

Б.Захаров

ГРИГОРЕНКО ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 16.10.1907, с. Борисівка, Приморського р-ну, Запорізької обл. – 21.02.1987, Нью-Йорк, США

Народився в селянській сім'ї. Працював слюсарем, зчіплювачем вагонів, кочегаром, машиністом паровоза. Був активістом комсомольського руху на Україні (один з організаторів комсомольського осередку у своєму селі (1922), делегат з'їзду (1930) і член ЦК комсомолу України (1929-1931). У 1927 вступив у комуністичну партію. У 1929 закінчив робфак, вчився на інженерно-будівельному факультеті Технологічного інституту в Харкові (1929-1931).

З 1931 – фаховий військовий. Закінчив Військово-інженерну академію ім. Куйбишева, у 1934-1937 служив на командних посадах у Білоруському військовому окрузі, потім був слухачем академії Генерального штабу. У 1939-1943 служив на Далекому Сході, учасник боїв на р. Халхин-Гол (1939). У 1944-1945 – на фронтах Великої Вітчизняної війни, двічі поранений. Закінчив війну в званні полковника на посаді начальника штабу дивізії. Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоного Прапора, орденом Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни і шістьма медалями. У грудні 1945 – вересні 1961 – на викладацькій і науковій праці у Військовій академії ім. М.В.Фрунзе. Кандидат військових наук (1948), автор 83 робіт із військової історії, теорії і кібернетики. З 1959 – начальник кафедри оперативно-тактичної підготовки, генерал-майор. У серпні 1961 захистив докторську дисертацію.

Після XX з'їзду КПРС, критично переглянувши сформовану в СРСР політичну систему, прийшов до висновку про її невідповідність ідеалам ленінізму. Вирішив відкрито виступити з викладом своїх поглядів, використавши для цього обговорення проекту Програми КПРС, яке проходило влітку і восени 1961. *"У моїй душі царював розлад. Мені важко було мовчки терпіти лицемірство правителів, але одночасно я розумів, що виступ буде коштувати мені способу життя, що цілком мене влаштовував, <...> з особливою силою навалилася на мене*

думка, що давно вже переслідувала мене: "Треба виступати. Не можна мовчати".

7.09.61 Р. виступив на партконференції Ленінського району м. Москви із закликом "підсилити демократизацію виборів і широку змінюваність, відповідальність перед виборцями. Вилучити всі умови, які породжують порушення ленінських принципів і норм, зокрема високі оклади, незмінюваність". На наполегливу вимогу представників ЦК КПРС, що були присутні на конференції, був позбавлений депутатського мандата з формулюванням "за політичну незрілість". негайно був усунутий від викладання в Академії, одержав сувору догану по партійній лінії і був переведений на службу в Далекосхідний військовий округ.

В Уссурійську "до літа 1963 року я проробив ідейно-теоретичну роботу і зміцнився в думці, що з керівництвом КПРС треба вступати в боротьбу". Почав із того, що написав і послав у газету критичний памфлет. Восени 1963, знаходячись у відпустці в Москві, організував підпільну "Спілку боротьби за відродження ленінізму" (до неї ввійшли сини Г. і декілька їхніх друзів – студентів і офіцерів). Написав сім листівок, що були поширені в Москві, Володимирі, Калузі, у військах Ленінградського і Середньоазіатського округів (деякі тиражем до 100 екз.). Їхніми темами були бюрократичне переродження радянської держави, її каральна політика стосовно робітників (придушення заворушень у Новочеркаську, Темиртау і Тбілісі), причини продовольчої кризи в країні.

1.02.64 Г. був затриманий органами КДБ в аеропорту Хабаровська, доставлений у Москву і поміщений у внутрішню в'язницю КДБ. На першому допиті він відхилив пропозицію голови КДБ В.Семичастиного "покаятися", щоб уникнути арешту і суду, після чого був обвинувачений за ст. 70 КК РРФСР, а потім направлений на судово-психіатричну експертизу в Інститут ім. Сербського. Експертиза визнала його неосудним (19.04.1964) із діагнозом: "Паранойяльний розвиток особистості, що виник в особистості з психопатичними рисами характеру". (На думку Г., рішення про визнання його душевнохворим було прийняте членами Політбюро ЦК КПРС). Інші члени "Спілки" були визнані слідством "такими, що потрапили під вплив душевнохворого" і піддалися позасудовим переслідуванням.

17.07.64 ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР Г. був направлений на примусове лікування в Ленінградську спеціальну психіатричну лікарню, а 29.08.1964 постановою Ради Міністрів СРСР разжалуваний у рядові. Останнє рішення показало, що влада розглядала Г. не як хворого, а як політичного злочинця. Під час ув'язнення познайомився з Олексієм Добровольським.

Незабаром після звільнення з керівних посад М. Хрушова, який був основним об'єктом критики й ініціатором постанови Ради Міністрів, Г. був звільнений із лікарні (22.04.1965) як такий, що "одужав". Працював сторожем, екскурсоводом, вантажником у магазинах, майстром у будівельному управлінні.

Навесні 1966 О. Добровольський познайомив Г. із Володимиром Буковським, який ввів його в коло московських дисидентів. Його близькими друзями стали старий більшовик, ініціатор викриття каральної психіатрії в СРСР Сергій Писарев, письменник Олексій Костерин. Від них Г. став одержувати самвидав; дізнавшись про проблему репресованих за Сталіна народів, активно включився в боротьбу кримських татар за повернення на історичну батьківщину.

Восени 1967 Г. написав історико-публіцистичний памфлет "Приховування історичної правди – злочин перед народом". У цій праці Г. зробив детальний аналіз причин поразок Червоної Армії в початковий період війни і вказав на безпосередніх винуватців – Сталіна і його воєначальників. Памфлет поширився в самвидаві, приніс його автору популярність і зробив його однією з помітних фігур у дисидентському співтоваристві.

У 1967-1968 Г. – один з організаторів і активний учасник петиційної кампанії навколо процесу Гінзбурга-Галанскова. Він виступав також на захист Анатолія Марченка, Ірини Белгородської та інших дисидентів.

Разом із Костерініним адресував Консультативній Нараді комуністичних і робітних партій у Будапешті (лютий 1968) заяву, у якій висловлювалось прохання дати їм виступити на цьому форумі. Не отримавши відповіді, автори написали "Звернення" до комуністів Радянського Союзу й інших країн, у якому говорилося про сталінізм, як "смертельну для комунізму хворобу".

У період "празької весни" Г. підтримав демократичні перетворення в Чехословаччині, був одним з авторів відкритого листа "До членів комуністичної партії Чехословаччини, до всього чехословацького народу", у якому віталися зміни, що відбувалися в цій країні. Він також написав лист Олександрові Дубчеку з порадами з приводу можливої оборони країни у випадку радянської інтервенції і передав його в чехословацьке посольство в Москві. Виступив на захист учасників "демонстрації сімох", закликав громадян СРСР домагатися виводу військ із Чехословаччини.

Наприкінці 1968 Г. написав працю "Про спеціальні психіатричні лікарні (дурдоми)", що ввійшла складовою частиною в книгу Наталії Горбаневської "Полудень": *"Обстановка будинку для душевнохворих, повне безправ'я і відсутність реальної перспективи виходу на свободу – ось ті страшні чинники, з якими зіштовхується кожний, хто потрапляє в СПЛ. Треба боротися за корінну зміну системи експертизи й утримання хворих у СПЛ, за надання громадськості справжньої можливості контролювати умови утримання і лікування хворих у цих умовах"*.

Починаючи з 1968 Г. ініціював дискусії про необхідність надати дисидентському рухові, що виникає, організаційної форми. Був гарячим прихильником створення правозахисного комітету, ідея якого була реалізована у формі створення Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР уже після його арешту.

Постійно допомагав кримським татарам, став неформальним лідером їхнього руху за повернення в Крим. Виступив на бенкеті, влаштованому представниками кримськотатарського народу в одному з московських готелів на честь 72-річчя Костеріна з промовою: *"Перестаньте просити! Поверніть те, що належить вам по праву, але незаконно у вас віднято! <...> 17.05.68* був присутній на демонстрації кримських татар на Старій площі перед будинком ЦК КПРС і зажадав, щоб його затримали разом із ними. Влітку 1968 збирав відомості про порушення прав кримських татар, які намагалися повернутися в Крим із місць заслання, підготував інформацію про це для західних кореспондентів.

Був організатором жалобного мітингу на похороні Костеріна, що став одним з перших опозиційних маніфестацій у Москві, виголосив там промову, присвячену його пам'яті, закінчив її словами: *"Свобода буде! Демократія буде! Твій прах у Криму буде!"*, став упорядником самвидавського збірника "Памяти О.Е. Костерина" (листопад 1968). Написав коментар, спрямований проти фальсифікації радянськими слідчими органами даних про втрати кримськотатарського народу після депортації.

Влада намагалась припинити контакти Г. із кримськотатарським рухом: 19.11.68 за ордерами, виданими узбецькою прокуратурою, у московській квартирі Г. був проведений багатогодинний обшук, під час якого був вилучений весь його архів. Навесні 1969 на прохання кримських татар Г. почав готуватись до суду над учасниками Чирчикських подій у ролі їхнього громадського захисника. Незважаючи на погрози КДБ, вилетів у Ташкент, підготувавши промову для процесу "Хто ж злочинці?"

7.05.69 Г. був заарештований у Ташкенті і до жовтня того ж року знаходився в СІЗО КДБ Узбекистану. Йому було пред'явлене обвинувачення за ст. 70 ч.1 КК РРФСР. З 13 по 28 червня він голодував на знак протесту проти незаконного арешту, піддавався примусовому годуванню, побиттю і знущанням. Його тюремний щоденник, переданий на волю, був опублікований у "Хроніці поточних подій". Судово-психіатричною експертизою в Ташкенті Г. був визнаний осудним. Це рішення не влаштовувало владу, і в жовтні 1969 він був

етапований до Москви, де психіатри інституту ім. Сербського визнали результати попередньої експертизи помилковими.

4.12.69 Г. знову був переведений у Ташкент, де в міському суді слухалася його справа. Ухвалою суду від 27.02.70 Г. був спрямований на примусове лікування в Черняхівську СПЛ (Калінінградська область).

З моменту арешту Г. у СРСР і за його межами почалася енергійна кампанія за його звільнення. Кримські татари пікетували Ташкентську в'язницю, вимога звільнення Г. була одним із гасел демонстрації кримських татар 6.06.69 у Москві на площі Маяковського. Під зверненнями на захист Г. були зібрані сотні підписів. У самвидаві з'явилися дві значні праці, присвячені Г.: "Світло у віконці" Анатолія Левітіна (Краснова) і "До арешту генерала Григоренка" Бориса Цукермана. 6.10.69 у московському магазині ГУМ два скандинавських студенти, прикувавши себе до огорожі, розкидали листівки на захист Г. У січні 1970 у Москві та Ленінграді відбулися аналогічні акції норвезьких, італійських і бельгійських правозахисників. З виступу на захист Г. почалася регулярна правозахисна активність академіка Андрія Сахарова. У самвидаві була поширена анонімна "Психіатрична заочна експертиза у справі Григоренка", відповідальність за неї згодом узяв на себе Семен Глузман. Після того, як Буковський у 1971 передав на Захід історії хвороб декількох дисидентів, визнаних неосудними, у тому числі і Г., міжнародна медична громадськість стала натискати на радянських психіатрів. У 1973 на Заході вийшов збірник публіцистики Г. "Думки душевнохворого", куди ввійшли його тюремні щоденники, у тому ж році по цій книзі в Англії був знятий фільм.

19.09.73 Г. був переведений у психіатричну лікарню загального типу в Підмосков'я. 24.06.74 (напередодні візиту президента США Р. Ніксона в СРСР) Московський міський суд виніс ухвалу про припинення примусового лікування.

Через декілька днів Г. був звільнений і незабаром відновив правозахисну діяльність. Він виступав на захист Мустафи Джемілева, підписав колективну заяву, у якій був виражений протест проти цькування Сахарова в радянській пресі після присудження йому Нобелівської премії миру. Підписав "Відкрите звертання" до делегатів і гостей XXV з'їзду КПРС із закликом до загальної політичної амністії в СРСР та інших країнах Східної Європи. Влітку 1977 підписав лист у Політбюро ЦК КПРС із критикою проекту Конституції СРСР, що закріплює "партократичний" характер влади.

Був членом-фундатором Московської Гельсінкської групи (МГГ), підписав більшість її документів, випущених у 1976-1977, став одним з ініціаторів створення при МГГ Робочої комісії з розслідування використання психіатрії в політичних цілях. Брав участь у створенні Української Гельсінкської групи (УГГ), увійшов у число її членів-засновників. Виступав на захист заарештованих членів Гельсінкських груп Олександра Гінзбурга, Юрія Орлова, Анатолія Щаранського, Володимира Слепака, Миколи Руденка, Олекси Тихого, Звіада Гамсахурдія. У лютому 1977 склав брошуру "Наші будні" про боротьбу КДБ проти Гельсінкського руху в СРСР. Продовжував боротьбу за відновлення прав кримських татар, був одним з ініціаторів прийняття документа МГГ, що починався словами: "Дискримінація кримських татар продовжується".

5.12.76 брав участь у традиційній правозахисній демонстрації в Москві на Пушкінській площі, де виголосив стислу промову: *"Спасибі усім, хто прийшов сюди вшанувати пам'ять мільйонів безневинно знищених людей! Спасибі усім вам і за те, що ви своєю присутністю тут висловили солідарність із в'язнями сумління!"*

У листопаді 1977 Г. одержав дозвіл на піврічну поїздку до США для лікування і 30 листопада залишив СРСР. Під час перебування у США не робив політичних заяв, проте Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13.02.78 був позбавлений радянського громадянства "за дії, що ганьблять звання громадянина СРСР". Дізнавшись про це, дав у

Нью-Йорку прес-конференцію, де сказав, що це – найсумніший день у його житті: "мене позбавили права померти на Батьківщині".

У США в 1978 Г. був на його прохання підданий психіатричній експертизі, її висновок гласив, що ознак психічного захворювання в Г. не виявлено: "Всі риси його особистості радянськими діагностами були деформовані. Там, де вони знаходили нав'язливі ідеї, ми побачили стійкість. Де вони бачили марення – ми виявили здоровий глузд. Де вони вбачали нерозсудливість – ми знайшли ясну послідовність. І там, де вони діагностували патологію – ми зустріли щиросердечне здоров'я". Продовжував брати участь у правозахисній діяльності: був закордонним представником УГГ, виступав на Сахаровських слуханнях у 1979 у Вашингтоні. В еміграції остаточно відмовився від комуністичних поглядів, став членом української общини у США, православним віруючим.

Похований на українському цвинтарі Баундбрук, (штат Нью-Джерсі, США) біля Нью-Йорку.

Указом Президента Російської Федерації в 1993 Г. посмертно відновлений у званні генерал-майора. Його ім'ям названий проспект у Києві і декілька вулиць у Криму.

З 1990 книги і статті Г. друкуються на батьківщині. У листопаді 1991 медична комісія, створена з ініціативи Головної військової прокуратури СРСР, провела посмертну психіатричну експертизу і визнала Г. здоровим.

У 1997 нагороджений (посмертно) відзнакою Президента України – орденом "За мужність" I ступеня.

Бібліографія:

I.

П. Григоренко. Мысли сумасшедшего. Избранные письма и выступления. – Амстердам: Фонд им. Герцена, 1973.

Соккрытие исторической правды – преступление перед народом! Открытое письмо в редакцию журнала "Вопросы истории". – Лондон, 1973.

П. Григоренко. В подполье можно встретить только крыс... / Предисловия Григоренко А.П. и Ковалева С.А. – М.: Звенья, 1997.

II.

Буковский В.К. И возвращается ветер. – М.: Демократическая Россия, 1990

Евграфов Г. Каждый торит свой собственный путь // Горизонт. – 1990. – №1. – С.23-24

Евграфов Г. Разжаловать в рядовые!, или история о том, как один генерал стал диссидентом // Театр. – 1990. – №12. – С.68-86

Кто такой П.Г. Григоренко? // Военно-исторический журнал. – 1990. – №10. – С.87-90

Орлова Р., Копелев Л. Генерал // Огонек. – 1990. – №50. – 18-25 дек. – С.11-13

Храбровицкий А.В. Григоренко // Советская библиография. – 1990. – №4. – С.142-144

Левин М. Честь сумасшедшего генерала // Новое время. – 1991. – №44. – С.39

Штурман Д. Воин без страха и упрека // Время. – 1993. – 9 дек.

Бахмина Т. Пять вечеров // Русская мысль. – 1993. – 23 дек. – №4010. – С.10

Поляновский Э. Мятажный генерал // Известия. – 1994. – 30 марта –1 апреля. – №59-61.

Бессмертие Петра Григоренко [Обзор писем] // Известия. – 1994. – 27 июля

Бобков Ф.Д. КГБ и власть. – М.: Ветеран, 1995. – С.254–255

Дон-Кихот XX века: генерал Григоренко // Кентавр. – 1995. – №4

Сахаров А.Д. Воспоминания. – М.: Права человека, 1996. – Т.1.

Феофанова А. Песня судьбы // Зеркало недели. – 1997. – 5 квітня.

Алтунян Г.О. Петр Григорьевич Григоренко. Очерк. – Харьков: РА-Каравелла, 1997.

Поляновский Э. Улица Петра Григоренко должна появиться в Москве // Известия. – 1997. – 14 окт.

Петровский Л.П. Генерал, победивший Андропова // Вечерний клуб. – 1997. – 16 окт. –

С.15

Ланда М. Петр Григоренко (1907-1987): Факты биографии // Правозащитник. – №4. – С.93–107

Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади. Київ – Едмонтон – Торонто: Таксон, 1998. – С. 411-443.

Зубарєв Д.І., Кузовкін Г.В.

ЗІСЕЛЬС ЙОСИФ САМУЇЛОВИЧ

член Групи з жовтня 1979 року

Народився 02.12.1946, м. Ташкент

У 1948 з батьками переїздить до Чернівців. Батько – Самуїл Йосифович – службовець, працівник відділу постачання, згодом відділу технічного контролю Чернівецької взуттєвої фабрики. Мати померла в квітні 1953. Батько одружився вдруге 1956 р. на Спельбаум (лікар Чернівецької швидкої допомоги), яка замінила Йосифові рідну матір. Батько помер у червні 1965. Формування З. припало на "хрущовську відлигу" в колі інтелігенції. Чернівці – місто, відоме своєю ліберальною і толерантною міжнаціональною і міжконфесійною атмосферою. З 1962 З. почав знайомитися з самвидавом.

1969 З. закінчив фізичний факультет (кафедра теоретичної фізики) Чернівецького університету. У 1969-1970 служив у Військово-морському флоті на о.Кронштадт. З квітня 1971 р. до першого арешту працював у Чернівецькому радіотелецентрі інженером технічного контролю. У серпні 1972 р. за виступ на профспілкових зборах на захист товариша по службі, який подав документи на виїзд до Ізраїлю, З. виключили з комсомолу і зажадали, щоб він звільнився "за власним бажанням". З. відмовився і, незважаючи на створену довкола нього атмосферу наклепів і прискіпувань, звільнений з роботи не був.

Починаючи з 1970-1971 активно допомагає тим, що виїжджають до Ізраїлю, проводить сім'ї до кордону. Тричі був затриманий прикордонниками в прикордонній зоні м. Чоп.

У 1973-1976 активно розповсюджує самвидав. У серпні 1976 у помешканні знайомої З. під час обшуку вилучена фотокопія І тому книги "Архіпелаг ГУЛАГ" О.Солженіцина та інші твори самвидаву, що належали З.. По цьому епізоду З. тоді 27 годин допитували в Чернівецькому управлінні КДБ, та він відмовився відповідати на будь-які запитання.

У лютому 1977 З. був попереджений згідно з Указом ПВР від 25.12.72 про відповідальність у випадку продовження "антирадянської діяльності". Виїхати з СРСР, як йому було запропоновано співробітниками КДБ, і підписати протокол про попередження З. відмовився. Замість "заспокоїтися", впродовж 1977-78 З. зв'язується з дисидентськими групами Києва та Москви, співпрацює з "Хроникой текущих событий" (ХТС), Українською і Московською Гельсінкськими групами, московськими та чернівецькими єврейськими "відмовниками", Робочою комісією з розслідування використання психіатрії в політичних цілях (особливо ретельно збирає інформацію про Дніпропетровську спецпсихлікарню), з Фондом допомоги політв'язням та іншими організаціями.

Із серпня 1978 З. – неоголошений член УГГ. Збирає дані про незаконно заарештованих до психлікарень, допомагає разом із дружиною родинам політв'язнів.

10.11.78 на квартирі З. був 12-годинний обшук. Формально обшук проводився з вигаданою метою вилучення предметів порнографії в справі чоловіка сестри З. Вилучено багато самвидаву і картотеку в'язнів психлікарень (біля 80 карток).

8 грудня – знову обшук. Вилучено копії протоколів зборів, на яких З. пробирали і виключили з комсомолу, квитанції на телефонні розмови та на поштові відправлення, 24 фотографії дисидентів та ін.

Після обшуку, не пред'явивши ордера на арешт, З. відвезли на допит у КДБ і того ж дня помістили до камери попереднього ув'язнення (КПУ), а 9 грудня – до слідчого ізолятора (СІЗО).

05.04.79 Чернівецький обласний суд засудив З. за ст. 187-1 КК УРСР до 3 р. таборів посиленого режиму. Адвокат Неля Яківна Немиринська у своїй промові завимагала звільнити З. в залі суду.

З. вдалося передати з СІЗО через дружину колегам по Комісії 37 довідок про репресованих за допомогою психіатрії, дані про яких були в його судовій справі на запит слідчого до Дніпропетровської СПЛ.

Покарання відбував у м. Сокиряни Чернівецької обл.

У зв'язку з виразкою шлунка З. зняли з роботи під землею, в шахті. Спочатку зашивав мішки, потім перевели збивати ящики.

У таборі З. неодноразово карали ШІЗО, незважаючи на поганий стан здоров'я, загострення виразки.

У жовтні 1978 З. був оголошений членом УГГ. 30.10, в День політв'язня, тримав голодівку.

10.11 – знову 15 діб ШІЗО, але вже 12.11 переведений до Львівської лікарні МВС "для обстеження". Через тиждень повернули в Сокиряни в ШІЗО.

Неодноразово приїздили з Чернівецького КДБ куратори З. і збирали серед в'язнів сокирянської зони свідчення про "наклепницьку" діяльність З. під час відбуття покарання.

Звільнився З. у грудні 1981 р.

З. відновив зв'язки з УГГ, з Комісією розслідування використання психіатрії в політичних цілях і єврейським рухом у Москві. Веде широке листування, організовує допомогу родинам репресованих, бере участь у створенні групи вивчення івриту і виготовлення підручників. Двічі відвідував у Казахстані політичних засланих.

19.10.84 р. З. знову заарештовують у м. Чернівці. При обшуку вилучено багато самвидаву. Того ж дня заарештовані два приятелі З. – Леонід Шраєр та Яків Розенберг. Ще ряд друзів і родичів поміщають у СІЗО, але через день-два відпускають.

10.04.85 у м. Сокиряни Чернівецької обл. відбувся суд. У залі суду з близьких була присутня тільки дружина. Стаття та ж, 187-1 КК УРСР, вирок – 3 р. позбавлення волі у ВТК суворого режиму. Свідки обвинувачення – в'язні табору, в якому З. відбував свій перший термін. Адвокат Н.Я.Немиринська знову завимагала звільнити З. в залі суду.

З. винним себе не визнав.

Покарання відбував у Львові, а потім у Нижньому Тагілі. У січні 1987, за 9 місяців до кінця терміну, відкинув пропозицію Свердловської прокуратури відмовитися від політичної діяльності в обмін на дострокове звільнення ("горбачовська амністія").

Звільнився 19 жовтня 1987 р. Повернувся додому в м. Чернівці. Працював електриком. Рік був під адміністративним наглядом.

Продовжував працювати в Українській Гельсінкській групі (УГГ), Українській Гельсінкській Спілці (УГС), брав участь у створенні Народного Руху України (НРУ), організовував єврейські громади. Організував Раду національностей Руху.

3 грудня 1989 – Співголова Вааду Конфедерації єврейських організацій та общин СРСР. Із січня 1991 З. співголова (з квітня 1992 – Голова) Асоціації єврейських організацій і громад (Вааду) України, член Ради Всесвітнього і Європейського Єврейських конгресів, член Ради Всесвітньої Сіоністської організації. Із січня 1998 – виконавчий віце-президент Всеукраїнського єврейського конгресу. З квітня 1999 – виконавчий віце-президент Єврейської конфедерації України. Живе в Києві. Одружений, батько двох дітей. Брат і сестра З. зі своїми сім'ями живуть в Ізраїлі.

Бібліографія:

I.

Зисельс И.С. Если я только для себя... – К.: Ін-т юдаїки, 2000. – 368 с., іл.

II.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 35.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 43-44.
ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 41, 151, 178; вип. 52. – С. 21-24, 133
ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 29-35, 175; вип. 57. – С. 88.
Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1978, 3-16, 4-1; 1979, 5-8, 7-2, 8-8, 11-6, 18/19-24, 22-21; 1980, 2-36, 9-11.
Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1984, 19/20-2, 23-1.
Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1985, 7/8-3.
Вести из СССР. Т. 4. 1987-1988. – Мюнхен: Права человека. – 1987, 19/20-18; 1988, 5/6-45, 19/20-5.
Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 13.

С.Карасик

КАЛИНИЧЕНКО ВІТАЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

член Групи з жовтня 1977 року

Народився 31.01.1938, сел. Васильківка, Дніпропетровської обл.

1960-64 К. навчався в Київському інституті народного господарства, продовжив навчання в Ленінграді. Інженер-електрик, економіст.

Під час навчання К. запропонували стежити за іноземними студентами. Не бажаючи стати "стукачем", вирішив утекти з СРСР. Своїми планами К. поділився зі студентом з Гани, який видав їх КДБ.

Заарештований у вересні 1964, але в січні 1965 звільнений.

1965-66 працював старшим інженером Всесоюзного проектно-технічного інституту енергетичного машинобудування в Ленінграді.

20.07.66 при спробі перейти радянсько-фінський кордон заарештований. Визнаний психічно здоровим в Інституті судової психіатрії ім. Сербського.

12.01.67 Мурманським обласним судом К. засуджений до 10 р. таборів суворого режиму за звинуваченням у "спробі зради Батьківщини", ст. 64 п. "а", ст.ст. 40, 15 КК РРФСР. Карався в с. Барашево Теньгушовського р-ну Мордовії, табір ЖХ-385/3. 13.06.72 переведений до ВС-389/36, с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

Брав активну участь у боротьбі за статус політв'язня, за поліпшення умов утримання в'язнів. На початку 1974 разом з групою політв'язнів відмовився від радянського громадянства.

24.11.74 К. надіслав заяву Президії Верховної Ради СРСР (копію адресував Комісії з прав людини ООН), у якій писав, що судили його не за спробу перейти кордон, а за політичні переконання, і цитує з вироку: "*не згоден з суспільним і політичним ладом*", "*намагався вчинити втечу за політичними мотивами*". Вимагає: 1) привести умови його утримання під вартою у відповідність зі статусом політв'язня; 2) скасувати вирок; 3) надати можливість представникам ООН та інших міжнародних організацій перевірити підстави його звинувачення й засудження, а також умови його утримання під вартою. Якщо перша умова не буде виконана, він буде дотримуватися статусу політв'язня.

1975 переведений до Владимирської в'язниці.

Улітку 1975 К. почали возити по лікарнях: місяць у психбараці в Мордовії, місяць – в інституті ім. Сербського в Москві, три місяці – у психіатричній лікарні м.Сичовка Смоленської обл. (ЯО-100/5).

За місяць до звільнення повернули до табору в Кучино. До кінця лютого 1976 утримували на карантині, а потім перевели в табірну лікарню, звідки й звільнили 19.03.76.

Оселівся К. на батьківщині в сел. Васильківка Дніпропетровської обл., перебував під адміністративним наглядом, працював інженером-економістом на консервному заводі аж до нового арешту.

З 03.10.77 К. – член Української Гельсінкської групи.

17-27.10 1977 тримав голодівку, домагаючись виїзду з СРСР. 23.10.77 відіслав до Верховної Ради УРСР відмову від радянського громадянства, свій паспорт, військовий квиток і диплом про вищу освіту.

12.12.77 у К. проведено обшук у зв'язку з арештом Л.Лук'яненка.

18.12.77 підписав Звернення членів УГГ до Белградської Народи на захист Л.Лук'яненка.

07.04.78 К. заарештували на 2 тижні за "хуліганство", яке виявилось у відмові піти на збори, де мав обговорюватися проект Конституції УРСР. З цього моменту влада збирає заяви односельчан, які "просять відмежувати" їх від К..

Звільнений з роботи. Не міг улаштуватися навіть на некваліфіковану роботу, у зв'язку з чим 07.10.79 тримав голодівку. У заяві Дніпропетровському обкому КПУ просив зареєструвати його як безробітного і надати матеріальну допомогу.

02.11.79 К. увосьме продовжений термін адміністративного нагляду. Йому знову оголосили попередження за Указом ПВР від 25.12.72 і примусили забрати заяву про відмову від громадянства та вимогу дозволити емігрувати. 29.11.79 К. заарештований як член УГГ за звинуваченням в "антирадянській агітації й пропаганді".

У січні – лютому по справі К. відбулися обшуки і допити в Києві, Харкові, Чернівцях, с.Лукашовому Дніпропетровської обл.

18.05.80 Дніпропетровським облсудом К. засуджений до 10 р. таборів особливо суворого режиму і 5 р. заслання за ст. 62 ч. 2 КК УРСР з визнанням особливо небезпечним рецидивістом. Із Дніпропетровського СІЗО спрямований відбувати термін у ВТК-10 Дубровлагу, Мордовія.

З 10.10.80 термін відбував на дільниці особливо суворого режиму колонії ВС-389/36-1, с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

Після серії карцерів 15.10.81 за спробу передати на волю заяву протесту К. ув'язнений на рік у камері-одиначці.

20.01.83 Чусовським судом за активну участь в акціях протесту в таборі переведений на 3 р. в Чистопольську тюрму, Татарська АРСР, УЭ-148/ст. 4, після чого повернули до Кучино.

08.12.87 у зв'язку з ліквідацією кучинської колонії переведений до ВС-389/35, ст. Всехсвятська, звідки звільнений 18.04.88.

Жив у Васильківці, потім у Харкові.

Весною 1989 виїхав до США, проживає у Вашингтоні.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 165, 169, 173.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 212.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – P. 23.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1979, 24-4; 1980, 2-16, 3-52, 7-30.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 249-276.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996 р. – С. 13.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 32. – С. 44; вип. 33. – С. 35, 54; вип. 34. – С. 32-33.

ХТС – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 41. – С. 43.

ХТС – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 55. – С. 21.

ХТС – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 68.

КАНДИБА ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 07.06.1930, с. Стульно, округ Влодава, Польща

Народився в селянській родині. 1945 родина К. була примусово переселена в Україну. 1953 К. закінчив юридичний факультет Львівського університету. До 1961 К. працював у м.Глинянах Львівської обл. – нотаріусом, народним суддею, адвокатом.

У лютому 1960 познайомився з юристом Л.Лук'яненком, який працював адвокатом у тій же консультації, що й К. Підтримав ідею створення нелегальної марксистської партії Українська Робітничо-Селянська Спілка (УРСС). Улітку 1960 К. одержав від Л.Лук'яненка проект програми УРСС і розгорнув активну діяльність. У листопаді 1960 в помешканні К. відбулося обговорення програми УРСС. Кінцевою метою УРСС було створення незалежної України з відокремленням від СРСР шляхом референдуму. К. розповсюджував газету "Наше слово", що видавалася за кордоном, знайомив різних людей з програмою УРСС.

Напередодні обговорення другого варіанту програми, 20.01.61, 7 членів групи були заарештовані. К., звинувачений у "зраді Батьківщини" за ст. 56, 64 КК УРСР, засуджений 20-24 травня 1961 до 15 р. таборів суворого режиму. Карався в Мордовії (табір ЖХ-385/11, ст. Явас) і Пермській обл. (ВС-389/35, ст. Всехсвятська Чусовського р-ну).

1962 в Явасі засуджений до 1 р. тюремного ув'язнення. Етапований до м.Владимира. За протести проти жорстокого режиму 20.03.67 Zubovo-Полянським районним судом Мордовії К. знову засуджений на 3 р. тюремного ув'язнення (м.Владимир). 25.07.69 разом з Л.Лук'яненком і М.Горинем передав за кордон "Звернення до Комісії прав людини при ООН" про геноцид політ'язнів.

Звільнився К. в січні 1976. Його не прописували у Львові, де жив його старий батько, і К. мусив поселитися в м. Пустомити за 20 км від м.Львова, наймаючи там кімнату. Працювати він міг тільки в майстерні ремонту електроприладів або кочегаром.

К. стає членом-засновником Української Гельсінкської Групи, про віщо М.Руденко офіційно оголосив у листопаді 1976.

К. бере активну участь у роботі Групи, постійно листується з політ'язнями, перебуваючи під адміннаглядом, який йому постійно продовжували з дня звільнення. 1977, після поїздки в Москву, де К. зустрівся з членами Московської Гельсінкської Групи, нагляд продовжили, фактично, за відмову виступити з покайням у пресі і на телебаченні (за що пропонувалася прописка у Львові і робота за фахом). Тепер і режим нагляду посилюється – удома треба бути не з 21-ї години, а з 20-ї.

У травні 1978 К. викликали до Львівського УКДБ і розпитували про документи УГГ, під якими стоїть його підпис. Серед цих документів був лист №2, про який К. сказав, що бачить його вперше, але якщо це документ Групи, то він визнає себе його співавтором. Того ж року К. пропонують вийти з УГГ, за що нададуть прописку у Львові й роботу. За відмову від компромісу тут же пред'явили постанову про продовження нагляду.

Восени 1978 К. одержав виклик від своєї сестри на виїзд до США. КДБ в черговій "розмові" дав зрозуміти К., що невдоволений цим викликом. У виїзді К. відмовили.

03.02.80 К. знову подав документи на виїзд до США. На початку квітня йому знову продовжили нагляд за порушення режиму адміннагляду – 20 березня не ночував удома (К. працював кочегаром і чергував). 18 квітня дістав відмову в виїзді, датовану 14.03.80.

24.03.81 К. заарештували за звинуваченням в "антирадянській агітації й пропаганді". Йому інкримінували співавторство і розповсюдження 18 документів УГГ, заяву на захист УГГ, вилучену при обшуку в М.Гориня, і документ, до якого К., за його словами, не мав ніякого відношення. 24.07.81 Львівський обласний суд засудив К. за ч. 2 ст. 62 КК УРСР до 10 р. таборів особливо суворого режиму і 5 р. заслання з визнанням особливо небезпечним рецидивістом.

03.10.81 К. прибув у відділення особливо суворого режиму табору ВС-389/36-1 (с. Кучино). 08.12.87 етапований до табору ВС-389/35. За відмову від роботи і перехід на статус політв'язня 01.01.88 К. запроторений до ШЗО (штрафний ізолятор), де його тримали 65 днів. 12.08.88 К. етапований до м.Перм.

05.09.88 К. помилуваний указом Президії Верховної Ради СРСР. Звільнений зі Львівської тюрми тільки 9 вересня, вже після оголошення голодівки протесту і вимоги президента США Р.Рейгана звільнити К.

08.04.90 К. створив і став першим головою Всеукраїнського політичного об'єднання ДСУ – "Державна Самостійність України". К. – засновник, а потім редактор партійної газети "Нескорена нація".

04.11.92 К. став членом Організації Українських націоналістів (ОУН) і відразу ж був кооптований до комітету з легалізації та відродження ОУН в Україні (ОУНвУ). На II конференції "легальної" ОУН 09.05.93 К. обраний заступником Голови Головного Проводу ОУНвУ. На I Великому зборі ОУНвУ 28.05.94 обраний членом Бюро партії. На I Великому Надзвичайному зборі ОУНвУ 25.02.95 К. увійшов до Головного Проводу. З 27.01.96. К. є Головою Головного Проводу ОУНвУ.

Живе у Львові.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 10, 36, 37, 40, 41, 43, 45, 152, 154, 161, 171, 173, 174, 197, 198.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 10, 27, 31, 296.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 79, 92, 93, 96, 104, 212, 213.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 33. – С. 6, 21, 39.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 28, 68; вип. 42. – С. 85.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 43-45, 52, 107; вип. 44. – С. 6, 18, 19; вип. 45. – С. 22, 60; вип. 47. – С. 129-130.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 20-24, 127, 128; вип. 49. – С. 20, 41.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 60, 61, 76, 91, 106-107; вип. 52. – С. 80; вип. 53. – С. 70-71, 140.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 96.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1982, вип. 62. – С. 70-71, 166.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 79-80, 82, 86.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 3-6, 4.5, 9-6.

Українська Гельсінкська група. До 20-річчя створення. – К.: УРП, 1996. – С. 14.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 277-348.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – P. 24.

I.Pann

КАРАВАНСЬКИЙ СВЯТОСЛАВ ЙОСИПОВИЧ

член Групи з лютого 1979 року

Народився 24.12.1920, м. Одеса

Народився в сім'ї інженера. Після закінчення школи 1938 К. вступає до Одеського індустріального інституту, а 1939 ще й на заочний відділ інституту іноземних мов. Ще в шкільні роки К. почав писати вірші й оповідання, деякі з них публікувалися в піонерській пресі. Навчаючись в інституті, К. пробує перекладати. Остаточо зрозумівши, що майбутня спеціальність його не влаштовує і що він хоче займатися літературою, К. 1940 полишає

інститут і добровільно йде до війська, щоб, відслуживши, вступити на філологічний факультет університету.

У липні 1941 частина, в якій служив К., потрапила в оточення німецьких військ у Західній Білорусії. Уникнувши полону, К. повертається на початку 1942 в Одесу, вступає на літературний факультет університету, де зближується з гуртком української молоді, зв'язаної з ОУН. К. організовує книгарню української літератури "Основа", а виручені гроші передає на потреби гуртка й українського театру. Його переслідувала румунська сігуранца.

1944 виїздить до Румунії, звідки в липні того ж року нелегально повертається у звільнену Одесу. Але третього ж дня після повернення, при спробі відновити зв'язок із колишніми гуртківцями, К. був заарештований. Під час слідства К. обіцяли звільнити, якщо буде доносити про настрої студентської молоді, але він відмовився.

07.02.45 військовий трибунал Одеського військового округу засудив К. за ст. 54-1б, 54-11 КК УРСР до 25 р. позбавлення волі. Карався в багатьох таборах (будував залізницю на р.Печорі, рубав ліс коло Магадана, добував золото на Колімі, будував магістраль Тайшет – Лена, шив одяг у Мордовії).

Коли умови в таборах після смерті Сталіна пом'якшали, К. береться за літературну працю і багато пише – вірші, віршовані казки, п'єси, перекладає. Деякі з його творів навіть публікувалися в центральних виданнях (наприклад, у газеті "Літературна Україна"). 1954 розпочинає велику роботу над Словником українських рим.

19.12.60, після 16 р. і 5 місяців ув'язнення, К. звільняють постановою Дубравного ВТТ (виправно-трудова табір) – на підставі ст. 2 Указу про амністію від 17.09.55 термін ув'язнення К. скорочений наполовину, тобто на 12,5 років.

Повернувшись до Одеси, К. закінчив курси механіків ремонту обчислювальних машин, працює за цим фахом, слюсарем, перекладачем у редакції обласної газети "Чорноморська комуна", позаштатним кореспондентом журналу "Україна", виїздить на заробітки до республіки Комі та ін. Часта зміна місць роботи пов'язана з його минулим: К. приймали на тимчасову роботу або звільняли, дізнавшись про табірне ув'язнення.

Попри це, вражає інтенсивність літературної праці К. Він багато перекладає, підготував книгу "Біографія слів", часто виступає з дописами про мову, підготував до видання збірку гуморесок і фейлетонів, перекладає за договором з журналом "Дніпро" роман "Джейн Ейр" Ш.Бронте. І, нарешті, К. закінчив розпочатий ще в таборі Словник українських рим (біля 1000 друкованих сторінок). Ця праця (створювана, як правило, колективом авторів) була високо оцінена спеціалістами і, на їхню думку, має велике значення для розвитку літературної і мовної культури України. Досі в Україні нічого схожого не створювалося. Словник містить біля 60000 римованих пар, складених самим автором, а не взятих із творів поетів.

1961 К. одружився з Н.Строкатою. 1962 вступив на заочне відділення філологічного факультету Одеського університету.

К. брав дуже активну участь у громадському житті: збирав українські книги для Кубані, звертався до всіх інстанцій з пропозиціями організувати всенародні торжества до ювілею М.Лисенка, виступав за дублювання фільмів українською мовою і т. ін. 1965, занепокоєний наростаючою русифікацією шкіл і вузів, К. написав статтю "Про одну політичну помилку", а також листа Прокуророві України з проханням притягнути до кримінальної відповідальності міністра освіти України Ю.Даденкова за помилки, що призвели до порушення прав української нації.

К. став постійним автором самвидаву – розповсюджувалися всі відкинуті офіційними властями його праці й листи.

4.09.65, під час першої хвилі арештів української інтелігенції, у К. був обшук, та нічого недозволеного не виявили. Наступного дня К. розіслав по офіційних інстанціях категоричний

протест з приводу безпідставного обшуку, а потім вручив консулам Польщі та Чехословаччини в Києві листи про "порушення ленінських норм національної політики" в Україні та арешти серед інтелігенції.

13.11.65 К. був заарештований. Оскільки не було жодного формального приводу для суду над К., то на подання КДБ Генеральний прокурор СРСР Р.Руденко опротестував звільнення К. за амністією. Без суду і розслідування К. відправили досиджувати 25-літній термін (8 р. і 7 міс.) у таборах суворого режиму. На знак протесту К. оголосив голодівку. В таборі К. написав низку звернень до офіційних інстанцій і громадськості, за що його покарали ШЗО (штрафний ізолятор), а в 1966 – 6 місяцями БУРу (барак посиленого режиму). К. 5 разів оголошував голодівки протесту, які на 9-10 добу переривалися примусовим годуванням.

У Владимирській тюрмі К. зібрав свідчення в'язнів – учасників і свідків розстрілу польських офіцерів у Катині, підготував про це статтю і намагався через свою дружину передати її на волю. Влітку 1969 був заарештований у тюрмі і 23.04.70 там же засуджений "відкритим" судом додатково ще на 5 р. тюрми і 3 р. таборів особливо суворого режиму, визнаний особливо небезпечним рецидивістом. К. інкримінувались численні спроби передати на волю листи, книги і журнали з тайнописом, а також власних віршів. Усі тексти були написані саліцилатом натрію. Але й після цього К. вдавалося передавати на волю листи і заяви, зокрема, про Катинську справу, які одразу ж з'являлися в самвидаві. У проміжках між покараннями К. закінчив переклад "Джейн Ейр" Ш.Бронте і написав ще декілька зошитів для "Біографії слів".

1967 в дружини К. Н.Строкатої-Караванської був обшук, під час якого були вилучені її заяви з приводу незаконного арешту чоловіка і табірної вірша К. "Спадкоємцям Берії". Сама Н.Строката була заарештована в 1971 і засуджена за ст. 62 КК УРСР на 4 р. таборів.

Усього К. провів у неволі 31 рік.

У лютому 1979 К. був оголошений членом УГГ, у листопаді 1979 емігрував разом з дружиною до США. Веде громадську й наукову діяльність, опублікував низку праць із мовознавства. 1993 в Києві вийшов його "Практичний словник синонімів української мови", в 1998 – "Російсько-український словник важкоперекладних слів".

Бібліографія:

В.Чорновіл. Лихо з розуму. Львів: Меморіал, 1991. – 344 с.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 13, 20, 22.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 58, 59, 75, 115, 123, 167, 170.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 61, 148, 152, 165, 180, 191, 218.

Український правозахисний рух. Документи і матеріали УГГ. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1978. – С. 15, 66, 79, 80, 84, 191, 244.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 28-31. – С. 23; вип. 33. – С. 18, 40.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 42. – С. 36.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 15, 44, 103-104; вип. 44. – С. 44, 55-56., 62; вип. 47. – С. 97, 98, 114.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 49. – С. 24.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 50, 85; вип. 52. – С. 53, 80.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 54. – С. 74, 85.

I. Pann

КРАСІВСЬКИЙ ЗІНОВІЙ МИХАЙЛОВИЧ

член Групи з жовтня 1979 року

Народився 12.11.1929, с. Витвиця, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл. – п.
20.09.1991

Націоналістичний світогляд К. сформувався в атмосфері визвольної боротьби ОУН-УПА в Галичині.

1948 вся родина К. була вивезена в Казахстан, однак К. вдалося втекти. До першого арешту в 1949 перебував на нелегальному становищі в Карпатах (був тяжко поранений) та у Львові. Під час слідства витримав 21 добу безперервних допитів. Засуджений особливою нарадою (ОСО) НКВС до 5 р. ув'язнення і довічного заслання. Карався в Архангельській обл. на лісоповалі.

1953 К. звільнений за амністією і відправлений у Караганду до родини. Працював у шахті, 1957 був тяжко травмований і визнаний інвалідом 2 групи.

1959 К. був заарештований за "розпалювання націоналістичних настроїв серед українців", але йому вдалося втекти.

К. повертається в Україну і з великими труднощами вступає на філологічний факультет Львівського університету, підробляючи в бібліографічному відділі наукової бібліотеки.

У кінці серпня 1963 учитель історії Д.Квецько та історик Б.Равлюк запропонували К. взяти участь у створенні нелегальної організації Український Національний Фронт (УНФ). К. підготував документ програмного характеру "Тактика Українського Національного Фронту". Програма УНФ передбачала мирні методи боротьби за незалежність України, застосування сили не виключалося тільки за особливих обставин. Вирішено було також видавати теоретичний журнал "Воля і Батьківщина". Перший номер журналу з'явився в жовтні 1964 і саме цю дату можна вважати початком діяльності УНФ. Перші три номери були надруковані на горищі власного дому К. УНФ складався з чотирьох організацій (2 – у Львові, 2 – в Івано-Франківську) і окремих членів у різних регіонах України (Рівне, Донецьк, Кіровоград та ін.) К. здійснював координацію роботи Львівських груп. Усього в УНФ нараховувалося понад 150 осіб, які, завдяки конспірації, часто не знали один одного. Крім власного журналу (вийшло 16 номерів) УНФ популяризував літературу ОУН-УПА і самвидав. Під цей час К. написав роман "Байда", збірки віршів "Месник", "На сполох", "Литаври".

Гучний резонанс викликав розісланий у березні 1966 партійним і урядовим чиновникам СРСР і УРСР, а також у центральні газети, "Меморандум Українського Національного Фронту XXIII з'їздові КПРС". У ньому відзначалося, що компартія засудила тільки методи сталінської національної політики, а не її сутність. Тому автори Меморандуму пропонували з'їздові радикально переосмислити національні проблеми в СРСР, задовольнити вимоги українського народу і повернути йому узурповані права, зокрема, дати можливість насильно переселеним повернутися на батьківщину, припинити гоніння української інтелігенції, арешти й переслідування, ввести українську мову в усіх культурних і громадських, адміністративних і господарських організаціях та ін.

Після цього КГБ розпочав пошуки УНФ. У квітні 1966 з'явилася "Заява УНФ" із протестом проти арештів, наліплювання ярликів буржуазного націоналізму та звинувачень у тому, що національний рух – це справа рук іноземної розвідки. Як сказано в Заяві, *"рух розпочав сам народ і мінімальні його вимоги викладені в "Меморандумі"*. Наступний лист, підготовлений Д.Квецьком і К., під назвою "Вищим урядовим чинам в Україні" був надісланий Першому секретареві ЦК КПУ П.Шелесту, Голові Ради Міністрів УРСР В.Щербицькому і Голові Президії Верховної Ради УРСР Д.Коротченку. У ньому висловлювався протест проти насильницької русифікації і пропонувалося керівництву України не лише проголошувати суверенітет, але й відстоювати його, завимагати від Москви припинити русифікацію, припинити переслідування українців за їхній патріотизм. Закінчувався лист словами: *"Ваша бездіяльність буде розцінюватися як зрада інтересів українського народу"*.

У березні 1967 були заарештовані керівні члени УНФ, серед них – 24.03.67 К.

Розслідування вели Івано-Франківське та Львівське управління КДБ. Завдяки конспіративній організованості УНФ, усіх львів'ян, які твердо дотримувалися того, що ніякої організації не було, судили поодиночки, а К. як засновника УНФ приєднали до групової справи.

Основну групу 27.11.67 (Д.Квецко, З.Красівський, М.Дяк, Я.Лесів і В.Кулинин) судив на виїзному засіданні Верховний Суд УРСР за звинуваченням їх у зраді батьківщини (ст. 64 і ст. 56 ч. 1 КК УРСР). К. засудили до 12 р. позбавлення волі (5 р. тюрми, 7 р. таборів суворого режиму) і 5 р. заслання.

Відбуваючи покарання у Владимирській тюрмі (1968-1971), К. написав збірку віршів "Невольницькі плачі", вперше опубліковану в Лондоні в 1984, і поему "Тріумф сатани".

У 1972 у Владимирі фабрикується нова справа за ст. 70 ч. 2 КК РРФСР ("антирадянська агітація і пропаганда"). За вироком суду К. спрямовують до психіатричної лікарні в Смоленськ, а потім – до Львова і в м. Бережани Тернопільської обл., де він перебував до липня 1978.

У жовтні 1979 К. став членом Української Гельсінкської групи (УГГ).

12.03.80 К. знову заарештований і відправлений "досиджувати" термін покарання за вироком 1968 – 8 місяців і 7 днів таборів та 5 р. заслання. Покарання відбував у колонії суворого режиму ВС-389/36 у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. У листопаді 1980 етапований на заслання в с. Луговой Тюменської обл.

Усього К. провів у неволі 21 рік.

1985 К. повертається в Україну. 1988 стає секретарем Української Гельсінкської Спілки (УГС).

У квітні 1990 К. виступає ініціатором створення політичного об'єднання "Державна Самостійність України" (ДСУ), яке спирається на ідеологію націоналізму "з-під стягу Степана Бандери".

К. – засновник політичного журналу "Українські проблеми", який видавався в м. Стрий Львівської обл.

Помер К. 20.09.91 в м. Моршині Дрогобицького р-ну Львівської обл.

Уже після його смерті стало відомо, що в останні роки К. очолював Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів (бандерівців).

1995 вишла книга листування К. з американкою Айріс Акагоші, членом "Міжнародної Амністії", яка багато років писала листи К.

У с. Витвиця створений музей К. і споруджений пам'ятник йому. 1996 ДСУ видала окремою книжкою збірку К. "Невольничі плачі".

Бібліографія:

I.

Перегук двох над безвістю. Листування українського політв'язня Зіновія Красівського з членом Міжнародної Амністії американкою Айріс Акагоші. – Харків: Інарт, 1995. – 158 с.

II.

Юсип Дмитро. Зіновій Красівський. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 96 с.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 15.

Хроника текущих событий. 1968-1970. – Амстердам: фонд имени Герцена, вип. 1-15. – С. 291; вип. 16-27. – С. 60-62, 116, 416, 488.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 38; вип. 41. – С. 49; вип. 42. – С. 68.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 128; вип. 51. – С. 103.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 69, 110; вип. 57. – С. 85; вип. 60. – С. 83.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 62. – С. 70.

Вісник репресій в Україні. – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи, 1980, вип. 5. – С. 13; вип. 6. – С. 12; вип. 7. – С. 8. вип. 12. – С. 10.

Вісник репресій в Україні. – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української

Гельсінкської Групи, 1982, вип. 5. – С. 10.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80 рр. – К.: Либідь, 1995. – С. 74, 153, 170, 171.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 10, 31.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 107, 109, 110, 111, 118, 119, 120, 132, 134, 135, 262.

Український правозахисний рух. – USA: Смолоскип, 1978. – С. 131, 244, 246, 250.

I.Pann

ЛЕСІВ ЯРОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ

член Групи з жовтня 1979 року

Народився 03.01.1943, с. Лужки, Долинського р-ну, Івано-Франківської обл. – п. 19.10.1991 р., Болехів, Івано-Франківської обл.

Батько і брат Л. були засуджені за участь в ОУН.

1965 Л. закінчив Івано-Франківський фізкультурний технікум, працював учителем у Кіровоградській обл.

Брав участь у діяльності Українського Національного фронту (УНФ). Заарештований 29.03.67 разом з Д.Квечком, З.Красівським, М.Дяком і В.Кулининим (основна "п'ятірка" УНФ). Слідство вело Івано-Франківське УКДБ. 27 листопада 1967 виїзною сесією Верховного Суду УРСР засуджений за ст. 56 ч. 1 (зрада Батьківщини) та ст. 64 ч. 1 (створення організації) КК УРСР на 6 р. позбавлення волі.

Звинуваченням інкримінували журнал "Воля і Батьківщина" (з 1964 до 1966 вийшло 16 номерів), "Відкриті листи", "Меморандум УНФ ХХІІІ з'їздові КПРС", "Заяву УНФ".

Покарання відбував на 19-му табірному пункті Дубровлагу в Мордовії. Брав активну участь в акціях протесту полів'язнів. 1970 ув'язнений на 3 р. у Володимирській тюрмі.

Звільнився 29.03.73, повернувся до м.Болехова Івано-Франківської обл., працював робітником на лісокомбінаті. Перебував під адміністративним наглядом. Одружився, 1976 народився син Тарас.

З жовтня 1979 член УГГ.

15.11.79 заарештований у Болехові за звинуваченням у зберіганні наркотиків. За декілька днів до арешту Л. був викликаний на рентген до поліклініки за направленням підприємства, де працював. Під час рентгену піджак висів без нагляду в сусідній з кабінетом лікаря кімнаті. За цей час працівникам КДБ вдалося захити за підкладку піджака дві ампули. При трусові шукати почали одразу в піджаці, крім того, виявили "невелику кількість", як записано в протоколі, якогось білого порошку. Ймовірно, його підкинули просто під час обшуку.

06.02.80 Л. засуджений Болехівським районним судом Івано-Франківської обл. за ст. 229-6 ч. 1 КК УРСР (зберігання наркотиків без наміру збуту) до 2 р. позбавлення волі.

Відбувати покарання Л. послали в табір загального режиму ОР-318/46-15 у м. Сарни Рівненської обл.

У травні 1981 знову заарештований у таборі. Звинувачення таке ж, як і попереднього разу, тільки за ч. 2 ст. 229-6 КК УРСР. Слідство тривало 6 місяців, і Л. увесь цей час тримав голодівку з політичними вимогами. 15.11.81, у день викінчення терміну, безпосередньо в таборі відбувся суд, який засудив Л. ще до 5 р. таборів суворого режиму. Відбував покарання в м.Краснодоні Луганської обл. Звільнився за закінченням терміну.

Л. був одним з ініціаторів відродження Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). 1988 розпочав навчання в підпільній семінарії Владики Василика.

17.07.88 в с. Зарваниця Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. відбулася літургія з участю біля 15 тисяч вірних УГКЦ. 22.07.88 Л. попереджений про відповідальність за організацію літургії та оштрафований на 50 руб.

У самвидаві вийшла книжка проповідей Л.

1989 Л. прийняв сан священника УГКЦ. Виступив від імені УГКЦ на 50-тисячному мітинзі, що відбувся 21.05.89 в Москві в Лужниках у зв'язку з відкриттям І з'їзду народних депутатів СРСР.

02.08.89 знову з групою віруючих приїздить до Москви, щоб продовжити естафетну голодівку з вимогою легалізувати УГКЦ. 03.08.89 разом з С.Хмарою та Н.Симоною був прийнятий Б.Єльциним.

28.08.89 Л. заарештований удома в Болехові, але віруючі заявили протест, то наступного дня він був звільнений.

Провів десятки недозволених молебнів, брав участь у перепохованні в Києві 19.11.89 В.Стуса, О.Тихого, Ю.Литвина.

16.01.91 відвідав у Лук'янівській тюрмі С.Хмару.

Ще 1988 Є.Сверстюк писав, що досі не зауважені вірші Л., хоч вийшла його збірка "На лінії болю". *"У ній все справжнє, народжене з болю... За формою поезія Л. проста. Вона пливе, як молитва, як подих душі"*, – пише Є.Сверстюк.

Л. загинув в автокатастрофі. Похований у м. Болехові.

Бібліографія:

I.

Лесів Ярослав. ТТ (тюремна тиша). Поезії. – Івано-Франківськ: Перевал, 1992. 64 с. Передмова Опанаса Заливахи.

II.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992, С. 10, 31, 276.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років. – К.: Либідь, 1995. – С. 74, 168, 170, 173.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 109, 113, 114, 117, 132, 134.

Ю.Зайцев. Ідея і чин Українського національного фронту. – Львів: Український часопис. – Воля і Батьківщина, 1997 №2. – С. 26-34.

Є.Сверстюк. Блудні сини України. К.: Знання, 1993. – С. 220-226.

Вісник репресій в Україні. – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінкської групи, 1980, 6-7; 1981, 7-12; 1982, 6-24.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 55. – С. 18-19; вип. 56. – С. 66.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 167-168.

Вести из СССР. Т. 2, 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 3-3.

С.Карасик

ЛИТВИН ЮРІЙ ТИМОНОВИЧ

член Групи з червня 1979 року

Народився 26.11.1934, с. Ксаверівка, Васильківського р-ну Київської обл. – п. 05.09.1984, с. Кучино, Чусовського р-ну, Пермської обл.

Л. народився в сім'ї сільських учителів. Батько воював на фронті, потім партизанів у загоні С.Ковпака. Помер від ран 1944.

Мати з сином перебралася в с. Барахти Київської обл. Після закінчення семирічної школи Л. пішов до гірничо-промислової школи в м. Шахти Ростовської обл., але через хворобу покинув її і повернувся до села.

24.06.53 Л. разом з декількома хлопцями був заарештований і 29 липня засуджений Васильківським районним судом за ст. 4 Указу від 4 липня 1947 р. "Про кримінальну відповідальність за грабїж державної та суспільної власності" до 12 р. позбавлення волі. Домагаючись довідки на виїзд із села на навчання, хлопці "шантажували" голову колгоспу

"пропажею" телиці, яку вони прив'язали до дерева в лісі. Покарання відбував на будівництві Куйбишевської ГЕС (Кунєєвський ВТТ)

31.01.55 Л. був звільнений завдяки клопотанням С.Ковпака, але 14 квітня знову заарештований за звинуваченням у створенні в таборі в липні – серпні 1954 антирадянської націоналістичної організації "Братство вільної України" (БВУ).

Члени організації готувалися, вийшовши на волю, встановити зв'язки з підпіллям ОУН, щоб боротися за незалежність України. Хоча далі написання статуту, складання присяги та пропаганди в своєму колі справа не просунулася, Л., як ініціатор і один з лідерів організації, 10.09.55 був засуджений Куйбишевським обласним судом за ст.ст. 58-10 ч. 2, 58-11 КК РРФСР на 10 р. таборів і 3 р. поразки в правах. Усього по цій справі було засуджено 16 юнаків-українців, в'язнів Кунєєвського табору.

Л. карався в таборах Сибіру (Мединь, Озерлаг) і в Мордовії. Там написав книгу віршів "Трагическая галерея" – про долю свого покоління, про жертви терору, і присвятив її Л.Лук'яненку.

Л. звільнився 14.06.65, одразу ж поїхав до Москви і передав посольству США інформацію про становище політв'язнів у концтаборах. Співробітникам посольства вдалося непомітно вивезти його в машині і випустити на вулиці. Оселився в с. Барахти, де жила його мати. Одружився. 1967 народився син Ростислав.

Працював на заводі холодильників у м.Василькові, на трубному заводі. Був обраний до профкому. Намагався переконати робітників, що профспілка – це не "приводной ремень партии", а інструмент захисту економічних інтересів робітників. КДБ погрожував арештом. Л. мусив виїхати на роботу до Сибіру.

Після повернення 14.11.74 був заарештований у м.Рівне. Інкримінували як наклепницькі низку літературних і публіцистичних праць. 13.03.75 Київський обласний суд засудив Л. за ст. 187-1 КК УРСР до 3 р. таборів суворого режиму. Ув'язнення відбував у колонії №25 (с.Верхній Чов, Комі АРСР). У таборі переніс операцію на виразку шлунку.

14.11.77 Л. знову повернувся в с.Барахти. Півтора року був під адміністративним наглядом. На пропозицію О.Мешко в червні 1978 р. вступив до Української Гельсінкської групи (УГГ). У квітні 1979 написав працю "Правозахисний рух в Україні, його засади і перспективи", де, зокрема, відзначив: *"Супільство – це живий організм, що живе і розвивається за природним законом з тенденціями до все більшої свободи... Інакодумство в Україні має свої глибокі революційно-демократичні та ліберальні традиції... Свободолюбство, демократизм є характерними ознаками як українця, так і всієї української нації"*. Цю працю високо оцінив Петро Григоренко.

19.07.79 незадовго перед тим оперований на варікоз Л. був затриманий п'ятьма міліціонерами, завезений до відділу міліції, побитий, оштрафований і відпущений, а 06.08.79 заарештований за звинуваченням у вчиненні опору працівникам міліції. Засуджений 17.12.79 Васильківським райсудом до 3 р. таборів суворого режиму за ст. 188-1 ч. 2 КК УРСР. В останньому слові Л. сказав: *"Ви хочете знищити Литвина, але це вам не вдасться. Убити в мені людину, вбити в мені віру в любов, у прекрасне, правду, і свободу – вам не вдасться, панове прокурори, Литвин вас не боїться, панове начальники. Не боїться, хоч знає, чого ви варті, добре знає ваше справжнє єство, знає, що таке радянська дійсність і радянська влада, що таке її каральні органи"*.

Карався в м.Біла Церква, в с. Буча під Києвом (ЮА-45/85), у липні – вересні 1980 в м. Херсоні (17/90).

За 1,5 міс. до закінчення терміну, 24.06.82, Київський облсуд визнав Л. особливо небезпечним рецидивістом і засудив за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 10 р. таборів особливо суворого режиму і 5 р. заслання. Йому, зокрема, інкримінували написання низки статей, а також "зведення наклепів на органи радянської влади в усній формі". До справи були

додані написані раніше документи: "Борцям за свободу і незалежність Чехословаччини", "Слово про грішників, що каються", "Некролог", "Звернення до Дж.Картера", "Радянська держава і радянський робітничий клас" та інші публіцистичні твори.

Хворий на виразку шлунка Л. етапований у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. (ВС-389/36-1). Дантист зняв йому емаль з зубів, щоб поставити коронки – і більше не з'явився. 9 останніх місяців Л. тяжко страждав від болю, а тут ще дізнався про смерть у неволі колишньої дружини. Син залишився з бабусею. Тяжко переживав Л. смерть О.Тихого і Б.Антоненка-Давидовича. Збіг тяжких обставин спричинився до важкого душевного і фізичного стану. В останні дні він не міг ходити і майже нічого не бачив, був звільнений від роботи.

23.08.84 Л. був знайдений у бараці з розтягим животом. Через два тижні помер у лікарні в м.Чусовій. Матері дозволили бути присутньою на похороні. Чи було це самогубство?

Наглядачі так і не знайшли, чим він порізався, – ні одразу, ні під час подальших обшуків.

Усього він був засуджений на 41 рік неволі, не враховуючи 1,5 р. адміннагляду. У таборах відбув 20 р. з 49 прожитих. Він устиг написати декілька повістей і збірок віршів (більшість літературних творів досі не знайдені).

19.11.89 тлінні рештки В.Стуса, О.Тихого і Л. були з великими почестями перепоховані на Байковому кладовищі в Києві.

1980 Зарубіжне представництво УГГ видало книгу "Юрій Литвин (портрети сучасників)". 1981 у Львові вийшла збірка віршів В.Стуса і Л. "Передчуття". 1996 в Харкові коштом його друга, колишнього політв'язня І.Пашкова видано збірку віршів Л. "Трагическая галерея". 42 документи справи – рукописи, статті, заяви, листи в 1991 передані з СБУ матері Л. – частина з них видана 1999 р. окремою книжкою.

1992 зусиллями Дрогобицького "Меморіалу" побудовано нову хату для матері Л. Надії Антонівни Парубченко в с. Барахти, де вона дожила віку (14.10 1914 – 26.10 1997). Там же 1994 в школі відкрита кімната-музей Л.

Бібліографія:

I.

Юрій Литвин. Люблю – значить живу. Публіцистика. Упорядник Анатолій Русначенко. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 1999. 96 с.

Юрій Литвин (Портрети сучасників). – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – 1980. – С. 32.

II.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років. – К.: Либідь, 1995. – С. 166, 168, 173-175, 195.

А.Русначенко. Юрій Литвин – гуманіст і мислитель. – Нова політика, 1998, №1. – С. 28 – 36.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 145, 212, 224, 245, 246.

В.Шовкошитний. Народе мій, до тебе я ще верну... – Україна, 1990, №4. – С. 7-9.

В.Овсієнко. Любов. Добро. Свобода. – Україна, 1991, №24. – С. 12-19.

Василь Овсієнко. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. Бібліотека журналу УРП "Республіка". Серія: політичні портрети, №4. К., 1996. 108 с.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 26-27.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 47. – С. 109, 129.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 54. – С. 6, 36-37, 40; вип. 55. – С. 6.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 16, 111; вип. 57. – С. 86.

Вести из СССР. – Мюнхен: Права человека. Т. 1. 1978-1981. – 1979, 12-10, 15-3, 23-13;

1980, 1-14.

Вести из СССР. – Мюнхен: Права человека. Т. 2. 1982-1984. – 1984, 19/20-1.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 16-17.

С.Карасик

ЛУК'ЯНЕНКО ЛЕВКО ГРИГОРОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 24.08.1928, с. Хрипівка, Городнянського р-ну, Чернігівської обл.

Виріс у родині селян, людей працелюбних, умілих.

1944 призвали до війська. Служив в Австрії, на Кавказі в м.м. Орджонікідзе, Нахічевань.

З раннього дитинства багато читав, замислювався про пригнічений український народ.

Прочитав двотомну історію дипломатії і вирішив для себе, що нема нічого понад національні інтереси.

Після поїздки у відпустку додому в 1950 р., де побачив нужду, приниження, Л. дійшов висновку, що треба боротися за незалежну Україну і цьому слід присвятити життя. Для досягнення цієї мети необхідно дійти до вершин влади в державі, а оскільки влада зосереджена в руках партії, то треба просуватися по партійній лінії. Необхідно здобути вищу освіту. 1951-1953 вступив у комсомол, у партію. 1953 поступив на юридичний факультет Московського університету. 1954 одружився. Вів активне громадське життя.

До 1956 зрозумів, що обраний ним шлях помилковий, призупинив свою громадську діяльність і вирішив з 1957 орієнтуватися на підпільну боротьбу.

У вересні 1958 за розподілом був спрямований штатним пропагандистом райкому партії в Радеківський р-н Львівської обл., де й поселився з дружиною.

Робота була пов'язана з постійними поїздками по селах району. Він бачив, як людей заганяли в колгоспи, знищували цілі хутори.

Разом зі Степаном Віруном і Василем Луцківим вирішили створити підпільну партію Українська Робітничо-Селянська Спілка (УРСС).

У середині 1959 переїхав до Глинянського р-ну і, щоб мати більше вільного часу, з райкому перевівся в адвокатуру. Тут він знайшов однодумців І.Кандибу та А.Любовича.

7.11.60 у Львові відбулася перша, організаційна зустріч, на якій обговорили програму. Оскільки програма була дуже жорстка і гостра, вирішили її знищити, а до наступної зустрічі, яка мала відбутися 22.01.61, доручили Л. скласти нову, м'якшу. Але 21.01.61 були заарештовані І.Кандиба, С.Вірун, В.Луцків, А.Любович і Л., пізніше І.Кіпиш та І.Боровницький.

20 травня 1961 Львівський обласний суд засудив Л. до розстрілу за ст. 56 ч. 1 і 64 КК УРСР. Звинувачення було побудоване на першому проекті програми УРСС. Винуватили в тому, що він "з 1957 виношував ідею відриву УРСР від СРСР, підривав авторитет КПРС, зводив наклепи на теорію марксизму-ленінізму".

Через 72 доби Верховний Суд замінив смертну кару 15-ма р. позбавлення волі. Інші дістали терміни від 10 до 15 р. позбавлення волі.

Кару відбував у Мордовії, з 1967 3 р. у Володимирській тюрмі, потім знову в Мордовії.

1966 в Мордовські табори прибула нова генерація політв'язнів – шістдесятники. Вони ведуть боротьбу з адміністрацією таборів за фактами грубого порушення законодавства і прав в'язнів. Дані про цю боротьбу стають відомими світовій громадськості. Л. бере в цій боротьбі активну участь. Щоб посилити ізоляцію, 500 найактивніших політв'язнів переводять у Пермські табори. У 1974 за організацію страйку Чусовський районний суд засудив трьох ініціаторів, у т.ч. Л., до тюремного ув'язнення у Володимирській тюрмі.

До кінця терміну залишалось менше двох років, то щоб легше було слідкувати за Л. на волі, КДБ разом з адміністрацією тюрми спрямував його на експертизу до психлікарні. Виписали з діагнозом "іпохондричний синдром" і визнали інвалідом 2 групи.

10.12.1975, у день прав людини, разом з іншими політв'язнями оголосив голодівку. Саме в цей день його вивезли в Чернігівську тюрму, де утримували до закінчення терміну. Після звільнення взяли на рік під адміністративний нагляд.

Оселився в Чернігові. Улаштуватися на роботу за фахом не міг. Пішов електриком в обласну дитячу лікарню.

09.11.76, на пропозицію М.Руденка, увійшов до складу Української Гельсінкської групи (УГГ), підписує всі документи УГГ.

Л. пише звернення до Белградської наради 35 країн з приводу дискримінації українців, зокрема, права на еміграцію. Виступив на захист художника П.Рубана, написав статтю "Зупиніть кривосуддя!". Радіо "Свобода" передало його нарис "Рік свободи".

12.12.77 Л. заарештований. Розуміючи, що його чекає в майбутньому, оголосив голодівку, відмовився давати покази, також відмовився від громадянства СРСР.

17-20 червня 1978 Л. засуджений Чернігівським облсудом за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 10 р. позбавлення волі і 5 р. заслання та визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Карався в таборі особливо суворого режиму в с. Сосновка в Мордовії. Разом з іншими політв'язнями продовжує боротьбу, готує і передає на Захід інформацію. У лютому 1980 всіх в'язнів особливого режиму, в т.ч. Л., переводять у спеціально збудовану тюрму в с. Кучино Пермської обл., за 200 м від 36-ї зони.

13.12.86 Л. з Кучино перевозять у Пермську пересильну тюрму, а звідти в Чернігівську, де з ним понад місяць "працював" слідчий КДБ. Повернули в Кучино. 08.12.87 етапували на заслання с.Березівка Парабельського р-ну Томської обл.

У березні 1988 заочно обраний головою відновленої УГГ, яка з 07.07 діє як Українська Гельсінкська Спілка (УГС).

23.04.88 запропонували виїхати за кордон, та він відмовився, бо бачив, що ситуація в країні змінюється, вимальовується перспектива створення політичної партії.

Указом ПВР від 30.11.88 Л. помилуваний, звільнений із заслання. На початку 1989 повертається в Україну.

У квітні 1990 на установчому з'їзді УГС обраний головою створеної на її базі Української республіканської партії. У березні обраний депутатом ВР України, був членом комісії з питань законодавства і законности, заступником голови Народної Ради. Л. – автор Акта про незалежність України від 24.08.91, балотувався на посаду Президента України.

У травні 1992 склав повноваження депутата і залишив посаду голови УРП у зв'язку з призначенням Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді. У листопаді 1993 через незгоду з політикою уряду України подав у відставку і повернувся в Україну.

З листопада 1993 до червня 1994 – голова передвиборного демократичного об'єднання "Україна". З травня 1992 – почесний голова УРП. Доктор права Альбертського університету, Канада. Нагороджений медаллю "Борцям за волю України ім Св. Володимира", почесною відзнакою Президента України. Автор книг: "Що далі?" (1989), "Сповідь у камері смертників" (1991), "За Україну, за її волю..." (1991), "Вірую в Бога і в Україну" (1991), "Не дам загинуть Україні!" (1994), "Народження нової ери" (1997), "У країні кленового листка" (1998), численних статей.

У 1998-99 Л. один з керівників "Національного фронту", що об'єднував праві націоналістичні партії. 2000 знову обраний головою УРП.

Бібліографія:

I.

Л.Лук'яненко. Сповідь у камері смертників. – К.: видання т. "Вітчизна". – 1991. – 228 с.

Л.Лук'яненко. Вірую в Бога і в Україну. К.: МП "Пам'ятки України", 1991.

Л.Лук'яненко. Не дам загинуть Україні! – К.: Софія. – 1994.

II.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 18, 23, 59, 79, 84, 92-96, 101, 104, 117, 182, 210, 211, 223, 262, 276, 289, 290, 291.
Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1979, 2-58, 3-3, 4-41, 8-32, 9-5, 9-103, 24-17.
Вісник репресій в Україні. – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінкської групи, 1982, 6-34, 6-39, 6-40.
Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 33. – С. 35, 36, 39, 47, 61.
ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 21, 22, 95-96; вип. 44. – С. 44, 45, 52, 97-98.
Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 16-17.
Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80 років. – К.: Либідь, 1995. – С. 35-38, 40-45, 117, 154, 161, 162, 164, 173, 195, 197, 198, 205-207.

С.Карасик

МАЛИНКОВИЧ ВОЛОДИМИР ДМИТРОВИЧ

член Групи з жовтня 1978 року

Народився 28.08.1940, м. Суми

Батько – військовик. Після закінчення школи М. два роки працював токарем на Київському заводі "Кінал", а потім поступив на юридичний факультет Ленінградського університету.

До 1956, за власним висловом, *"хитався разом з лінією партії, тільки, на відміну від партії, після 1956 – назад не хитався"*. Дуже вразила юнака інформація про жахи сталінізму, а потім угорські події. При цьому від самої соціалістичної ідеї М. не відмовлявся і не відмовляється досі, маючи на увазі, наприклад, шведський досвід.

До 1961 в юридичному інституті буяло активне громадське життя – газети, диспути, гуртки, суперечки з партійним керівництвом. 1961 почалися покарання – відрахування з інституту, погрози, тиск, наслідком чого стало навіть одне самогубство. Сам М., формально за порушення громадського порядку, а фактично за активну студентську діяльність, був виключений з інституту з другого курсу. Попрацювавши півроку, М. поступив до Київського медичного інституту, який успішно закінчив 1967, після чого одразу ж був призваний в армію військовим лікарем на 25 років.

Після справи Данієля – Синявського (1965) М. остаточно "розійшовся зі владою". Першого листа він написав 1967 з приводу семиденної війни на Близькому Сході на ім'я тодішнього міністра оборони СРСР Гречка. Це була й приватна проблема М. – служити в Радянській Армії він не хотів узагалі, а тим паче під таку пору. Ніяких наслідків чи відповіді на лист не було. До армії М. все-таки взяли. А в серпні 1968 – окупація Чехословаччини. За чесно висловлене перед шеренгою солдатів ставлення до цього М. місяць просидів в особливому відділі Київського воєнного округу – усе лякали, а через рік улаштували офіцерський суд чести і вигнали з армії. Довго не міг улаштуватися на роботу, а з 1970 працював дільничим лікарем, пізніше лікарем-радіологом в інституті ендокринології. 1973 захистив кандидатську дисертацію.

До кола його знайомих входили В.Некрасов, Й.Зісельс, М.Білорусець, адвокати Городецький і Кисельов, артисти та інші люди, тобто ліберальна інтелігенція. З українськими шістдесятниками пов'язаний був лише через когось, хто належав од обох кіл. А після масових арештів української інтелігенції 1972-73 зв'язки стали безпосередніми і тіснішими, хоча до української національної ідеї досі ставиться дещо насторожено, зокрема, відстоює офіційний статус російської мови в Україні.

Правозахисну діяльність М. активізував на початку 1970, коли почав регулярно надсилати листи протесту, а потім передавати інформацію для "Хроніки текущих событий". З 1975 до 1979 тривала "постійна війна зі владою": улаштовувалися нескінченні провокації, попередження, затримання, негласні обшуки та ін.. М. поведився дуже відкрито – виступав

на зборах, відкритим текстом повідомляв по телефону А.Сахарову про арешти, про свої розмови зі владою та ін.. Тоді ж познайомився з О.Мешко, яка сама була під пильним наглядом. У жовтні 1978 вступив до Української Гельсінкської Групи. В одній із бесід співробітник КДБ (пізніше голова Служби Безпеки України) В.Радченко вимагав, щоб М. підписав заяву про розпуск УГГ, а коли він відмовився, то його декілька разів побили невідомі.

У вересні 1979 чергова провокація проти М.: якась громадянка заявила, що ніби-то М. її звалтував. Цього разу був поставлений ультиматум: або еміграція, або арешт. Той же Радченко сказав дружині М.: "Ми з ним не домовимося – ми посадимо вас, а доньку віддамо в дитсадок. І нехай вам допомагає ваша світова громадськість". Уночі проти 1 січня 1980 М. із сім'єю виїхав до Німеччини. Працював на радіо "Свобода", був старшим редактором, ведучим низки програм. 1992 М. повернувся до Києва, став одним із найяскравіших політиків України. Був ідеологом президентської виборчої кампанії Л.Кучми, з його перемогою призначений радником Президента. Але, виступивши проти призначення В.Радченка міністром МВС, пішов з команди. До листопада 1997 керував Інститутом проблем інтеграції Київського центру політичних досліджень і конфліктології. Має багато публікацій у пресі. 1997 заснував партію "СЛОН" (Соціально-ліберальне об'єднання), однак полишив її на самому початку виборчої кампанії, заперечуючи з етичних міркувань внесення деяких кандидатів до партійного списку.

Бібліографія:

Архів ХПГ.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 25.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979; вип. 52. – С. 123.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 69, 70; вип. 54. – С. 41.

I.Pann

МАРИНОВИЧ МИРОСЛАВ ФРАНКОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 04.01.1949, с. Комаровичі Старосамбірського р-ну, Дрогобицької, нині Львівської, обл.

М. виховувався в релігійній сім'ї, його дід був священником. Навчався в середній школі в Дрогобичі, яку закінчив з золотою медаллю, потім рік працював у Дрогобичі. Перший запис у трудовій книжці – "звільнений секретар комітету ВЛКСМ заводу".

1967 М. вступив до Львівського політехнічного інституту. В інституті М. виступав з критикою радянської політики, захищаючи комуністичні ідеали. Наслідком цього в 1970 р. відбулася перша зустріч з КДБ. М. позбавили т. зв. "допуску" і звільнили з військової кафедри, у зв'язку з чим, не одержавши офіцерського звання, М. мусив служити в армії після закінчення інституту рядовим. 1972 закінчив Львівський політехнічний і рік працював перекладачем з англійської мови на Івано-Франківському заводі "Позитрон". Тоді ж познайомився зі львівськими й київськими дисидентами. 22.05.73 в Києві його затримала й обшукала міліція, коли покладав квіти до пам'ятника Т.Шевченку.

1973-1974 служив у війську в Вологді.

Після демобілізації 1974 М. переїхав до Києва. Працював технічним редактором журналу "Початкова школа" та у видавництві "Техніка", звідки його звільнили за сигналом з КДБ. Деякий час був безробітним. Аж перед самим арештом улаштувався розклеювати афіші. 09.11.76 М. разом зі своїм другом М.Матусевичем став членом-засновником Української Гельсінкської Групи. З того часу М. перебував під "ковпаком" КДБ. Його неодноразово затримувала міліція в Києві та Серпухові. У Дрогобичі були обшуки, йому постійно погрожували.

У березні 1977 М. та М.Матусевич на вечорі пам'яті Тараса Шевченка в Київській

філармонії, здолавши опір організаторів вечора, несподівано вийшли на сцену і закликали проспівати "Заповіт". 23.04.77 М. був заарештований. Проходив по одній справі з М.Матусевичем. Вони звинувачувалися в "проведенні антирадянської агітації і пропаганди" за ст. 62 ч. 1 КК УРСР та ст. 70 ч. 1 КК РРФСР. Слідство тривало 11 місяців. 22-27 березня 1978 Київський обласний суд у м. Василькові засудив М. до максимального терміну ув'язнення – 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання.

Карався М. у Пермському таборі ВС-389/36. Брав участь у всіх правозахисних акціях, тримав голодівки протесту, в тому числі й 20-добову, передавав на волю хроніку табору №36. За весь термін мав біля 150 діб ШІЗО (штрафний ізолятор) і біля півтора року ПКТ (приміщення камерного типу). 1978 "Міжнародна Амністія" взяла М. під свій захист як в'язня сумління. 3 квітня 1984 М. відбував заслання в с. Саралжин Уільського р-ну Актюбинської обл., Казахстан. Працював столярем. Одружився з киянкою Любою Хейною (Хейна), дружина переїхала до нього на заслання. У лютому 1987 відмовився подати клопотання про помилування. Повернувся в Україну в березні 1987. Улаштувався оператором нафтопереробного заводу в Дрогобичі. 1990 М. почав працювати кореспондентом місцевої газети "Галицька зоря".

1990 була опублікована праця М. "Євангеліє від юродивого", написана ще в таборі. 1991 в Дрогобичі вийшла книга "Україна на полях Святого Письма". 1993 – "Спокутування комунізму", "Україна: дорога через пустелю". М. засновник першої групи "Міжнародної Амністії" в СРСР (1991), Української асоціації "Міжнародної Амністії" (УАМА), з 1993 до 1998 був головою Національного комітету УАМА. М. – член громадської ради Українсько-Американського бюро захисту прав людини, лауреат премій журналу "Сучасність" і премії ім. Валерія Марченка (1995), учасник багатьох вітчизняних і міжнародних конференцій з прав людини і релігієзнавства, викладав історію християнства в Дрогобицькому педагогічному інституті, є співробітником Інституту східноєвропейських досліджень. З 1997 М. – директор Інституту Релігії і Суспільства Львівської Богословської Академії, член Українського Богословського Наукового Товариства.

Бібліографія:

I.

М.Маринович. Україна на полях Святого Письма. – Дрогобич: Відродження, 1989.

М.Маринович. Україна: дорога через пустелю. – Харків: ФОЛІО, 1993, 192 с.

Маринович М., Глузман С., Антонюк З. Листи з волі. – Київ: Сфера, 1999, 400 с.

II.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 161-164, 173.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 210, 211, 223.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996 г. – С. 17, 18.

Хроніка захисти прав в ССРСР. – Нью-Йорк: Хроніка, 1974, вип. 29. – С. 4, 11, 73.

Хроніка захисти прав в ССРСР. – Нью-Йорк: Хроніка, 1979, вип. 34. – С. 7; вип. 35. – С. 42, 74.

Хроніка захисти прав в ССРСР. – Нью-Йорк: Хроніка, 1980, вип. 40. – С. 42.

Хроніка захисти прав в ССРСР. – Нью-Йорк: Хроніка, 1981, вип. 41. – С. 21; вип. 42. – С. 26.

Хроніка текущих событий. – Нью-Йорк: Хроніка, 1977, вип. 43. – С. 44, 52; вип. 44. – С. 18; вип. 45. – С. 21-23, 59; вип. 47. – С. 31, 130, 131, 142, 146; вип. 48. – С. 23, 25, 72, 167.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроніка, 1978, вип. 49. – С. 9-12, 20.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроніка, 1979, вип. 51. – С. 71, 73, 74-77, 212; вип. 52. – С. 36-38, 61, 130.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 90, 91; вип. 54. – С. 60; вип. 55. – С. 26; вип. 56. – С. 109.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 60. – С. 83; вип. 61. – С. 99.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1982, вип. 62. – С. 128.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 178-180, 182, 183.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1980, 12-15; 1982, 6-26, 7/8-19; 1984, 4-20, 5-26, 7/8-27.

Б.Захаров

МАРЧЕНКО ВАЛЕРІЙ ВЕНІАМІНОВИЧ

член Групи з жовтня 1983 року

Народився 16.09.1947, Київ – п. 07.10.1984, тюремна лікарня м.Ленінград

Закінчивши філфак Київського університету, з вересня 1970 М. працював у редакції газети "Літературна Україна". Як літератор розпочинав перекладами з азербайджанської й польської мов, нарисами про українсько-азербайджанські літературні зв'язки.

За відмову співпрацювати з КДБ за Валерієм було встановлено нагляд, його статті для газети "За параваном ідейності", "Страшний якийсь тягар", "Київський діалог" визнано антирадянськими і націоналістичними. 25 червня 1973 М. був заарештований.

Інкримінували згадані статті, агітацію в усній та письмовій формі, читання і розповсюдження праці І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?". 29.12.73 засуджений до 6 р. таборів суворого режиму та 2 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР.

Пройшовши застінки КДБ УРСР, камери-одиночки й камери зі стукачами, зтяжні етапи, тюрми міст європейської частини СРСР аж до Уралу, штрафні ізолятори й тюремні лікарні з медичними працівниками-садистами, М. став стійким антирадянщиком.

"Виступивши проти цілої імперії брехні, я мав одну підпору – свідомість, що ярмо – нестерпне. Треба мені було самому потовкнутися до кам'яної стіни, відчути біль удару, щоб зрозуміти: зло таки можна подолати, з ним можна й треба боротися... Заперечення більшовизму для мене не відкриття, а форма існування. Й не мовчазною пасивністю треба йому протиставитися... Вимога демократично розв'язати всі проблеми – єдина можливість для кожного українця-громадянина" (з листа дідові, Урал, 1975, табір суворого режиму, уст. ВС-389/35, ст.Всехсвятська Чусовського р-ну Пермської обл.).

Але піти з цього світу, не розповівши людям про бачене, не міг. Він став своєрідним табірним літописцем: збирав і нелегально відсилав на волю інформацію про становище в'язнів, колективні й особисті заяви, нариси, есе, інтерв'ю. В неволі, у тому числі на засланні в селищі Саралжин Актюбинської обл. в Казахстані (липень 1979 – травень 1981), він переклав з англійської "Декларацію незалежності" Томаса Джефферсона (1976), вірші Едгара Лі Мастера, Роберта Бернса, Дж. Гейнса, Батлера Ітса (1975-1976), "Силу обставин" Сомерсета Моема (1980), "Маску червоної смерти" Едгара По та ін.

У травні 1981 М. повернувся з заслання в Київ. Переслідуваний, гнаний, під недремним оком нагляду він протримався вдома 2 роки і 5 місяців. З великими труднощами, випадково влаштувався сторожем господарства зелених насаджень з мізерною зарплатою. Звертаючись із заявами до влади, він протестував проти беззаконня і сваволі, що панували в країні, писав про безправність колишніх політв'язнів, про нескінченні терміни репресій. І це при тому, що лікар попереджував тяжко хворого на нефрит М.: *"В умовах ув'язнення ви приречені"*.

1982 М. написав нарис "Гулак" – про кирило-мефодіївця Миколу Гулака. Доля інтелігента в умовах тоталітаризму давно хвилювала Валерія. Страждання привели М. до глибокої віри в Бога, до розуміння Його в собі, в людях, до розуміння духовності світу. Нарис "Там, у київських печерах", написаний 1983, відбиває його власний світогляд. Тоді ж він узяв інтерв'ю у Бориса Антоненка-Давидовича, у Надії Суровцової.

1982 з'явився наказ міністра освіти УРСР про посилення вивчення російської мови в

школах України. М. відіслав його українській діаспорі з коментарем: "*Надсилаю свіженький валуєвський указ...*"

Світ почув М. Майже все ним написане оприлюднене за кордоном. За сміливість, чесну позицію журналіста він був прийнятий до європейського ПЕН-клубу.

21 жовтня 1983 перед М. відчинилися ворота КДБ – і зачинилися вже назавжди. Слідство тривало три місяці. Інкримінувалась йому та сама 62-а стаття: виготовлення і розповсюдження документів з метою підірвати й ослабити радянський державний і суспільний лад. Було приєднано справу діда – професора-історика Михайла Івановича Марченка, який пройшов сталінський ГУЛАГ з 22 червня 1941 до лютого 1944 і помер за рік до другого арешту онука.

13.03.83 Київський міський суд визнав М. особливо небезпечним рецидивістом і засудив його до 10 р. таборів особливо суворого режиму та 5 р. заслання. Цей вирок для М. був фактично смертним...

02.04.84 М. взяли на етап – 55 діб по пересильних тюрмах, у столипінських вагонах, без скидок на хворобу. Його привезли в табір особливо суворого режиму ВС-389/36 у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., – померати. З 27.05 до 20.08.84 він був у таборі, а потім, на активну вимогу світової громадськості звільнити журналіста, його етапували до тюремної лікарні в Перм, пізніше – в Ленінград. Медичне управління МВС СРСР дійшло висновку, що М. слід звільнити як невиліковно хворого, але КДБ чинив перешкоди цьому. М. помер приблизно 7 жовтня 1984 в тюремній лікарні ім. І.Гааза в Ленінграді. Ще декілька днів матері не віддавали тіло сина...

Похований 14 жовтня 1984 на кладовищі в с. Гатне Києво-Святошинського р-ну.

Бібліографія:

I.

Валерій Марченко. Листи до матері з неволі. Фондація ім.Олега Ольжича. К.: 1994. – 500 с.

Валерій Марченко. Творчість і життя. / Упорядник Н.Смужаниця-Марченко, Н.Кочан. – К.: Сфера, Дух і літера, 2001. – 536 с.

II.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 24.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 34. – С. 32.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 12, 14, 15, 16, 18, 30, 68; вип. 40. – С. 91, 92; вип. 42. – С. 40, 43, 44-47, 55.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 47. – С. 103-106, 122.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 49. – С. 34.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 92, 101, 175.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 61. – С. 83, 84.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1982, вип. 62. – С. 154-156.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 96-97.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1980, 7-27; 1981, 5-59, 6-37, 7-25; 1984, 1-13, 3-1, 5-2, 5-32, 6-24, 6-25, .6-26, 6-27, 6-28, 9-7, 9-24, 9-31, 9-39, 10-2, 10-25, 10-46.

Н.Марченко

МАТУСЕВИЧ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 19.07.1947, с. Матюші, Білоцерківського р-ну, Київської обл.

Навчався на історичному факультеті Київського держуніверситету, звідки 1973 р. був виключений з 4-го курсу за "неуспішність" – насправді за "неблагонадійність", за симпатії до репресованої української інтелігенції. Працював редактором у видавництві медичної

літератури.

М. – член-засновник УГГ.

24.12.76 у членів УГГ були обшуки, причому в М.Руденка "знайшли" сховані 40 доларів США, у О.Бердника – порнографічні листівки, у О.Тихого – стару німецьку гвинтівку. На знак протесту Р.Руденко, О.Бердник, М.Маринович і М. оголосили голодівку. Після арешту М.Руденка і О.Тихого М. підписав листа до урядів країн-учасниць Гельсінкської угоди на їх захист із проханням сприяти їхньому звільненню. У березні-квітні М. викликали на допити у справі М.Руденка і О.Тихого.

23.04.77 М. заарештований разом з М.Мариновичем за звинуваченням в "антирадянській агітації і пропаганді", ст. 62 ч. 1 КК УРСР, і в "хуліганстві", ст. 206 ч. 1 КК УРСР, за подіями чотирирічної давнини. Ні в розслідуванні, ні в суді, який відбувся 22-27 березня 1978 в м. Василькові Київської обл., М. участі не брав. Вирок – максимальний термін – 7 р. таборів суворого режиму та 5 р. заслання. З 03.06.78 відбував покарання в таборі ВС-389/35 на ст. Всехсвятська Чусовського р-ну, Пермської обл.

Зазнавали переслідувань у зв'язку з ув'язненням М. не лише його дружина, О.Гейко-Матусевич, але й сестра, Т.Матусевич. У цеху, де вона працювала, були влаштовані збори, які ганьбили її за те, що не відмежувалася від брата. Промовці навіть казали, що їй не можна довіряти роботи інженера.

У неволі М. підписував листи та звернення, брав участь у голодівках протесту в дні політв'язня і прав людини, у страйках на знак протесту проти порушень прав в'язнів і т.п., за що неодноразово був покараний позбавленням побачень, а також 9 разів карцером і ПКТ (приміщення камерного типу) – загалом на 10 місяців.

М. хворів гіпертонією (був звільнений від служби в армії), у нього хворе серце.

У жовтні 1979 мати М. звернулася "до всіх людей доброї волі" з закликом захистити її сина. 05.02.80 співробітник КДБ сказав матері М., що їй нададуть побачення з сином, якщо вона погодиться "вплинути" на нього.

05.10.80 р. М. засуджений на 3 р. тюремного ув'язнення, які провів у в'язниці УЭ-148/ст.-4 м. Чистополя (Татарська АРСР).

Заслання М. відбував у с. Кіра Читинської обл. Будучи "помилуваним" у 1988, відмовився виїхати з місця заслання, домагаючись реабілітації. КДБ влаштовував провокації, аж до замахів на життя М.

З початку 1989 М. живе в м. Васильків Київської обл. Працює будівельником.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 144, 161-165.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 29. – С. 4, 11, 73.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 34. – С. 7, 16; вип. 35. – С. 25, 42; вип. 36. – С. 84, 88.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 37. – С. 61, 63, 66; вип. 40. – С. 41, 65.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 41. – С. 21, 71; вип. 42. – С. 26.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 44, 52; вип. 44. – С. 18; вип. 45. – С. 21-23; вип. 47. – С. 31, 130, 131, 142, 146; вип. 48. – С. 25, 72, 167.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 49. – С. 9-12, 20.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 62, 64, 74, 167, 212; вип. 52. – С. 43-46, 55-57, 60, 61.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 86-88; вип. 54. – С. 59, 111; вип. 55. – С. 26; вип. 56. – С. 109.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 58. – С. 74; вип. 60. – С. 80, 82, 87; вип. 61. – С. 81, 99.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1980, 12-15; 1982, 5-43, 7/8-24; 1984, 4-20, 7/8-30.

С.Карасик

МЕЛЬНИК МИХАЙЛО СПИРИДОНОВИЧ

член Групи з листопада 1978 року

Народився 14.03.1944, с. Ординці, Вінницької обл. – п. 09.03.1979, с. Погреби, Броварського р-ну, Київської обл.

М. народився в селянській сім'ї.

Після закінчення історичного факультету Київського університету працював учителем. Вступив до аспірантури Інституту історії АН УРСР, але 1972 р. за читання своїх віршів біля пам'ятника Т.Шевченкові в річницю його перепоховання в Україні, за 20 днів до захисту дисертації, виключений з аспірантури. У 1973 р. М. звільнили з учительської роботи і виключили з партії. Проживаючи з сім'єю в с. Погреби Броварського району Київської обл., працював сторожем і брав активну участь в акціях протесту проти переслідувань українських письменників, правозахисників, неодноразово звертався до преси з протестами проти порушень прав людини.

14 липня 1978 р., під час відвідання Києва, на вулиці в Дарниці М. затримали й обшукали. 24 жовтня 1978 р. влада спробувала звинуватити його в намірі обікрасти крамницю. З ним бесідує співробітники КДБ, обіцяють посприяти влаштуватися на роботу за фахом, якщо не буде спілкуватися з О.Мешко.

3 листопада 1978 р. М. член УГГ і її кореспондент.

16 лютого 1979 р. М. відіслав до редакції газет "Радянська Україна" та "Молодь України" листа з проханням втрутитися в справу В.Овсієнка, де писав: *"Адже не може не турбувати той факт, що на Україні практично кожна людина, яка відбула покарання за ст. 62, ч.1 КК УРСР, через короткий термін (1-3 роки) вимушена або емігрувати, або знову опинитися в тюрмі"*.

6-7 березня 1979 р. відбулися обшуки в багатьох місцях у справі О.Бердника, у тому числі в М. вилучили весь творчий і науковий архів – 15 течок. Пропали результати всієї його літературної і наукової діяльності. Арешт був неминучим.

М. написав прощального листа дружині і, щоб захистити її та двох своїх дочок, Оксану (1970 р.н.) і Богдану (1975 р.н.) від переслідувань, уночі з 9 на 10 березня 1979 р. наклав на себе руки.

Ховали М. 11 березня в с.Погреби. Похорон відбувався під наглядом агентів КДБ. Друзів М. – П.Стокотельного та О.Мешко – затримали по дорозі на похорон. Стокотельного відвезли в КДБ і допитали у справі О.Бердника, а О.Мешко протримали в КДБ до кінця похорону без будь-якого приводу.

Єдиний уцілілий від обшуку екземпляр збірки віршів М. "Календар пам'ятних дат" був вилучений 23 березня 1979 р. у Г.Міняйла, якого затримали на вулиці і піддали особистому обшуку.

Уже після смерті М., у квітні 1981 р., з його дружиною декілька разів бесідували співробітники Київського УКДБ, застерігаючи її від "неблагонадійних" знайомств.

Бібліографія:

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1979, 5-2, 9-7; 1981, 15-32.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 34. – С. 59, 60; вип. 36. – С. 24.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 43; вип. 52. – С. 21.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 69, 71.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1982, вип. 62. – С. 74.
Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто – Балтимор: Смолоскип, 1983. – с. 453-466.
Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 19.

С.Карасик

МЕШКО ОКСАНА ЯКІВНА

член-засновник Групи

Народилася 30.01.1905 в с. Старі Санжари Полтавської обл. – п. 02.01.1991, м.Київ
Народилася в багатодітній родині малоземельних селян із козаків, які ніколи не були кріпаками, а тому зберегли козацький дух.

Сорокарічний батько М. без будь-якої особистої вини перед радянською владою в 1920 р. разом з іншими заложниками був розстріляний за невиконання волостю продподатку. Хата була конфіскована, убитий 17-літній брат Євген, активіст "Просвіти". Сестри Віра і брат Іван розбрелися по світу.

1927 М. вступила на хімічний факультет Інституту Народної освіти в Дніпропетровську і зуміла його закінчити, попри декілька виключень "за соцпоходження". Добивалася відновлення, бо не належала до "експлуататорів". Готувалася до екзаменів майже екстерном, не маючи ні гуртожитку, ні стипендії, але в комсомол таки не вступила.

1930 вийшла заміж за Федора Сергієнка, колишнього члена Української комуністичної партії ("боротьбистів"), яка заледве не вся вже в 1925 сиділа на "Холодній Горі" (Харківська тюрма) – і Федір теж. Лідери УКП звідти не вийшли, а рядових випустили, щоби знищити пізніше. 1935 р. чоловік був знову заарештований. Рік М. домогалася його звільнення, після чого він мусив виїхати на Урал. З двома синами, Євгеном, 1930, і Олесем, 1932 р.н., і матір'ю Марією билися з бідною.

1936 заарештований "за втрату пильності" колишній політкаторжанин дядько М. Олександр Янко, 1937 розстріляний брат у других Євген, заарештований дядько Дмитро Янко. М. звільнили з посади молодшого наукового співробітника хімлабораторії Науково-дослідного інституту зерна "за скороченням".

Забрала М. синів і поїхала в Тамбов, де вже осів чоловік. Старший її син загинув під час німецького бомбардування. У травні 1944 повернулися в Дніпропетровськ до матері. 1946 прибилась із Рівненської області сестра Віра Худенко, а з нею нова біда: її син Василь, який служив у Радянській армії, потрапив у німецький полон, утік і загинув у рядах Української Повстанської Армії. Пильні сусіди донесли на Віру в НКВС. М. добивалася її звільнення – і сама була заарештована в Києві 19.02.47 і звинувачена в намірі разом із сестрою вчинити замах на М.Хрущова. Допитували 21 ніч підряд, а якщо вдень дрімала – саджали в бокс. Але протокола про визнання вини так і не підписала. Через 7 місяців сестер заочно засудило ОСО: по 10 років виправно-трудоих таборів.

Працювала в сільгоспзоні на Ухті, біла камінь під Іркутськом, була будівельником. Жахи сталінських контаборів М. описала пізніше в книжці "Між смертю і життям".

1954 комісія ЦК КПРС комісувала М. як хвору. Її випустили на заслання. Тільки в 1956 вдалося одержати паспорт і повернутися в Україну, до сина Олеся, який мешкав у Києві в квартирі на 4,5 кв. м. 11.07.56 полковник юстиції Захарченко, вручаючи М. реабілітаційне посвідчення, з ноткою щирости сказав: *"Родина просит извинения. Желаю вам счастья и будьте здоровы"*. Як реабілітована, М. одержала 12-метрову кімнату, почала будувати з сином будиночок на Куренівці.

Хрущовська відлига вивільнила творчу енергію решток української інтелігенції і породила нове покоління – шістдесятників. Повільно піднімалася завіса над жахливим і ганебним минулим. Відкрився приватний етнографічний музей Івана Гончара. На схилах Дніпра розучував пісні самодіяльний хор "Гомін" Леопольда Яшенка. Люди збиралися біля

пам'ятників Шевченку, Франку, на літературні вечори, десятки яких організовувала М.. Не налякали їх арешти 1965. Син О.Сергієнко був заарештований 1966 на 15 діб за виступ перед пам'ятником Т.Шевченку 22 травня (день перепоховання в Каневі 1861) і виключений з медінституту. Працював учителем, але й зі школи звільнили за виступ 07.12.70 на похороні А.Горської. У зв'язку з арештом Валентина Мороза в 1970 в домі М. був обшук. Вигребли все, що здавалося підозрілим. М. заявила протест Верховній Раді і КДБ.

Над новим поколінням української інтелігенції нависла загроза знищення. КДБ розіграв примітивну, але грандіозну за своїми наслідками провокацію. У зв'язку з арештом громадянина Бельгії Ярослава Добоша починаючи з 12.01.72 Україною прокотилася хвиля обшуків, арештів, судів і позасудових репресій. Заарештований був і О.Сергієнко.

22.05.72 М. теж була затримана, коли підходила з букетом квітів до пам'ятника Т.Шевченку. Обшук за обшуком, ходіння по інстанціях з метою полегшити долю хворого на туберкульоз сина... Це не просто материнські клопоти – це ходіння по лезу бритви. Її заяви, пристрасні й досконалі за стилем, логічні й переконливі, обґрунтовані почуттям своєї правоти й моральної переваги – це блискучі зразки правозахисної публіцистики. Це вже був голос не просто матері на захист сина – це була відкрита боротьба за права людини – проти цілої імперії зла. Зі власного досвіду знаючи, як страждають люди в неволі, М. намагається допомогти їм і їхнім родинам.

Здавалося, після погрому 1972-1973 в порожньому, духовно розгромленому Києві вже не залишилося нічого живого, але коли М.Руденко поділився з М. ідеєю створити Українську Гельсінкську Групу, вона беззастережно прийняла її, спитавши тільки, хто решта членів Групи. *"Оце я, а ви будете друга", – сказав Руденко. – "Але ж хто буде носити передачі моєму синові і посилати йому пакунки?" – "Боже, Оксано Яківно! Ви така злякана, що подумали, що нас можуть заарештувати! Але ж наша Українська громадська група буде заснована на Гельсінкських угодах..." – "Будемо ми заарештовані. Але... мені навіть краще, щоб я була заарештована, бо мені жити тепер тяжко. Я не можу так жити". ("Свідчу", с.14).*

За перші два роки діяльності УГГ у М. було 9 обшуків. Декілька разів перекопали городець біля будинку М., вишукуючи "крамолу". Щоб довести 75-річну жінку до інфаркту, на неї вчинили збройний напад. У будинку навпроти влаштували спостережний пункт з апаратурою нічного бачення. Верболозна, 16 стояла як серед гадючника: людей хапали на підході, били, обкрадали їх у дорозі...

Після арештів членів-засновників УГГ М. стала фактичним її керівником, а згодом і заледве не єдиним її діяльним членом, бо інші сиділи якщо не під арештом, то під наглядом. Іноді вона вибиралася з дому через вікно, коли треба було нести матеріяли. Бувало, автобус, у якому їхала М., зупиняли, її знімали і відсилали у зворотньому напрямку. Вона майже самотньо вела затяжну війну з цілим сонмищем кагебістів, стукачів, оперативників, потім психіатрів, слідчих, суддів, конвоїрів, наглядачів... Один кагебіст сказав: *"Якби п'ять таких бабусь на Україну – все КГБ мало б інфаркт"*. ("Свідчу", с. 3). У дисидентських колах її з повагою називали "баба Оксана". Або "козацька матір". Вона наполегливо кликала на місце заарештованих членів Групи нових людей.

У 1980 М. 75 діб протримали в психлікарні ім. Павлова, але лікарі не взяли на себе гріха. 13.10 КДБ мусив заарештувати майже 76-річну жінку. Київський міський суд з особливим цинізмом виніс вирок за ст. 62 ч. 1 на Різдво Христове 1981: 6 місяців ув'язнення і 5 р. заслання.

На місце заслання в с. Аян Хабаровського краю (на березі Охотського моря) М. етапували через всю імперію 108 діб. Конвой відмовлявся приймати її: *"Навіщо нам трупи возити..."*

В Аяні досиджував останні три місяці заслання її син О.Сергієнко. Він заготував дров на зиму, і мати наказала йому: *"Ідь додому, рятуй сім'ю"* (дружина в Києві після народження

дитини довго не могла ходити). Хатинку заносило снігом – по три дні не могла вийти. Молилася. Фізичними вправами боролася з хворобами. І вижила. 05.11.85 виїхала з Аяна. У Хабаровську її зустрів П.Розумний, привіз у Київ.

Перебудову зустрітила з надією. В лютому 1988 М. на запрошення української діаспори поїхали до Австралії на операцію ока (аденома). *"Ідьте, Оксано Яківно, – благословляли кагебісти. І не повертайтеся."* – *"Ні, я таки повернусь. На ваші голови"*. Це була тріумфальна поїздка. Вона виступила в парламенті Австралії з інформацією про становище в Україні, взяла участь у роботі Всесвітнього Конгресу Вільних Українців у США. Це був новий могутній прорив українського національного питання у світову пресу.

Коли М. повернулася в Україну в січні 1989, то одразу потрапила у вир подій, що призвели до незалежності. Вона стала членом Координаційної Ради Української Гельсінкської Спілки, відкривала Установчий з'їзд УГС, де на її основі була створена Українська Республіканська партія. Вона виступила з ініціативою продовжити гельсінкський правозахисний рух у формі Українського комітету "Гельсінкі-90" (створений 16.06.90) і була його рушійною силою. М. брала участь у студентській голодівці восени 1990. Невгамовна енергія М. вражала людей, що її знали, і заохочувала до дії.

У кінці грудня 1990 у М. стався інфаркт. 02.01.91 перестало битися її, здавалося, невтомне серце. Похована на Байковому кладовищі, поруч з мамою. На їхніх могилах установлені козацькі хрести.

Автобіографічний нарис М., написаний у середині 70-х рр., спершу вийшов 1981 англійською мовою, українською в Україні – 1991. 1995 вийшла збірка спогадів про М., 1996 – вражаючої сили афтобіографічна розповідь М., яку записав останнього року її життя проф. Василь Скрипка.

Бібліографія:

I.

Between death and life. By Oksana Meshko. Translated from Ukainian by George Moshinsky. N.-Y. –Toronto–London–Sydney: 1981. – P. 171.

Оксана Мешко. Між смертю і життям. – К.: НПВ "Ява", 1991. – С. 92.

Оксана Мешко, козацька матір. До 90-ліття з дня народження. Спогади. Упорядкував В.Овсієнко. – К.: УРП, 1995. – С. 64.

Оксана Мешко. "Я завжди почувала себе українкою..." // За київським часом, 1992, №6.

Оксана Мешко. Свідчу. Записав Василь Скрипка. Бібліотека журналу "Республіка". Серія: політичні портрети. ч. 3. – К.: Українська Республіканська партія, 1996. – С. 56.

II.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і метеріяли. Торонто – Балтимор: Смолоскип 1983. – с. 471 – 492.

Василь Овсієнко. Світло людей. Спогади-нарисы про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. Бібліотека журналу УРП "Республіка". Серія: політичні портрети. – К.: 1996, №4. – С. 108.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 86, 147, 161, 167, 168, 170, 171.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 19, 210-213, 219.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1975, вип. 38. – С. 92-93.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 40. – С. 122-123, 137; вип. 41. – 33.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 5, 18, 19.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 47. – С. 20, 125, 139; вип. 48. – С. 21, 24, 25.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 43, 105, 167.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 69-73, 100; вип. 54. – С. 35, 37, 42, 75, 76,

142; вип. 55. – С. 33, 35.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 57. – С. 33, 34, 58, 59, 61.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1982, вип. 62. – С. 154.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 82, 110, 203.

В.Овсієнко

ОВСІЄНКО ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

член Групи з 18 листопада 1978 року

Народився 8.04.1949 р., с. Леніне (Ставки) Радомишльського р-ну Житомирської обл.

Після закінчення в 1966 школи працював у колгоспі, в 1967 – літературним працівником районної газети в с. Народичі Житомирської обл. 1967–1972 навчався на філологічному факультеті Київського університету.

Весною 1968 виготовив декілька фотовідбитків трактату І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?", розповсюджував український самвидав у середовищі студентів. 1972 допомагав В.Лісовому та Є.Пронюку видати "Український вісник" (УВ), вип. VI, і "Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України".

З серпня 1972 О. працював учителем української мови та літератури в с. Ташань, Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., де написав статтю "Добош і опришки, або Кінець шістдесятників", робив записи літературного характеру, які пізніше були використані слідством для шантажу психлікарнею.

Заарештований 05.03.73 за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди (ст. 62 ч. I КК УРСР) у формі розповсюдження літератури самвидаву. 06.12.73 разом із Є.Пронюком і В.Лісовим засуджений Київським обласним судом до 4 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму.

У Мордовських таборах ЖХ-385/19 (с. Лісне Теньгушовського р-ну) і 17-А (с. Озерне Zubovo-Полянського р-ну), брав участь в акціях протесту. 20.08.76 на "профілактиці" в Київському КДБ відмовився від визнання вини.

Звільнившись 05.03.77, жив під адміністративним наглядом у рідному селі і працював у колгоспі художником-оформлювачем. Підтримував широкі листовні зв'язки з дисидентами і їхніми родинами. Його інформація про події в Мордовських таборах була опублікована в "Хронике текущих событий" (ХТС) і використана Українською Гельсінкською групою (УГГ).

У вересні 1977 попереджений про кримінальну відповідальність на підставі Указу ПВР СРСР від 25.12.72. 07.01.78 подав заяву до ВВІР з клопотанням про виїзд із СРСР. Написав для УГГ матеріали про становище засланців і піднаглядних і перший варіант спогадів "Світло людей". 18.11.78 затриманий міліцією у зв'язку з приїздом до нього члена УГГ О.Мешко та О.Бабич-Орлової. Пояснення давати відмовився, за що міліціонер брутально вилаяв його і виштовхнув із сільради. О. подав на міліціонерів і кагебіста в суд, унаслідок чого проти нього самого 01.12 було порушено кримінальну справу за звинуваченням у вчиненні насильницького опору міліціонерам – ніби відірвав міліціонерів два гудзики. 07–08.02.79 засуджений Радомишльським райсудом до 3 р. позбавлення волі за ст. 188-1 ч. 2. Його текст "Замість останнього слова" став відомим на Заході. Карався в зонах №55 (м. Вільнянськ Запорізької обл.) і №71 (м. Коростень Житомирської обл.).

Відмовився свідчити у справах Л.Лук'яненка, М.Матусевича, Г.Снегір'ова, В.Стуса, Д.Мазура, на захист останнього подав заяву в КДБ. "Будеш сидіти", – сказав майор КДБ Радченко. 09.06.80 майор КДБ Чайковський оголосив О. про порушення проти нього справи за ч. 2 ст. 62 і запропонував написати "покаянну" статтю в газету з осудом діяльності УГГ, членом якої він був оголошений з дня зустрічі з О.Мешко. Слідчий обіцяв звільнення ще до кінця кримінального терміну, або – 10 р. таборів особливо суворого режиму, 5 р. заслання і "почесне" звання "особливо небезпечний рецидивіст". О. вибрав останнє і відмовився брати участь у розслідуванні. Засуджений Житомирським обласним судом 23-26.08.81.

Карався в таборі ВС-389/36 в с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., з 08.12.87 р. – у зоні №35 на ст. Всехсвятська. Помилуваний указом ВР СРСР від 12.08.1988 р., звільнений 21.08.88.

Працював у рідному селі художником-оформлювачем, бо до роботи вчителем не допустили. У вересні 1988 увійшов до Всеукраїнської координаційної ради Української Гельсінкської Спілки (УГС), 16.07.89 обраний головою її Житомирської філії. 30.04.90 призначений секретарем Української Республіканської партії (УРП) з видавничих справ. З 01.05.97 до 29.05.2001 – заступник голови Республіканської Християнської партії (РХП). З 1990 – співголова Українського комітету "Гельсінкі-90". З 1997 – координатор програми Харківської правозахисної групи.

Учасник експедиції з перепоховання В.Стуса, О.Тихого і Ю.Литвина в листопаді 1989 і створення в с. Кучино Пермської обл. Меморіалу жертв тоталітаризму. В 1996 вийшла книжка нарисів-спогадів О. "Світло людей" – про В.Стуса, О.Мешко, Ю.Литвина. Автор низки публікацій про репресії та правозахисний рух, веде просвітницьку діяльність.

12.01. 2000 О. присуджена премія ім. В.Стуса за публіцистику.

Бібліографія:

I.

В.Овсієнко. Інкриміновано: антирадянська, наклепницька... // Донбас. – 1991. – №1. – С. 139-140.

В.Овсієнко. Базар-1921. Базар-1990. // Вільне слово. – 1991. – №44. – 23 листопада.

Василь Овсієнко. Любов. Добро. Свобода. // Україна. – 1991. – №24. – с. 12-17.

В.Овсієнко. Покіс. // Самостійна Україна. – 1992. – №2 (23).

В.Овсієнко. Про Стуса. // Літопис Голгофи України. Т. 1. – Львів: Меморіал, 1993. С.157-184.

В.Овсієнко. Таємно похований під №9. // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина. К.: Український письменник, 1993. – С. 320-338.

В.Овсієнко. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. Бібліотека журналу УРП "Республіка". Серія: політичні портрети, №4. К., 1996. 108 с.

В.Овсієнко. "Де все людською мукою взялось... // Українська культура, 1996, №2 С. 18-19.

В.Овсієнко. Рух українських правозахисників призвів до краху російської радянської імперії та проголошення української демократичної держави. // Самостійна Україна, 1996 р, №21-22.

В.Овсієнко. Репресії проти Української Гельсінкської Групи в 1977 році. // Український альманах. Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1997. С. 148-153.

В.Овсієнко. Ми просто йшли... Десятиліття Українського Культурологічного клубу // Народна газета, 1997, №50 (331).

В.Овсієнко. Три звинувачення (Соловки, Сандормох, Біломорканал. // Зона, – 2001. – №15, с. 27-46.

Оксана Мешко. Козацька матір. Спогади. Упорядкував В.Овсієнко – К.: УРП, 1995. – С. 51-63.

II.

Михаил Хейфец. Место и время (еврейские заметки). Франция: Третья волна, 1978, С. 123-125

Михайло Хейфец. Василь Овсієнко – мученик ГУЛАГу. // Українські силуети. Нью-Йорк: Сучасність, 1983. – С. 273-285. (укр. і рос. мовами, також: Поле відчаю й надії. Альманах. – К.: 1994. – С. 381-392; Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. – т.3, с. 186-194).

Любиш Україну? В концтабір! // Віче, – 1991. – №14.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 32, 19-20.
Українська Гельсінкська Група. 1978–1982. Торонто – Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 493-530.

I.Pann

ПЛЮЩ ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ

член Групи з 1977 року

Народився 26.04.1939, м. Нарин, Киргизстан

Народився П. в робітничій сім'ї. На самому початку Другої світової війни батько П. пішов на фронт і не повернувся. Коли лікарі виявили в П. кістковий туберкульоз, сім'я переїхала в Одесу. Чотири роки дитина була прикута до ліжка.

1959 П. закінчив школу зі срібною медаллю, вступив на фізмат Одеського держуніверситету. Рік працював сільським учителем. 1962 закінчив механіко-математичний факультет Київського університету. До 1968 працює в Інституті кібернетики Академії наук УРСР на посаді інженера-математика за фахом біо- і психокібернетика. Одружений, батько двох дітей.

Бере активну участь в українському національно-демократичному русі шістдесятників. П. був зв'язковою ланкою між українськими й московськими правозахисниками. Саме він познайомив москвичів з українським самвидавом і возив самвидавські книги з Москви в Київ, звідки вони розходилися по всій Україні.

1964, після усунення М.Хрущова, П. пише листа до ЦК КПРС, де висловлює свої погляди на демократизацію в СРСР. З 1966 починає писати статті для самвидаву про природу радянської держави, її ідеологію та з національних проблем в СРСР. П., як і багато хто з дисидентів його покоління, був за переконаннями марксистом і вірив у "соціалізм з людським обличчям".

У липні 1968 П. звільнений з роботи у зв'язку з тим, що написав і послав у газету "Комсомольская правда" гостру статтю з приводу суду над О.Гінзбургом. Почав збирати інформацію й передавати її в "Хроніку текущих событий", розповсюджував "Український вісник". У 1969 став членом Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР.

У травні 1969 П. прийнятий на тимчасову роботу робітником-брошурувальником. Скоро звільнений за те, що підписав листа до ООН.

15.01.72 після декількох обшуків П. заарештований, звинувачений за ст. 62 КК УРСР – "антирадянська агітація і пропаганда з метою підризу Радянської влади". У січні 1973 суд визнав, що П. вчинив злочин у неосудному стані. 05.07.73 суд направив П. на примусове лікування в Дніпропетровську спецпсихлікарню з діагнозом "млявотічна шизофренія", де перебував до січня 1976; 7-8 місяців його "лікували" галоперидолом. 03.06.74 медична комісія продовжила П. лікування. Улітку того ж року Міжнародний конгрес математиків у Ванкувері виступає з заявою про негайне звільнення П. 1975 Т. Ходорович збирає матеріали і в самвидаві публікує книгу "Історія хвороби Леоніда Плюща". 23 жовтня в Парижі організований великий мітинг на захист П. Керівники компартій Франції, Англії й Італії виступають з вимогами звільнити П.

У січні 1976 П. поза його бажанням був вивезений з СРСР і з тих пір живе у Франції. Західні психіатри визнали П. здоровим.

1976 П. пише автобіографічну книгу "На карнавалі історії", яка була перевидана багатьма мовами в багатьох країнах світу.

1977 П. стає закордонним представником УГГ на Заході. Багато часу й сил віддає допомозі друзям, які знемагають у радянських застінках. До кінця 70-х він позбувається ілюзій щодо можливості "доброго" соціалізму і стає переконаним антикомуністом. Інтереси П. поступово зміщуються від політики до культурології й літературознавства. П. – член об'єднання українських письменників "Слово". Дійсний член НТШ (Наукове товариство ім. Т.Шевченка)

в галузі культурології. Автор монографії "Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці". Це оригінальне психолого-семіотичне дослідження двох редакцій поеми "Москалева криниця" методологічно близьке до тартуської структуралістської школи та відомих студій М.М.Бахтіна.

З початком демократичних змін в СРСР П. майже цілком присвячує себе літературі. П. – автор аналітичних статей про творчість Т.Шевченка, М.Хвильового, В.Барки, Б.Антонича, П.Тичини, В.Стуса, М.Руденка, О.Довженка, О.Галича, опублікованих в українських, французьких, російських виданнях. Автор документально-аналітичного відеофільму "З Малоросії в Україну" (1991) і статей про становище й перспективи української культури. Користується великою повагою української громадськості.

Бібліографія:

I

Л. Плющ. На карнавалі історії. – Сучасність, 1978.

Л.Плющ. Ми наймити в абстрактної химери. // Україна. – 1990. – №29. – С. 18-20.

Л.Плющ. Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці". Едмонтон: Кан. Ін-т. Укр. студій, 1986.

II.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 190, 213, 217.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 13, 14, 21, 22, 24, 26, 27, 31, 215, 231.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 рр. – К.: Либідь, 1995. – С. 99, 117, 122, 129, 147, 153, 154, 160, 167, 175.

Хроника текущих событий. – Амстердам: фонд имени Герцена, 1979, вип. 1-15. – С. 8, 94, 177, 193, 204, 247, 331, 451.

ХТС. – Амстердам: фонд имени Герцена, 1979, вип. 16-27. – С. 353-354, 372, 394, 436, 441, 454, 456, 459, 492.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 28-31. – С. 29, 46-48, 81, 85, 89, 100, 102, 104; вип. 32. – С. 53-56, 76, 87, 89-91.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1975, вип. 38. – 7, 16, 39, 40, 83.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 5, 7, 70, 75; вип. 40. – 7, 11, 12, 18, 19, 21, 70, 78, 140-145.

Є.Захаров

ПОПОВИЧ ОКСАНА ЗЕНОНІВНА

член Групи з лютого 1979 року

Народився 02.02.1926, с.Жуків Обертинського (нині Тлумацького) р-ну Станіславської (нині Івано-Франківської) обл.

Батько Зенон-Мар'ян Попович – працівник пошти, просвітянин, вояк Української Галицької Армії (УГА), учасник Листопадового зриву у Львові 1918 р., був на півроку заарештований поляками. Помер у кінці 40-х. Мама Олена Новодворська – з родини письменника Леся Мартовича. Утекла 1945 р. з етапу і до хрущовської "відлиги" жила в с. Гриновець Тлумацького р-ну під чужим прізвищем. Померла у віці 101 рік.

Олена навчалася в гімназії в м.Городенка. Дістала ідеологічний і військовий вишкіл у Юнацтві ОУН, була районою провідницею. Член ОУН з початку 1944. Була на нелегальному становищі. Заарештована з повстанською літературою 12.01 1945 в с.Іспас Коломийського р-ну. Під час арешту при спробі втекти поранена в груди і праву ногу, дістала вивих ноги. Слідство велося в Яблуневі, де захворіла ще й тифом. Не лікували. Під вигаданим прізвищем Петрушак Варвара Петрівна в липні 1945 засуджена Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської обл. за ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР на 10 р.

позбавлення волі з поразкою в правах за п.п. а, б, в ст. 29 КК УРСР на 3 р. та з конфіскацією майна. У таборах Воркути (Мукерка, Адат) довбала вічну мерзлоту на будівництві. Навесні 1955 р. етапована на заслання в Красноярськ.

Звільнена в серпні 1956. Повернулася до сестри в с.Манява Солотвинського р-ну. Перейшла на своє прізвище. Нарешті обстежена лікарями і визнана інвалідом другої групи, але працювала обліковцем. Перебралася з мамою в с.Крихівці і працювала електромонтером Івано-Франківського відділення енергозбуту.

З 1959 П. розповсюджувала літературу самвидаву (зокрема, праці В.Мороза, журнал "Український вісник", збірку віршів Григорія Чубая та ін.). Контактувала з Б.Антоненком-Давидовичем, О.Мешко. Збирала кошти на підтримку політв'язнів. У грудні 1969 р. П. разом з В.Морозом, В.Чорноволом, І.Сеник та ін. підписала заяву 16-х колишніх політв'язнів на ім'я Голови ПВР УРСР, спрямовану проти практики засуджень в ув'язненні "Знову камерні справи?" (опублікована в УВ №1 1970 р., передавалася по радіо "Свобода").

За місяць до другого арешту одержала квартиру в м.Івано-Франківську. 2.10.74, другого дня після виписки з лікарні, де їй була зроблена друга операція на стегновій кістці, П. привезена в прокуратуру, затримана і 3.10 заарештована за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації й пропаганди. На час арешту пересувалася на милицях. 48 діб тримала голодівку протесту. У зв'язку з хворобою її справа 17.07.74 була виділена в окреме провадження. Посправники Роман Гайдук, Микола Гамула та Микола Гуцул суджені окремо. 15.11 в камері П. вилучені доповнення до показів, які теж інкриміновані як антирадянські й наклепницькі, спрямовані проти національної політики в Україні.

14.01.75 П. засуджена Івано-Франківським облсудом за ст. 62 ч. 2 УК УРСР на 8 р. таборів суворого режиму та 5 р. заслання, визнана особливо небезпечною рецидивісткою.

Покарання відбувала в жіночому таборі суворого режиму ЖХ-385/3, с. Барашево Теньгушовського р-ну, Мордовія. Як інвалід відмовилася працювати, але брала участь в акціях протесту разом з І.Калинець, І.Сеник, С.Шабатурою, Н.Світличною, Г.Пальчак, Д.Гусяк, Н.Садунайта та ін. Так, 30.10.76, у день політв'язня, тримала голодівку. 05.12.76 П. підтримала лист політв'язнів-вірменів до ПВР СРСР про легалізацію Національної об'єднаної партії Вірменії і проведення референдуму з питання самовизначення Вірменії.

12.01.77 взяла участь в одноденній голодівці у зв'язку з річницею початку репресій в Україні в 1972. Учасники голодівки вимагали звільнення українців-політв'язнів, припинення переслідувань за національні переконання. 04.10.77 взяла участь у голодівці протесту в день відкриття Белградської НБСС. Разом з іншими політв'язнями підтримала звернення до Святійшого Престолу, Всесвітньої Ради Церков, урядів і парламентів держав, які підписали Гельсінкські угоди, про "кричущі порушення елементарних прав людини" в СРСР на прикладі долі священника В.Романюка.

02.10.78 Ініціативна група захисту прав інвалідів СРСР направила ПВР СРСР, Міжнародному Червоному Хресту і Комісії захисту прав людини при ООН документ, у якому повідомляється, що на інвалідів (крім інвалідів 1 групи) в таборах і тюрмах поширюється система примусової непосильної праці, табірних покарань і т. ін.. П. вважалася тоді інвалідом 2 групи.

03.02.79 П. оголошена членом УГГ. В бюлетні №8 УГГ від 20.02.80 П. значиться серед тих, хто найбільше потребує негайного звільнення з таборів.

У травні 1981 П. поехали в Івано-Франківськ на "профілактику". Мала побачення з сестрою й матір'ю. 07.08.81 її повернули в табір. У жовтні 1982 етапована на заслання в с. Молчаново Томської обл. Як інвалід не працювала, але й не мала від держави ніякого утримання – допомагали друзі з України. Однак П. категорично відмовилася клопотатися про помилування. Звільнена 2.10.87, відбувши в неволі загалом 24,5 роки. Повернулася в Івано-Франківськ до мами.

У 1988 р. П. була членом-засновником Івано-Франківської обласної філії Української Гельсінкської Спілки (УГС). Пенсіонерка, самотня.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К.: Либідь,, 1995. – С. 86, 147, 170.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 531-532.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. К.: УРП, 1996. – С. 20.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – С. 40-41.

Н.Строката. Оксана Попович. Інвалід в ув'язненні. Серія брошур "Переслідування українських жінок в СРСР". – СФУЖО, 1982. Архів ХПГ.

С.Карасик

РЕБРИК БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ

член Групи з лютого 1979 року

Народився 30.07.1938, с. Павлівка, Тисменицького р-ну, Івано-Франківської обл.

Народився в сім'ї селян. Мати померла в 1943. Батько – учасник УПА – був ув'язнений з 1944 до 1956.

1954 Р. поїхав на Урал, у Магнітогорськ, закінчив ФЗН за фахом тесля, дістав середню спеціальну освіту за фахом радіотехнік і радист стратегічного повітряного судна. 1957-1962 – служба в армії, де втратив 70% зору. 1962-1967 – інструктор Івано-Франківської обласної школи ДТСААФ.

06.02.67 заарештований за "виховання курсантів-призовників у націоналістичному дусі". 12.05.67 засуджений за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 3 р. таборів і 5 р. позбавлення права займати посади, пов'язані з викладанням і вихованням молоді. Покарання відбував у таборах Мордовії. Звільнений 06.02.70.

1970-1974 працював вантажником на торговій базі та пакувальником меблів на Івано-Франківській меблевій фабриці.

23.05.74 заарештований, 17.02.75 визнаний Івано-Франківським обласним судом особливо небезпечним рецидивістом і засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 7 р. таборів особливо суворого режиму і 3 р. заслання. Термін відбував у ЖХ-385/1-6 (с. Сосновка, Мордовія). У липні 1976 за відмову виконати наказ перейти в камеру до кримінальних в'язнів був жорстоко побитий офіцером і наглядачем, а потім кинутий в одиночку на 15 діб. 07.07.77 у Львівській пересильній тюрмі відмовився зняти натільний хрестик. За це був побитий черговим офіцером і наглядачем, який допомагав йому. Кинувши Р. у підвальный карцер, ст. лейтенант вилив на долівку кілька відер води, сказавши: "Побачимо, чи висушить твій Бог цей цемент, а якщо висушить – ми ще доліємо".

26.10.77 на етапному перегоні з Івано-Франківська конвой Київської пересильної тюрми став силою знімати з Р. натільного хрестика. Р. сховав його в рот, а коли майор спробував витягнути хрестик з рота, Р. відкусив йому пальця. Розлючені конвоїри тяжко побили Р. і кинули непритомного і голого в камеру з бетонною долівкою. На скаргу Р. надійшла відповідь: "У нас хрестиків ніхто не відбирає, а всі майори з пальцями".

У липні 1978 знову возили на "перевиховання" в Івано-Франківськ, щоб домогтися каяття. По дорозі назад побили так, що після етапу потрапив до лікарні.

Перебуваючи в ЖХ-385/1-8 (с. Сосновка, Мордовія), Р. у 1979 увійшов до складу табірної інтернаціональної Гельсінкської Групи.

01.03.80 всі в'язні з Сосновки перевезені на дільницю особливо суворого режиму ВС-389/36-1, у спеціально створену зону за двісті метрів від зони суворого режиму, в с. Кучино, Чусовського р-ну Пермської обл. Перед цим відібрали особисті речі, книги Р. Частину книг

спалили, частину передали в табірну бібліотеку.

Основною роботою в Кучино було збирати деталі електропрасок.

27.04.81 етапований на заслання в Казахстан, у селище-радгосп Кенбідаїк Кургальджинського р-ну Целиноградської обл. З-під конвою звільнений 20.05. Працював у будівельній бригаді, яка ремонтувала приміщення для худоби.

Звільнившись у 1984, залишився в Казахстані з наміром виїхати з СРСР. Працював на Целиноградському фарфоровому заводі. У 1984-87 рр. робив шість спроб виїхати з СРСР з метою лікування очей. Дозволу не надали.

Улітку 1987 повернувся в Івано-Франківськ.

1988 в м. Коломия Івано-Франківської обл. відновився самвидавський альманах "Карби гір" (виходив у 1981). Р. став відповідальним секретарем альманаха. Працював у кооперативі "Виробничник" при обласному об'єднанні "Івано-Франківськводоканал". 1989-1990 – член крайової ради Народного Руху України (НРУ), співголова обласного "Меморіалу", заступник голови обласної філії Української Гельсінкської Спілки (УГС). З 1990 – член Ради Української Республіканської партії (УРП). У 1994 виключений з УРП. З 1996 – заступник голови Івано-Франківської обласної організації Народно-Демократичної партії, з 1997 – член Ради Республіканської Християнської партії (РХП).

04.03.90 обраний народним депутатом України від Тисменицького виборчого округу та депутатом обласної ради.

06.04.90 колегія Прокуратури України клопала перед Верховною Радою про її згоду на притягнення Р. та ще декількох депутатів до кримінальної відповідальності за організацію несанкціонованих мітингів по всій Україні на захист свободи і незалежності Литви та України. Верховна Рада відхилила клопотання. Р. входив до складу парламентської опозиції "Народна рада". Був головою підкомісії Верховної Ради у справах репресованих.

З 1995 працює радником голови Тисменицької райдержадміністрації Івано-Франківської обл. з питань державного будівництва, а з 1999 – радником голови облдержадміністрації. Живе в Івано-Франківську.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 146, 170.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 172.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 50-51, 85.

Вісник репресій в Україні. – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи, 1981, 6-32.

Вісник репресій в Україні. – Нью-Йорк: Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи, 1984, 5-19, 5-30.

Вести из СССР. Т. 5. 1989-1991. – Мюнхен: Права человека, 1989, 2-42.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 20.

С.Карасик

РОЗУМНИЙ ПЕТРО ПАВЛОВИЧ

член Групи з жовтня 1979 року

Народився 07.03.1926, с. Пшеничне, Солонянського р-ну, Дніпропетровської обл.

Батько Р., Павло Петрович, селянин, був засуджений у 1932 на 10 р. каторги за "невиконання хлібопоставок". Загинув на будівництві каналу "Москва-Волга" в 1933.

У липні 1942 Р. був насильно вивезений до Німеччини. Працював на мідноливарному заводі в м. Айслебені, Саксонія. Звільнений американськими військами у квітні 1945 і мобілізований на 3 р. в Радянську Армію. Служив у Польщі, потім у Карелії. 1952 закінчив Дніпропетровський інститут іноземних мов. Працював учителем англійської мови в м.

Почаєві Тернопільської обл., у 1959-1960 – у краєзнавчому музеї в м. Кременець. Там познайомився з випускником Львівського університету Є.Сверстюком. Знайомство переросло в дружбу на все життя.

1961 на квартирах у м. Кременець та м. Вишневець проведені обшуки. Р. був заарештований КДБ, через 6 днів звільнений.

Р. переїхав у с. Солоне Дніпропетровської обл., працював учителем. Під різними приводами і без приводів відмовлявся читати атеїстичні лекції, агітувати трудящих на натхненний труд і соціалістичне змагання, хвалити "рідну" КПРС. Тим часом з допомогою друзів збирав і розповсюджував серед деяких учителів і старшокласників самвидав: заборонені вірші П.Тичини, В.Сосюри, Є.Маланюка, видані малими тиражами вірші В.Симоненка, видрукував на машинці І.Сокульського 12 екземплярів праці І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" і роздав їх. Владі не подобалася громадська діяльність Р., а також його робота в школі, яка, на її думку, виходила за межі функцій учителя. На уроках Р. відкривав заборонені, замовчувані й забуті імена українських патріотів, громадських і державних діячів. Він послідовно захищав інтереси учителів, їхню професійну гідність.

Через сімейні обставини мусив облишити педагогічну роботу і більше до неї не повертався. Працював будівельником, кочегаром.

25.10.1969 КДБ провів обшук на квартирі Р. у справі І.Сокульського. Його викликали на допити, марно домагаючись показів проти заарештованого, також проти Є.Сверстюка та І.Дзюби. 4 дні тримали під вартою.

1974 Р. перебрався в м. Івано-Франківськ. Працював провідником товарних вагонів, звідки звільнили за скороченням штатів (насправді за лист у "Литературную газету" щодо лицемірної "боротьби з пияцтвом"), потім адміністратором обласної філармонії. У березні 1977 КДБ знову провів обшук на квартирі Р. Чотири рази його викликали на допити, погрожуючи негайно заарештувати, вимагали підписатися під відмовою від антирадянської діяльності.

1978 Р. вирішив вступити в Українську Гельсінкську Групу (УГГ). Щоб розширити географію її діяльності, повернувся в рідне село Пшеничне.

На Великдень 1979 Р. поїхав провідати Є.Сверстюка, який відбував заслання в с. Богдарин Баунтовського р-ну Бурятії. Коли повертався, то був затриманий міліцією в аеропорту Улан-Уде. При обшуку виявили два ножі – саморобний побутовий і мисливський, куплений у магазині в Богдарині. Рейс затримали, склали протокол про вилучення "холодної зброї". Такою завважали саморобний ніж. Мисливського повернули.

"Справу" проти Р. порушили не одразу, а після другої його поїздки у вересні 1979 до Є.Сверстюка, коли у жовтні він, Р., був оголошений членом УГГ. Заарештований у с. Пшеничне 08.10.1979 за звинуваченням у незаконному носінні холодної зброї. Утримували його в слідчому ізоляторі УВС Дніпропетровської обл.. Старший слідчий капітан міліції Ткаченко сказав братові Р.: "Ми його постараємося будь-якою ціною посадити. Не працює, роз'їжджає по всьому Союзу..."

20.10.1979 у справі Р. допитали Є.Сверстюка, чи не бачив він мисливського ножа у Р.. У заяві Генеральному Прокуророві СРСР того ж дня Є.Сверстюк написав: *"...Так, я бачив. Не лише я бачив. На всіх пересадках бачили всі компетентні, інформовані і структуровані органи вашої влади... Але якщо влада таку "зброю" повертає людині з тим, щоб при нагоді скористатися як приводом для порушення кримінальної справи проти неї, то це вже влада провокативна, і, по суті, ворожа громадянину"*.

21.12.1979 Р. засуджений Солонянським райсудом до 3 років позбавлення волі за ст. 222-3 КК УРСР у таборах загального режиму. Винним себе у вчиненні злочину не визнав. Він відмовився від адвоката і заявив недовіру судді.

Покарання відбував у таборі 308/26 у м. Жовті Води Павлоградського р-ну

Дніпропетровської обл.. Після половини терміну переведений на примусові роботи ("умовно-дострокове звільнення") у м. Нікополь Дніпропетровської обл., потім знову в табір. Останній рік відбував "на хімії" в м. Бікін Хабаровського краю.

Звільнившись, працював у колгоспі в с. Пшеничне. У листопаді 1984 Р. ще раз їздив на Далекий Схід – привіз із заслання Оксану Мешко.

11.03.1988 Р. в числі 19 членів УГГ, які були на волі, підписав "Звернення УГГ до української та світової громадськості" про відновлення її діяльності. Р. – один із засновників і голова Дніпропетровської філії УГС, член її Всеукраїнської Координаційної ради. На Установчому з'їзді УГС у квітні 1990, де була створена Українська Республіканська партія, Р. обраний її секретарем у закордонних справах. З 1992 – регіональний секретар УРП і голова Дніпропетровської обласної організації. З 1994 – голова Солонянської районної організації УРП (з 1997 – Республіканської Християнської партії), член Етичної комісії РХП. Веде правозахисну роботу, бере активну участь у втіленні в життя земельної реформи на селі – приватизації земельних ділянок.

Бібліографія:

I.

Петро Розумний. Ми, землевласники. // Народна газета. – 1997. – №46 (327), листопад.

II.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто – Балтимор: Смолоскип. 1983. – С. 575-578.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. – С. 38-39, 75; вип. 56. – С. 64.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: 1980, вип 39. – С. 41.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, вип. 9-22.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 21.

С.Карасик

РОМАНЮК ВАСИЛЬ ОМЕЛЯНОВИЧ (ПАТРІАРХ ВОЛОДИМИР)

член Групи з лютого 1979 року

Народився 09.12.1925, с. Химчин, Косівського р-ну, Івано-Франківської обл. – п.

14.07.1995, м. Київ

Уперше Р. потрапив до рук НКВС 19-літнім – за належність до Організації Українських Націоналістів. Восени 1944 засуджений Військовим Трибуналом НКВС Станіславської (нині – Івано-Франківської) обл. до 20 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборих. Щоправда, цей термін "як неповнолітньому" знизили до 10 років. Покарання відбував у Кустолівській сільськогосподарській колонії №17 Полтавської обл.

1946 в таборі засуджений за "антирадянську агітацію і пропаганду". Карався в Магаданській обл.

1959 Р. реабілітований, після чого зміг повернутися в Україну. Служив дияконом, 1964 вступив до Московської духовної семінарії, ніс пастирське служіння на Івано-Франківщині.

У зв'язку з арештом історика В.Мороза (01.06.70) Р. виступив на його захист, унаслідок чого була розпущена церковна громада с. Космач Косівського р-ну, а Р. заборонили правити службу Богу.

У січні 1972 Р. заарештований, у липні 1972 засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР ("антирадянська агітація і пропаганда") на 7 р. таборів особливо суворого режиму і 3 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Покарання відбував у таборі ЖХ-389/1-8 (с. Сосновка в Мордовії). Брав участь у голодівках у дні політв'язня і прав людини, у дні початку репресій в Україні 1972 та інших акціях протесту. 01.07.76 відмовився від радянського громадянства.

У 1977 Р. разом з Е.Кузнецовим і Д.Шумуком увійшов до складу Комітету сприяння

поліпшенню дружнього клімату між політв'язнями, взаємної поваги і визнання гуманітарних прав особи.

У 1978 Р. та О.Тихий написали документ "Спроба узагальнення", у якому проголошують вищим принципом громадського і міжнаціонального співіснування Загальну декларацію прав людини ООН, пакти і документи ООН про незалежність і суверенітет націй і народів та відмежовуються від політики і практики КПРС у національному питанні, від трактування нею поняття "демократія". У розділі "Історична доля України" викладається погляд авторів на результати приєднання України до Росії, особливо сумні в радянський період (розкуркулення, голод 1932-33, післявоєнні репресії і т.ін.). Звідси бажання в майбутньому бачити Україну незалежною демократичною державою, де кожному громадянину будуть гарантовані його права. І, нарешті, в третьому розділі "Можливі форми опору" автори пропонують для врятування нації від духовного і культурного знищення прийняти певні "норми поведінки для українця". Вони зводяться, в основному, до пасивного спротиву русифікації: уживати тільки рідну мову, не служити в армії за межами України, не їхати на роботу за межі України і т. ін. Крім того, дотримуватися загальнолюдських норм поведінки: не лихословити, не пиячити, не наживати предметів розкоші, не нагромаджувати грошей, а витратити їх на благодіяння і т. ін. У висновку Р. та О.Тихий пишуть: *"Не треба порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР"*.

Р. стає також членом-засновником Товариства колишніх радянських політв'язнів.

1978 група в'язнів Мордовських таборів – членів Української Гельсінкської Групи (УХГ), серед яких С.Караванський, Б.Ребрик, Д.Шумук та інші, рекомендувала В.Романюка в члени УГГ. Р. оголошений членом Групи з лютого 1979.

13.01.79 два наглядачі побили Р., який на знак протесту оголосив голодівку. 15.01.79 його взяли на етап – на трирічне заслання. На етапі зняв голодівку. Ще за тиждень до етапу в Р. забрали всі речі на обшук. Повернули перед самим етапом, запевнивши, що все на місці, нічого не вилучено. Згодом Р. виявив, що пропали всі його рукописи. А на етапі відібрали молитовники та зошит зі псалмами.

Заслання Р. відбував в с. Сангар у Якутії, де працював кочегаром і сторожем. Дружина приїхала до нього на постійне проживання.

У лютому 1982, після 20 років неволі, Р. повернувся в м. Косів, де мешкала його родина. Одразу був узятий під адміністративний нагляд.

У 1987-1990 Р. працював у Північній Америці в парафіях УАПЦ (Українська автокефальна православна церква) в діаспорі, займався літературною працею, зокрема, написав книгу "Голос у пустелі".

1990 Р. пострижений у чернецтво з ім'ям Володимир. З травня 1990 – єпископ Ужгородський і Виноградівський, пізніше – архієпископ Вишгородський і Білоцерківський, вікарій Київський УАПЦ. З початку 1993 Р. – архієпископ Львівський і Сокальський, член Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП), а з 13.05.93 – місцеблюститель Патріаршого Престолу УПЦ КП, митрополит Чернігівський і Сумський. У жовтні 1993 Р. обраний Патріархом УПЦ КП.

Раптово помер 14.07.95.

Керівництво УПЦ КП вирішило поховати Патріарха 18 липня на території Собору св. Софії в Києві. Влада дозволу на це не дала, мотивуючи відмову тим, що собор св. Софії – історико-архітектурний пам'ятник, що перебуває під охороною ЮНЕСКО, і запропонувала поховати Патріарха на Байковому кладовищі. Патріархат УПЦ КП з цим погодився, однак в останній момент відмовився від такого розв'язання питання про поховання, на думку багатьох спостережників – під тиском ультра-патріотичних сил, зокрема, УНА-УНСО і деяких народних депутатів України. Унаслідок цього, траурна процесія повернула на Софійську площу. Органи правопорядку, намагаючись перешкодити похованню, явно

перевищили свої повноваження, що призвело до жорстокого побиття учасників похорону загоном "Беркут", в результаті чого потерпіли прості миряни. Цей день дістав назву "кривавий вівторок".

Патріарх похований на Софійській площі біля стін дзвіниці Собору св. Софії.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 86, 129, 157, 170.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 28-31. – С. 19.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 35, 68; вип. 42. – С. 57-58.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 47. – С. 98, 114, 116-118, 146, 154.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 52, 54, 68, 69, 71, 72, 128, 167; в. 49. – С. 31.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 85, 86, 182; вип. 52. – С. 31-32, 53.

Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1986, 1/2-3.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1982, вип. 6. – С. 16.

Українська Гельсінкська група. До 20-річчя створення. – К.: УРП, 1996. – С. 21.

I.Pann

РУБАН ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

член Групи з 1985 року

Народився 10.01.1940, м.Конотоп, Сумської обл.

Батько Р. був льотчик. Потрапив у німецький полон, за що репресований радянською владою. До сім'ї не повернувся. Вітчизна теж був військовий. Мама працювала в торгівлі.

1959 Р. був засуджений за ст. 138 КК УРСР на 8 р. позбавлення волі за звинуваченням у крадіжці.

1968 Р. засуджений за ст. 62 ч. 1 і ст. 222 КК УРСР ("антирадянська агітація і пропаганда" та "незаконне володіння зброєю") на 5 р. позбавлення волі. Покарання відбував у Мордовських таборих. В ув'язненні Р. оволодів спеціальністю різьбяр по дереву методом інтарсії. Табірна адміністрація заохочувала таку роботу, давала йому замовлення.

Після звільнення в 1973 Р. був направлений у м. Прилуки Чернігівської обл., де після закінчення вузу працювала за розподілом його дружина. Р. улаштувався різьбяр по дереву на Прилуцькому меблевому комбінаті.

Р. з дозволу художнього фонду УРСР здавав роботи, виготовлені ним у своїй домашній майстерні, до художнього салону-магазину в Києві. Його роботи мали успіх, він неодноразово виконував замовлення Ради Міністрів УРСР, обкому КПУ, Зовнішторгу. Робота Р. "Шахова книга" одержала в 1974 другу республіканську премію.

"Справа Рубана" 1976 р. була порушена після того, як він виготовив до 200-річчя США подарунок американському народові – дерев'яну книгу, на обкладинці якої зображено статую Свободи і зроблено напис "200 років" (Р. працював над нею 8 місяців). Невідомі зламали двері домашньої майстерні Р. і викрали книгу. В прокуратурі Р. порадили "забути" про це: *"Сліди ведуть туди, де ми не компетентні провести обшук. Нема такого закону, який давав би вам право робити такий подарунок, але нема й такого закону, який забороняв би це робити. Влада вважала за потрібне вчинити так, щоб запобігти піднесенню подарунка"*.

13.10.76 Р. заарештували. 29.12.76 Прилуцький народний суд розглянув справу Р., звинуваченого за ст. 81 ч. 3 КК УРСР ("крадіжка державної власності") і ст. 150 КК УРСР ("приватнопідприємницька діяльність"). Р. інкримінували здачу в художній салон 73 сувенірів, "виготовлених поза обліком на підприємстві", а також крадіжку матеріалів на комбінаті.

Академік А.Сахаров вважав, що ця справа Р. – помста КДБ за участь у винесенні з табору

"Щоденника" Е.Кузнєцова (А.Сахаров. "Воспоминания", Москва, "Права человека", 1996, с. 679.). Листа з проханням втрутитися в цю справу А.Сахаров надіслав новообраному президентові США Дж.Картеру. На захист Р. виступив Л.Лук'яненко, надіславши листа "Зупиніть кривосуддя!" редакції журналу "Народна творчість та етнографія".

Суд засудив Р. до 8 р. ув'язнення і 5 р. заслання.

Після суду Р. не дали ознайомитися з протоколом судового засідання, внаслідок чого спотворені його висловлювання послужили приводом для чергового звинувачення. Так, він сказав в останньому слові, що його судять тому, що він "боровся за відокремлення України від СРСР", а в протоколі суду записано: "Я боровся і буду боротися за відокремлення України від СРСР". Р. подав касаційну скаргу, вирок скасували і справу повернули на нове розслідування. Через 10 днів заступник прокурора УРСР вказав на необхідність "провести перевірку щодо притягнення Р. до відповідальності за ст. 187-1 КК УРСР". До справи долучилися і співробітники КДБ.

18-29 квітня 1977 Чернігівський обласний суд розглянув справу Р., звинуваченого за тими ж двома статтями, а також за ст. 187-1 КК УРСР ("наклепи на радянський державний і суспільний лад"). Р. інкримінували записи, які він зробив у Мордовських таборих (8 зошитів) і листи дружині з табору (усе це свого часу пройшло табірну цензуру), усні висловлювання, а також спотворені висловлювання на попередньому суді.

Суд засудив Р. до 6 р. ув'язнення в таборі особливо суворого режиму, 3 р. заслання, повернення "незаконного прибутку" і конфіскації власності – недобудованої хати (сім'я Р. з двома дітьми третій рік жила в хліві, доки будувалася хата). Р. також визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Звинувачення в "крадіжці матеріалів" (ст. 81) суд зняв.

Покарання відбував у таборі УЛ-314/60 у Луганській обл.. Неодноразові пропозиції співробітників КДБ відмежуватися від націоналістів, які використовують його ім'я в антирадянській агітації, категорично відхилив.

Звільнений у 1985.

З 1985 Р. – член Української Гельсінкської Групи. Після звільнення домагався виїзду до США для проведення операції і лікування сина-каліки, за що 09.07.85 знову заарештований і засуджений 29.11 Чернігівським облсудом за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 9 р. таборів особливо суворого режиму і 4 р. заслання з визнанням його особливо небезпечним рецидивістом. На суді захищався сам і оголосив голодівку з вимогою дозволити паралізованому синові виїхати з СРСР на лікування.

Покарання відбував у таборі особливо суворого режиму ВС-389/36-1 (с. Кучино, Чусовського р-ну, Пермської обл.). У 1987 став на статус політв'язня, за що його неодноразово запроторювали до ШІЗО (штрафний ізолятор) і ПКТ (приміщення камерного типу). У грудні 1987 Р. переведений до табору ВС-389/35.

31.01.88 дружина Р. Лідія і син Марко прибули до США.

Звільнений 25.05.88 і висланий із СРСР. Його прийняв президент США Р.Рейган. Був зарубіжним представником Спілки Української Молоді (СУМ), Української Національної партії (УНП), Української Міжпартійної Асамблеї (УМА). У вересні 1989 виключений з УГС "за невизнання основних статутних принципів Спілки".

У січні 1996 на II конференції Організації Українських Націоналістів в Україні (ОУНВУ) обраний заступником Голови Головного Проводу. Веде бізнес.

Бібліографія:

Л.Лук'яненко. Не дам загинуть Україні! – К.: Софія. – 1994. С. 158-166.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 172, 187, 225.

Український правозахисний рух. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1978. – С. 227, 228.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 98; вип. 44. – С. 103, 110, 111, 113; вип. 45.

– С. 13; вип. 47. – С. 7, 146.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 21, 22, 67, 167; вип. 50. – С. 77.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 53. – С. 181-186.

Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1981, випуски 1978-1980 рр., – С. 12, 33, 36, 38, 77, 80.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 21-22.

I.Pann

РУДЕНКО МИКОЛА ДАНИЛОВИЧ

член-засновник УГГ

Народився 19.12.1920 р., с Юр'івка, Луганської обл.

Народився в родині шахтаря. Рано залишився без батька, який загинув у шахті 1927. Сім'я, в якій було троє дітей, вирішила господарювати на землі і вже через рік розжилася на коня, корову, пару волів. Усі тяжко працювали, але через рік усе довелося здати в колгосп, куди пішла працювати й мати Р. Назавжди запам'ятався голод 1933. 8-ми літ через травму Р. перестав бачити на ліве око.

Складати вірші почав у дитинстві, їх друкували піонерські газети, був переможцем конкурсу і стипендіатом Наркомосу, завдяки чому в 1939 вступив на філологічний факультет Київського університету. Провчився всього два місяці. В партію вступив ще після закінчення школи, на шахті, де раніше працював батько. У 1939 призваний до війська (приховав, що не бачить на ліве око). 4 жовтня 1941 в перших же боях під Ленінградом тяжко поранений розривною кулею, яка роздробила кістки таза і хребта. Лікувався рік. Лікарі не сподівалися, що Р. буде ходити. Ходити він зміг, і навіть був призначений політруком прифронтового госпіталю, але висидіти лекцію – ні, тому, демобілізувавшись у 1946, Р. в університет не повернувся. Нагороджений орденами Червоної зірки, Вітчизняної війни 1 ступеня, шістьма медалями. Після виходу в 1947 збірки віршів "З походу" прийнятий до Спілки письменників України (СПУ). Працював відповідальним секретарем видавництва "Радянський письменник", був редактором журналу "Дніпро", секретарем парткому СПУ, членом Київського міськкому КПУ.

Р. – автор багатьох збірок поезії, романів і повістей, зокрема, "Вітер в обличчя" (1955), "Остання шабля" (1959), "Орлова балка" (1970), фантастичних романів "Чарівний бумеранг" (1966), "Слідами космічної катастрофи" (1962), поеми "Хрест" (1976, про голод 1933 р.).

Уперше виступив проти існуючих порядків у 1949, коли під виглядом критики "космополітів" громили та нищили єврейських письменників. Щоб їх судити, від Р. як секретаря парткому СПУ вимагали негативних характеристик, а він, чоловік м'який і доброзичливий, твердо відмовлявся давати їх, що, однак, на долі приречених не позначилося. Але Р. з 1950 вже не займав ніяких посад, добровільно позбувшись таким чином усіх привілеїв радянського істеблішменту. "Довго я залишався дуже партійним, – сказав пізніше Р. в одному інтерв'ю. – Довго я залишався з глибокою вірою у велику справу комуністичної партії, був вірним сталінцем, багато написав присвячених вождю віршів, була навіть поема про Сталіна".

Страшним потрясінням стало для нього розвінчання на ХХ з'їзді КПРС "культу особи Сталіна". Прийшла думка, що справа не в самому Сталіні, якщо параноїк і садист міг стільки років очолювати партію і державу. Значить, учення, яке лягло в основу держави, в чомусь неправильне. Штудіювання "Капіталу" переконало Р. в тому, що вчення К.Маркса помилкове в самій своїй основі – у розумінні теорії додаткової вартості. Вона створюється не надексплуатацією робітника, а сонячною енергією (фотосинтез), поєднаною з працею селянина і його худоби на землі. Своє бачення цієї проблеми Р. виклав у філософських працях "Економічні монолози", яка з'явилася в самвидаві в 1975, і "Енергія прогресу", у романі "Формула Сонця".

1974 за критику марксизму Р. виключений з КПРС, 1975 – з СПУ. Мусив продати машину, дачу, влаштувався нічним сторожем.

На початку 70-х Р. включився в роботу на захист прав людини, в тому числі національних. Мав тісні стосунки з московськими дисидентами, був членом радянського відділення "Міжнародної амністії". 18.04.75 заарештований за правозахисну діяльність, але ще під час слідства у зв'язку з 30-літтям перемоги амністований як учасник Другої Світової війни.

Коли Р. домагався відновлення пенсії як інвалід, його в лютому – березні 1976 шахрайським чином примусово піддали психіатричній експертизі. Тільки завдяки порядності лікарів його не запроторили в психіатричку.

Після консультацій з П.Григоренком, О.Мешко, О.Бердником, Л.Лук'яненком, І.Кандибою, О.Тихим, М.Матусевичем, М.Мариновичем, Н.Строкатою 09.11.76 на квартирі О.Гінзбурга в Москві Р. провів прес-конференцію для іноземних журналістів, де оголосив про створення Української Гельсінкської Групи. Того ж вечора квартира Р. на другому поверсі в Пущі-Водиці під Києвом була закидана цеглою. О.Мешко, яка ночувала в квартирі разом з дружиною Р. Раїсою Руденко, була поранена в плече. Так КДБ "відсалютував" на честь створення УГГ. Скоро були опубліковані її Декларація і Меморандум №1, у розділі "Типові порушення прав людини" були дані про голод 1933 р., про репресії 30-х років, знищення УПА, репресії проти шістдесятників, список політичних таборів і українських полів'язнів.

23-24 грудня 1976 у Р. був проведений обшук, під час якого підкинули 39 доларів США. 05.02.77 Р. заарештований у Києві й етапований літаком у СІЗО м. Донецька, де було порушено справу проти нього і О.Тихого. (Дозвіл на арешт лідерів Московської, Української і Литовської Гельсінкських груп Ю.Орлова, Р. і Т.Венцлову дало Політбюро ЦК КПРС на клопотання Генерального прокурора СРСР Р.Руденка та Голови КДБ Ю.Андропова).

Суд відбувся 23 червня – 1 липня 1977 в "ленінській кімнаті" контори "Змішторгу" в м. Дружківка Донецької обл., на що "були процесуальні підстави" – О.Тихий народився і жив поблизу. З контори зняли вивіску. Допитаних свідків у залі не залишали. Одним зі свідків звинувачення у справі виступав професор Ілля Стебун, якого Р. колись захищав від звинувачень у "космополітизмі".

Р. був засуджений на 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Публіцистичні статті, художні твори, усні висловлювання Р. кваліфіковані як наклепницькі. Суд обмежився тільки констатацією цього. Наприклад, з приводу *"Енергії прогресу"* у вирощі сказано, що праця *"має ворожий характер, у ній наведені вигадки, які наплюють радянський державний і суспільний лад"*. У ній Р. *"робить спробу зганьбити революційні завоювання радянського народу і його авангарду – комуністів"*. *"У своїх художніх творах Р., виходячи з ворожих націоналістичних позицій, вустами виведених ним персонажів зводить наклепницькі вигадки на радянський державний і суспільний лад"*. Нема у вирощі й доказів, що Р. ставив за мету підірвати радянський лад.

Спеціальним розпорядженням Головліту УРСР у 1978 були вилучені з обігу (бібліотек і торгівлі) всі твори Р. – усього 17 назв.

Р. відбував покарання в таборі ЖХ-385/19 (с. Лесной) і ЖХ-385/3 (с. Барашево, Мордовія). Спочатку як інваліда війни 2-ї групи Р. не залучали до тяжкої фізичної праці. Але після того, як він на побаченні передав на волю через дружину Раїсу свої вірші, його у вересні 1981 етапували в ВС-389/36, що в с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

05.05.78 Раїса Руденко провела демонстрацію біля бібліотеки ім. Леніна в Москві, тримаючи в руках гасло: "Звільніть мого чоловіка, інваліда війни М.Руденка!". За активну діяльність в УГГ і захист Р. 15.08.81 вона була заарештована і засуджена за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 5 р. таборів суворого режиму. Утримували її в жіночій зоні ЖХ-385/3 в с. Барашево в Мордовії.

За участь у страйках в'язнів, зривання нашивок з прізвиськом, відмову від роботи Р. часто

кидали до ШЗО і ПКТ. Начальник табору сказав: "Ви втратили право називатися інвалідом війни 2-ї групи". Змінивши групу інвалідності на 3-ю, адміністрація послала Р. на тяжку роботу.

05.03.84 Р. відправлений етапом на заслання в с. Майма Горно-Алтайської АО, куди через три роки, після відбуття строку, привезли дружину Раїсу. Звільнені з заслання у грудні 1987, але виявилось, що повертатися нікуди: київську квартиру після арешту дружини влада конфіскувала. Р. з дружиною виїздить у кінці 1987 до Німеччини, потім до США. Працює на радіостанціях "Свобода" і "Голос Америки". 1988 позбавлений радянського громадянства. Очолив Зарубіжне представництво УГГ, потім Української Гельсінкської Спілки.

1988 Філадельфійський освітньо-науковий центр визнав Р. "Українцем року" – за непохитну стійкість в обороні національних прав українського народу і його культури. Член ПЕН-клубу. 1990 обраний дійсним членом Української Вільної Академії Наук (США).

Лауреат літературної премії Українського фонду культури ім. В.Винниченка 1990 р.

У вересні 1990 Р. повернувся до Києва. Відновлений у громадянстві, реабілітований.

1991 осліп і на праве око, але через півроку йому відкрилося ліве, яке не бачило 63 роки.

1993 за роман "Орлова балка" Р. присуджена Державна премія ім.Т.Шевченка в галузі літератури. 1996 за великий вклад у розвиток української літератури і за правозахисну діяльність Р. нагороджений орденом "За заслуги" III ступеня, 2000 р. у зв'язку з 80-літтям йому присвоєно звання "Герой України"

Р. був членом Етичної комісії Української Республіканської партії. З 1997 – член Республіканської Християнської партії.

1998 вийшли головні праці життя – книги Р. "Найбільше диво – життя. Спогади" та "Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії".

Бібліографія:

I.

М.Руденко. Найбільше диво – життя. Спогади. Київ-Едмонтон-Торонто: Таксон, 1998. – С. 559.

М.Руденко. Енергія прогресу. Київ: Молодь, 1998. – С. 528.

II.

Український правозахисний Рух. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1978.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1980, вип. 5. – С. 13; вип. 7. – С. 9; вип. 9. – С. 12; вип. 10. – С. 11.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1981, вип. 5. – С. 6; вип. 9. – С. 5, 12.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1984, вип. 1. – С. 14; вип. 3. – С. 8; вип. 4. – С. 11; вип. 5. – С. 11, 15, 16; вип. 6. – С. 8, 11.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 27, 29, 30, 256.

М.Хейфец. Українські силуети. – Нью-Йорк: Сучасність, 1983. – С. 153-179. (рос. і укр. мовами; також: Поле відчаю й надії. Альманах. – К.: 1994. – С. 273-295); Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. – т.3, с. 107-123.

Українська Гельсінкська група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 210-212, 218, 219, 223, 245, 262.

Інформаційні бюлетені Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1981, випуски 1978-1980 рр. – С. 10, 15, 22, 25, 36, 40, 47, 71, 72, 74-77, 79, 105, 110, 116, 128, 170.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 77; вип. 42. – С. 21-22; вип. 43. – С. 44, 45, 52, 86-87.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 5, 6, 17-20, 28, 111, 112-114, 117-119, 122, 125; вип. 45. – С. 21-22, 24, 59, 60, 65, 90; вип. 47. – С. 96, 126, 127, 130, 131, 139, 146, 149, 154.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 19-20, 22, 54, 57, 72, 75, 94, 167; вип. 49. – С. 20, 25, 95; вип. 50. – С. 78; вип. 51. – С. 15, 17, 19, 55, 56-57, 106, 173.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 52. – С. 114, 131, 132; вип. 53. – С. 69, 70, 72, 157; вип. 54. – С. 57, 58, 134; вип. 55. – С. 7, 8, 26.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 56. – С. 16, 141; вип. 57. – С. 59; вип. 58. – С. 74; вип. 60. – С. 81.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 61. – С. 73, 99; вип. 62. – С. 29, 62, 63, 71, 144; вип. 63.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 рр. – К.: Либідь, 1995. – С. 59, 137, 160-163, 173.

I.Pann

СВІТЛИЧНА НАДІЯ ОЛЕКСІВНА

член Групи з жовтня 1978 року

Народилася 8.11.1939, с. Половинкино, Старобільського р-ну, Луганщина

Закінчила філологічний факультет Харківського університету, відділення української мови й літератури. Працювала директором школи робітничої молоді в м. Краснодоні, бібліотекарем.

З 1963 оселилася в Києві. Працювала в редакційній групі заочного сільськогосподарського технікуму, редактором видавництва "Радянська школа", науковим співробітником інституту педагогіки і за сумісництвом – учителькою вечірньої школи в Дарниці.

Клуб творчої молоді (КТМ), який відвідувала з братом Іваном, зіграв величезну роль у житті не тільки "шістдесятників".

Там С. здружилася з багатьма майбутніми дисидентами, з художницею А.Горською.

Після відомого зіткнення 22 травня 1967 біля пам'ятника Т.Шевченку С. серйозно зацікавився КДБ.

08.11.67 С. разом із братом, І.Дзюбою, Л.Костенко послали лист-протест П.Шелесту, у якому кваліфікували процес над В.Чорноволом як порушення елементарних процесуальних норм, як *"особисту помсту, розправу наділених владою людей над людиною, яка інакше мислить і зважується критикувати дії окремих радянських установ, тобто здійснює своє конституційне право"*.

1968 звільнена з роботи.

У грудні 1970 у м. Василькові Київської обл. разом з Є.Сверстюком С. знайшла забиту подругу-художницю А.Горську, організувала похорон і зведення пам'ятника на її могилі.

Після "січневого покоосу" 1972 С. майже щодня викликали на допити в КДБ у справі брата. Щоразу прощалася зі своїм дворічним сином Яремою, який теж був для КДБ "аргументом" слідства. За місяць до арешту на черговому допиті оголосили про арешт і зажадали написати доручення, кому вона довіряє виховання дитини.

"Були страх, сльози, сумніви, торгівля з самою собою: чи не піти на компроміс задля дитини", – такі думки прийшли в той момент, коли начальник слідчого відділу сумнозвісний Пархоменко заявив: *"Ми даємо Вам ще добу – подумайте добре"*. Жодному його слову не повірила. Потім з'ясувалося, що в цей день був арештований І.Дзюба і проведено багато обшуків, у тому числі й у С.. Вилучили книги В.Стуса ("Феномен доби"), Авторханова, вірші, статті, вирізки, листи – усього 1800 одиниць.

Заарештували С. 18.05.72. Сина з ясел кагебісти відвезли в будинок дитини в м.Ворзель

під Києвом. Тільки зусиллями братової дружини, Л.Світличної родині вдалося забрати його і віддати бабусі на Луганщину.

Майже рік С. провела в ізоляторі КДБ на Володимирській. На провокаційні запитання слідчого відповідала: *"Я просто людина, життя подарувало мені щастя спілкуватися з широким колом творчих людей, і репресії проти них я сприймаю як репресії проти мене"*. У протоколах слідства є таке: – *"Визнаю себе винною в тім, що, маючи вищу освіту, певний життєвий досвід, вірила законам, які не узгоджуються між собою, вважала, що конституція СРСР – це найвищий Закон, а це не так, тому що його постійно порушують. Обіцяю, що коли мене з малою дитиною випустять, не читатиму антирадянську літературу, а зарікатися, що взагалі нічого не читатиму, не можу, тому що я людина письменна і невідомо що є критерієм: що можна читати, а чого – не можна"*.

23-24.05 1973 засуджена Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР на 4 р. таборів. Покарання відбувала в с. Барашево, Теньгушовського р-ну, Мордовія, в установі ЖХ-385/3. Разом з іншими ув'язненими брала активну участь у протестах, голодуваннях. За місяць до кінця терміну С. повезли в Луганськ вибирати місце проживання, фактично "заслання", але вона твердо вирішила повернутися до Києва.

Повернулася в травні 1976. У прописці відмовили, на роботу не брали, погрожували заарештувати за "дармоїдство". Жила з сином у братової невістки Л.Світличної, яку регулярно штрафували за "порушення паспортного режиму". Восени 1976 зважилася надіслати до ЦК КПУ й уряду заяву – відмову від громадянства, мотивуючи цей крок жорстокою розправою над Л.Лук'яненком, П.Григоренком, В.Чорноволом, В.Стусом, С.Шабатурою та іншими достойними людьми. Свій вибір пояснила так: *"Нижче моєї гідності бути громадянкою найбільшого в світі, наймогутнішого і найдосконалішого концтабору"*.

У 1977 С. запропонували вступити до УГГ. Відмовилася, відповівши: *"Я роблю для вас усе, що можу, і далі робитиму те, що зможу. Робитиму не для того, щоб десь фігурувати, бо не бачу в цьому особливого сенсу"*.

1977 вийшла заміж за П.Стокотельного, прописалася й улаштувалася двірничкою в дитячому садку, але після чергового допиту була звільнена. 30 грудня С. пред'явили попередження за Указом ПВП від 25.12 1977.

На "відкритому" судовому процесі в березні 1978 у м. Василькові Київської обл. над М.Матусевичем і М.Мариновичем була свідком. Щодо її показів до ЦК КПУ надійшла така інформація: *"Намагалася використати судову трибуну для антирадянської агітації і пропаганди"*.

У травні 1978, "не порушивши адміністративного нагляду, на власнім кріслі-ліжку вродила козака Івана..."

12.10.78 виїхала спочатку до Рима, де її прийняв Папа Римський Павло VI, а 08.11 того ж року прибула в США. Через 8 років її позбавили радянського громадянства. Працювала перекладачкою в Гарвардському університеті.

З 1980 С. брала активну участь у роботі Закордонного представництва УГГ, стала редактором-упорядником періодичного видання Представництва. До неї стікалася вся інформація про репресії в Україні. До 1985 С. регулярно видавала "Вісник репресій в Україні" (коштом української діаспори). 1983-1994 рр. С. працювала в Українській редакції Радіо "Свобода". Спочатку виходила в ефір епізодично, як правило, у зв'язку з трагічними українськими подіями. Від постійної роботи в редакції спочатку відмовилася, боячись нашкодити братові. Потім зрозуміла, що братові вже неможливо нашкодити. Блискучого літературного критика й поета система зробила інвалідом першої групи.

Розшифровуючи і розбираючи передані з таборів матеріяли і перетворюючи їх на брошури і книги, С. вчинила справжній подвиг. Це була неймовірно тяжка, каторжна робота. Саме С.

ми зобов'язані підготовкою до друку книги В.Стуса "Палімпсести".

1990 С. прийшла в Київ під час студентського голодування. Щодня приходила інкогніто на майдан, але зізнатися, хто вона, не зважилася. Було незручно: "Я сита з багатой країни, а вони голодують". Тоді ж подумала: "Діти гідно продовжують традиції шістдесятників... Україна прокинулася".

Після смерті брата Івана разом з його вдовою Л.Світличною підготувала до друку книгу його віршів "У мене – тільки слово" (вийшла 1994) і книгу спогадів про І.Світличного "Доброокий" (видана в 1998). Здали до друку книгу його листів з табору "Не доходять ненаписані листи".

1994 Н. та І.Світличним присуджена державна премія ім. Т.Шевченка.

Зараз С. проживає в м. Ірвінгтон, штат Нью-Джерсі, працює в Українському музеї в Нью-Йорку, редагує жіночий журнал "Віра".

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 11, 73, 74, 126, 127, 163, 164, 171, 172.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 146, 153, 223, 262.

Хроника текущих событий. – Амстердам: фонд имени Герцена, 1979, вип.1-15. – С. 28, 151.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 41. – С. 44, , вип. 43. – С. 107.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 63, 120; вип. 45. – С. 22.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 22, 94, 126, 128.; вип. 49. – С. 9-11.

Вести из СССР. – Мюнхен: Права человека, 1988, 5/6-45.

О.Климчук. Як не зігнешся, то не зігнуть. – Україна, 1992, №12. – С. 4-7.

Архів ХПГ.

С.Карасик

СЕНИК ІРИНА МИХАЙЛІВНА

член Групи з лютого 1979 року

Народилася 08.06.1926, м. Львів

Народилася в сім'ї січових стрільців.

На формування світогляду С. з дитинства впливали батьки, приватні школи, приватна жіноча гімназія УПТ (Українського педагогічного товариства), потім ОУН (Організація українських націоналістів), членом якої С. стала в 1941 (а до цього з 1939 С. – у юнацькій сітці ОУН, була зв'язковою). Немалу роль зіграла, за словами самої С., і релігійна свідомість, праця в митрополичій консисторії, тісна співпраця з митрополитом Андреем Шептицьким.

1944-45 навчалася у Львівському університеті на факультеті іноземних мов (англійська філологія). Як учасниця національно-визвольного руху С. 12.12.45 заарештована і за звинуваченням у "зраді батьківщини" (ст. 54-1 п. "а", 54-11 КК УРСР) засуджена в березні 1946 на 10 р. таборів і довічне заслання. Покарання відбувала в таборах Іркутської обл. (Заозерлаг, Анггарлаг).

З 1955 тяжко хворіла, ледве не померла. Закінчила в м. Новокузнецьку медичне училище. С. 13 р. провела на засланні м. Анжеросудженськ Кемеровської обл. У вересні 1968 звільнена з умовою, що не повернеться до Львова. Оселилася в Івано-Франківську, де близько зійшлася з шістдесятниками.

Знаючи зі власного досвіду, що таке в'язниця, табори, заслання, С. стала на захист тих, хто тривалий час знемагав у неволі, і тих, хто знову опинився за ґратами (В.Мороз, С.Караванський та ін.). Писала скарги і протести на їх захист до Прокуратури УРСР та КДБ. С. належала до Івано-Франківської та Львівської груп захисту політв'язнів.

17.11.72 заарештована за звинуваченням у проведенні "антирадянської агітації і

пропаганди", ст. 62 ч. 2 КК УРСР. Їй інкримінували вилучені під час обшуків матеріали: "Нова літературна хвиля в Україні" Еммануеля Райса, "Поема без героя" Ахматової, Антологія самвидавської поезії (Л.Костенко, В.Симоненко, М.Вінграновський та ін.), а також дві збірки віршів самої С., визнані експертизою антирадянськими.

26.01.73 Івано-Франківський обласний суд визнав С. особливо небезпеченою рецидивісткою, але, враховуючи інвалідність (1958 С. мала тяжку операцію), засуджена на 6 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. Покарання відбувала в жіночій зоні ЖХ-385/3 в с. Барашево Теньгушовського р-ну, Мордовія. С. бере участь у голодівках у день політ'в'язня, підписує листи і звернення до світової громадськості, звертаючи увагу на "кричущі порушення елементарних прав людини" в СРСР.

15.11.78, після 6 р. таборів, етапована на п'ятирічне заслання. Перед етапом С.Шабатура клопотала, щоб С. за станом здоров'я (після першого ув'язнення та заслання – інвалід 2 групи) відправили звичайним транспортом. Брат С. клопотав, щоб її відправили на заслання до нього, в Кемеровську область, де жила і мати С. Обоє клопотання не були задовільнені. Перед етапом С. обдурили, сказавши, що везуть у Красноярський край, насправді ж після місячного етапу привезли в м. Уш-Тобе Талди-Курганської обл. Казахстану. На етапі С. тяжко хворіла – ангіна, ниркові приступи. У Целінограді її поклали в санчастину, кілька разів навіть доводилося викликати до неї міську "швидку". Звільняючи на місці заслання, їй не видали на руки ніяких документів, тож не змогла навіть одержати грошовий переказ. Зате одразу ж її поставили під нагляд. Далі тяжко хворіла – дошкуляли гострі приступи поліартриту, сильна млявість. Працювати за фахом не дозволили.

З 1979 С. – член Української Гельсінкської Групи. 30.10.79 опублікований документ "Ляментация", у якому жінки – члени УГГ О.Мешко, Н.Строката і С. – звертаються до світової громадськості і до людей доброї волі, повідомляючи про численні факти, "ескалації державного терору і наклеїв проти учасників правозахисного руху в Україні".

С. провела в неволі 34 роки.

Звільнилася 17.08.83. Оселилася в м. Бориславі Львівської обл. Нині С. – голова місцевого відділення Союзу Українок, член Ліги Українських жінок.

1977 в США вийшла збірка віршів С. "Нездоланий дух", 1990 – "Сувій полотна", 1992 – "Біла айстра любови", 1996 в м. Дрогобич Львівської обл. вийшли книжки С. "Загратована юність" і "Книжечка бабусі Ірини для чемної дитини". В США Н.Світлична видала книжку з 12 таблицями для вишивання, розробленими С.

1991 повністю реабілітована. Пенсіонерка.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 170.

Українська Гельсінкська група. До 20-річчя створення. – К.: УРП, 1996. – С. 23.

Українська Гельсінкська група. 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С 625-636.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 33. – С. 18, 58.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1975, вип. 34. – С. 31.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 41. – С. 35; вип. 42. – С. 37.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 45. – С. 35, 57, 52.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 58; вип. 52. – С. 74-75, 114.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 209.

Архів ХПГ.

I.Pann

СІЧКО ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

член Групи з 30 квітня 1978 року

Народився 18.08.1926, с. Витвиця Долинського р-ну, Івано-Франківської обл.

Січко Василь Петрович

Член Групи з 26 лютого 1978 року

Народився 22.12.1956, Магаданська обл. – 17.11.1997, м. Чикаго, США.

Петро С. 1942 – член ОУН, а з 1944 – політвиховник батальйону УПА. Під час навчання в Чернівецькому університеті створив підпільну студентську "Організацію борців за вільну Україну". Заарештований 12.02.47, засуджений до кари смерти, яку замінили 25-ма р. ув'язнення. Карався в таборах Сибіру. Вийшовши на заслання, одружився з політрепресованою Стефанією Петраш. 1957 звільнений. Оселився в м. Долина Івано-Франківської обл., де працював на заводі металевих виробів. 1977 Петро С. оголосив страйк у зв'язку з незаконним переведенням на некваліфіковану роботу, подав заяву урядові про відмову від громадянства і про бажання емігрувати з СРСР.

Таку ж заяву подав його син Василь, виключений з Київського університету (факультет журналістики) з ідеологічних причин (погрозою виключення сина КДБ тиснув на батька, щоб вимусити його до співробітництва). Василь С. почав домагатися виїзду до США на навчання.

26.02.78 Василь С. став членом Української Гельсінкської групи (УГГ).

Петро С. став членом УГГ 30.04.78. У листопаді 1978 Петро С. звернувся до Верховної Ради УРСР з протестом проти закриття церкви в с. Ілемня, знищення дзвіниці в с. Спас, перетворення діючої церкви в м. Рожнятів на музей атеїзму.

У січні 1979 Петро і Василь С. зуміли пробитися до зали, де йшов судовий процес члена УГГ В.Стрільціва. Під час перерви Петро С. звернувся до свідків звинувачення з закликом не йти проти сумління і не піддаватися тиску КДБ.

У березні 1979 в будинку Січків проведено обшук, ордер на який був виписаний на ім'я Василя. 30.04.79 у зв'язку з переслідуванням сім'ї Петро С. зрікся радянського громадянства.

12.06.79, на Трійцю, Петро і Василь С. виступили на громадянській панахиді на могилі популярного українського композитора В.Івасюка (автора пісень виразно національного характеру), якого за життя переслідував КДБ – він загинув за загадкових обставин весною 1979 у Львові. Петро і Василь С. звинуватили владу в загибелі Івасюка і закликали присутніх підтримати діяльність УГГ. Учасники панахиди скандували "Слава Україні!".

06.07.79 Петро і Василь С. були заарештовані за звинуваченням у "розповсюдженні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад", ст. 187-1 КК УРСР. 07.08 в помешканні заарештованих, коли там були М.Луцик і О.Мешко, провели обшук. 23.08 в районній газеті "Червона Долина" була надрукована стаття А.Павлюка "Брудні справи провокаторів" – про родину С. Дружина Петра С., Стефанія Петраш, 05.09 надіслала протест до Президії Верховної Ради СРСР, де відкинула наклепницькі вигадки автора статті. 26.09 попереднє слідство закінчилося. Василя С., який 40 діб був на експертизі в психіатричній лікарні, було визнано осудним. Передачу синові в матері прийняли, а чоловікові – ні, бо він, мовляв, від передачі відмовився.

Суд над Петром і Василем С. відбувся 04.12.79. Коли в залі оголосили: "Встати, суд іде!", обидва відмовилися встати. В той же момент конвоїри грубо схопили їх і тримали до команди: "Сідайте!" Вони ж, підібравши ноги, увесь цей час висіли. Василеві С. інкримінувалися, крім виступу на панахиді, також і його вірші. Вирок: Петрові С. – 3 р. таборів суворого режиму, Василеві С. – 3 р. таборів посиленого режиму. Від останнього слова обидва відмовилися. На прощання батько хотів потиснути руку синові, але його схопили конвоїри, наклали ручні кайдани і так їх затягнули, що він ледве не зомлів. Коли 10.12 принесли для ознайомлення вирок суду – обидва відмовилися його і підписати, і оскаржити в касаційному порядку.

Володимир С., студент 3 курсу мехмату Київського держуніверситету, маючи дозвіл військової кафедри, поїхав на один день до Львова, щоб попрощатися з батьком і братом.

Після цього його не допустили до сесії.

24.12.79 Петрові С. надали побачення з сином Василем на одну годину. Наступного дня батька етапували в м. Брянка-6 Луганської обл., уст. УЛ-314/11. Табір, у якому мав відбуватися покарання Петро С., виконував роботу для автозаводу. Коли Петра С. привели в цех, де мусив працювати на токарному верстаті, він побачив, що тут порушені всі правила техніки безпеки. Тільки коли в цеху навели хоч "косметичний" порядок, Петро С. став до роботи – нарізання труб. 06.03.80 Петра С. просто в цеху жорстоко побили невідомі йому карні в'язні.

05.02.80 дружину Петра С. Стефанію викликали в КДБ і попередили, щоб вона не зустрічалася з членами УГГ, зокрема, з О.Мешко.

Василь С., який перебував у кримінальному таборі в м. Черкаси, на побаченні з матір'ю просив звернутися до Асоціації юристів з закликом домогтися розгляду питання про статус політв'язня і переведення всіх політв'язнів до окремого табору.

Володимир С. у березні 1980 був виключений з університету з формулюванням "за неуспішність". Обурені однокурсники відправили телеграму Л.Брежнєву, однак пошта передала її в деканат. Декан оголосив студентам, що Володимир С. виключений за те, що його батько і брат – націоналісти і сидять у тюрмі. Володимир С. на знак протесту проти незаконного виключення відмовився від радянського громадянства і від служби в армії. Підписані ним "Заява про відмову від громадянства СРСР", адресована ПВР УРСР (21.09.80), і "Звернення до студентів світу" (07.10.80) ходили в самвидавці.

04.12.80 Володимир С. був заарештований, а 09.01.81, без захисника й обвинувача, суд засудив його до 3 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму.

26.05.82, за 10 діб до звільнення, Петрові С. було пред'явлене звинувачення за тією ж ст. 187-1 КК УРСР і він засуджений ще на 3 р. таборів. Термін відбував у м. Херсоні, уст. ЮЗ-17/90.

03.12.82, за добу до закінчення терміну, Василь С. був звинувачений у "виготовленні та збуті наркотичних речовин". 04.01.83 він засуджений Придніпровським судом м. Черкас ще на 3 р. ув'язнення.

Петро і Василь С. звільнені 1985.

1987-1988 Василь С. – активний член УГГ.

1988 Петро і Василь С. – співзасновники Українського Християнсько-демократичного фронту, Василь С. – голова цієї організації (з квітня 1990 – Українська Християнсько-Демократична партія – УХДП).

Василь С. – один з організаторів голодовок і мітингів з вимогою легалізувати УГКЦ, організатор перших мітингів в Івано-Франківській області, ініціатор відродження "Пласту", учасник конференції Європарламенту (1990), делегат конгресу Всесвітньої антикомуністичної ліги. З 1995 – Почесний Голова УХДП з правом вето. Весною 1995 Василь С. виїхав до США, де трагічно загинув 17.11.1997 за нез'ясованих обставин у м. Чикаго. Похований у Львові.

1981 в США вийшла книга про родину Січків "A Family Torn Apart", яку підготувала Н.Строката.

Петро С. – член Головної Ради УХДП, голова Івано-Франківської обласної організації УХДП.

Володимир С. виїхав до США.

Стефанія Петраш померла 09.09.96.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 166, 169, 173-175.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 212, 224.

Хроника текущих событий. Амстердам: фонд имени Герцена, 1979, вип. 16.

Хроника текущих событий. Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51– С. 43, 167.
ХТС. Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 69, 72-75; вип. 54. – С. 37, 149; вип. 55. – С. 5-6; вип. 56. – С. 69, 111.
ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 57. – С. 61; вип. 60. – С. 62; вип. 61. – С. 34-36.
ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 168.
Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1982, 6-12, 6-32, 7/8-4; 1984, 6-20.

В.Каплун

СОКУЛЬСЬКИЙ ІВАН ГРИГОРОВИЧ

член Групи з жовтня 1979 року

Народився 13.07.40, с. Червоноярське, Синельниківського р-ну, Дніпропетровської обл. – п. 22.06.92, м. Дніпропетровськ

1962-64 навчався на філологічному факультеті Львівського університету, з III курсу перевівся в Дніпропетровський університет. 1965 виключений за "націоналізм".

Працював у багатотиражній газеті "Енергетик" (але і звітти його "попросили" з політичних мотивів), на заводах Дніпропетровська, на шахтах Львівсько-Волинського вугільного басейну, пожежником, матросом річкового флоту.

Заарештований 14 червня 1969 як один з авторів "Листа творчої молоді Дніпропетровська" на захист роману О.Гончара "Собор" і проти русифікації краю. Інкримінували С. також розповсюдження самвидаву, написання віршів "Воли", "Ностальгія", "Святослав" та ін. 27.01.70 засуджений Дніпропетровським облсудом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР і ст. 41 ч. 1 КК УРСР ("за обтяжуючими обставинами") на 4,5 р. таборів. Покарання відбував у Мордовії, з кінця 1971 – у Володимирській в'язниці, потім – у психіатричній лікарні мордовської зони ЖХ-385/3, у таборах Пермської обл. ВС-389/35 (ст. Всехсвятська Чусовського р-ну), ВС-389/36 (с. Кучино Чусовського р-ну). Звільнений 14.12.73.

З кінця 1973 С. жив у Дніпропетровську, вів правозахисну діяльність, з жовтня 1977 С. – член Української Гельсінкської Групи. У березні 1980 офіційно попереджений відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 25.12.72, а вже через місяць, 11.04.80, С. заарештований органами КДБ в одній з Г.Приходьком справі.

С. інкримінували як наклепницькі, в основному, його вірші, навіть ті, за які він уже був покараний у 1969, наприклад, "Ностальгія". У всіх віршах суд вбачав наклепи на радянський державний і суспільний лад, зокрема, на становище України в складі СРСР, відсутність демократичних свобод, жалюгідне становище української мови і культури. У половині випадків твердження С. про те, що в тому чи тому вірші нема наклепів, бо описані події стосуються минулого, суд відкидав без будь-яких доказів, бо, бачте, С. *"постійно, з метою завуалювати антирадянський зміст вірша, вдається до алеторій, інакомовлень і так приховує під конкретними образами інші поняття"*.

У більшості випадків суд навіть не намагався доводити розповсюдження інкримінованих документів, указуючи на те, що вони зберігалися в С. до дня вилучення під час обшуку. У жодному з епізодів не доведена мета підриву ладу, хоч опис кожного починається словами *"з метою підриву й ослаблення радянської влади"*. С. відмовився від призначених судом адвокатів. Суд не прийняв відмови і С. на знак протесту оголосив голодівку. Через 4 дні захисник сам відмовився від участі в справі.

Родичів С. на суді не було, бо їм повідомили про суд уже після його закінчення. Ніхто з друзів С. не був викликаний до суду як свідок. С. винним себе не визнав і відмовився давати покази. Останнє слово С. виголошував 6 годин.

Засуджений разом з Г.Приходьком Дніпропетровським облсудом 7-13 січня 1981 за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 10 р. позбавлення волі (перші 5 – у тюрмі, решта – в таборі особливо суворого режиму) і 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Відбував

покарання в Чистопольській тюрмі (Татарія).

Утретє С. заарештований Нижньокамською прокуратурою 03.04.85, за 9 днів до закінчення тюремного терміну ув'язнення. За сфабрикованим звинуваченням засуджений Чистопольським міськсудом за ст. 206, ч. 2 КК РРФСР ("хуліганство") на 3 роки.

07.10.85 прибув у відділення особливо суворого режиму табору ВС-389/36-1. Неодноразово його карали ШІЗО (штрафний ізолятор) за відмову від роботи та інші "порушення режиму". У 1987 переведений на 1 р. в одиночку, позбавлений права на передачі.

08.12.87 у зв'язку з ліквідацією колонії переведений у табір ВС-389/35. У квітні 1988 покараний на 50 днів ШІЗО за написання листів на ім'я Генерального Прокурора СРСР. Весною того ж року перейшов на статус політв'язня.

Звільнений 02.08.88.

У січні 1989 С. включається в політичне життя: один із засновників місцевих організацій Товариства української мови ім. Т.Шевченка, НРУ (Народний Рух України), УГС-УРП (Українська Гельсінкська Спілка – Українська Республіканська партія), "Меморіал" та ін.. Видавав журнал "Пороги".

20.05.91 С. був жорстоко побитий в Дніпропетровську під час пікетування на підтримку незалежності України, що призвело до значного погіршення здоров'я.

С. помер 22.06.92, похований у Дніпропетровську.

Посмертно вийшли книги віршів С. "Владар каменю", "Означення волі", та листи до доньки з її дитячими малюнками.

Бібліографія:

I.

Сокульський І. Владар каменю. – К.: Український письменник, 1992.

Сокульський І. Означення волі. Дніпропетровськ: Січ, 1997.

Сокульський І. Листи до Марієчки: Вибране листування (1981-1987). – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – 87 с.

II.

Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 21, 31.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 84, 170, 171.

Українська Гельсінкська група. До 20-річчя створення. – К.: УРП, 1996. – С. 24.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 156, 173.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 79.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Мюнхен: Права человека. – 1981, 7-10.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 1-16, 10-7, 13-4; 1984, 7-19.

Вести из СССР. Т. 3. 1985-1986. – Мюнхен: Права человека. – 1985, 20-24.

Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1982, вип. 7-8. – С. 3; 1984, вип. 4. – С. 7.

В.Овсієнко

СТРІЛЬЦІВ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ

член Групи з жовтня 1977 року

Народився 13.01.1929, с. Загвіздя, Тисменицького р-ну, Станіславської (нині Івано-Франківської) обл.

1944 закінчив 4 класи Станіславської гімназії, пішов до 9 класу середньої школи №3, але п'ятнадцяти років, 7.12 1944, заарештований НКВС і за звинуваченням у зв'язках з національно-визвольним рухом 2.02 1945 засуджений воєнним трибуналом військ НКВС Станіславської обл. за ст. ст. 54-1-а та 54-11 КК УРСР ("зрада батьківщини") до 10 р.

ув'язнення. Пройшовши низку таборів і пересильних в'язниць в Україні, 1946 р. етапований на Таймирський півострів, у м. Дудінку Красноярського краю, згодом 1948 – у Норильськ. За участь у повстанні в'язнів Норильська 1953 потрапив до штрафного табору, де й завершив реченець 16.10.1954. Однак був там же закріплений як засланець.

20.11.1957 С. повернувся до Станіслава. З труднощами прописався в с.Загвізді. Працюючи на будівництві, 1959 р. закінчив вечірню середню школу, 1965 – заочний відділ Чернівецького університету за фахом англійська філологія.

1962 С. реабілітований. Викладав у м.Івано-Франківську, м.Долині. З 1972, після арешту брата Павла і засудження його за ст. 187-І КК УРСР, С. зазнав переслідувань. 1977 звільнений з роботи у зв'язку з конфліктом з адміністрацією. 14.09.77 відмовився від радянського громадянства і відіслав свій паспорт до Президії Верховної Ради СРСР.

25.10.1977 С. увійшов до Української Гельсінкської Групи. 18.12 підписав звернення членів Групи до Белградської наради у зв'язку з арештом Л.Лук'яненка.

9.01.1979 С. засуджений на 3 міс. примусових робіт за "образу гідності" директора школи (ст. 126 КК УРСР) – за подією 1977 року.

У березні 1979 у С. проведено обшук у справі О.Бердника. Вилучили Біблію, вірші і текст вироку 1944.

У травні 1979 С. дістав попередження про відповідальність за антирадянську діяльність згідно з Указом ПВР від 25.12.1972 р., яке відмовився підписати.

Новий обшук в С. був 05.07.79 у зв'язку з арештом членів УГГ П.Січка та В.Січка.

У жовтні 1979 С., П.Січко та В.Січко були викликані в КДБ, де їх попередили: якщо в день першої річниці нової Конституції щось станеться, то вони будуть зарештовані.

23.10.79 С. заарештований за звинуваченням у "порушенні правил паспортного режиму" (ст. 196 КК УРСР) і 12.11 засуджений Долинським районним судом на 2 р. таборів суворого режиму. Ні мешканці м.Долина, де багато років жив і викладав С., ні його єдиний родич – брат Павло – про суд нічого не знали. У залі були тільки двоє "в цивільному". Захисника не було. Після суду, порушивши закон, С. не надали побачення з братом. 02.01.80 С. етапований до табору в с.Божкове Полтавської обл., уст. ОП-317/16.

За день до звільнення, 22.10.81, С. був заарештований у таборі за звинуваченням у проведенні "антирадянської агітації й пропаганди". У день арешту відбувся обшук у викладачки фізкультури Семенишин в с. Вигода Івано-Франківської обл., де вилучили архів С. 21-28.04.1982 Полтавський облсуд засудив С. за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 7 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 4 р. заслання. Покарання відбував у таборі ЖХ-385/3, с. Барашево, Теньгушовського р-ну, Мордовія. Подав десятки протестів і заяв, написав працю "Освіта має служити народам" з аналізом русифікаторської політики. Звільнений у зв'язку з "перебудовою" 05.05.87 р. негайно підтвердив своє членство в УГГ. 11.03.88 р. в числі 19 членів УГГ підписав "Звернення УГГ до української та світової громадськості" про відновлення її діяльності.

Повернувшись до Івано-Франківська, С. не приймав радянського громадянства, доки в січні 1988 йому не надали роботу вчителя в с.Жукотин Коломийського р-ну, де 1990 р. вийшов на пенсію.

С. – член-засновник Всеукраїнського Товариства політичних в'язнів і репресованих (3 червня 1989 р.), з 24.11.1991 – голова обласної організації Спілки політичних в'язнів України, яке 19.12.1992 об'єдналося з ВТПВіР. З травня 1998 – заступник голови Товариства. С. – активний член Української Гельсінкської Спілки (УГС), був головою міських організацій УГС та УРП (Українська Республіканська партія). Живе в Івано-Франківську.

Бібліографія:

Роман Гладиш. Доля Василя Стрільціва. – // "Галичина", 5.07.1992.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь,

1995. – С. 165, 168, 173.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. – К.: УРП, 1996. – С. 24-25.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 212.

Вести из СССР. Т. 1. 1978-1981. – Амстердам: Права человека. – 1979, 3-17, 5-21, 7-3, 13/14-1, 21-3; 1980, 13/14-8, 17-102, 19-107.

Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Амстердам: Права человека. – 1982, 3-4, 17-11, 18-1.

Вести из СССР. Т. 4. 1987-1988. – Амстердам: Права человека. – 1987, 10-1, 11/12-2, 15/16-1; 1988, 5/6-45.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 29. – С. 12

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 36. – С. 24, 25, 48.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 39. – С. 41.

Хроника защиты прав в СССР. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 36. – С.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 167.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 53. – С. 69, 72, 75; вип. 56. – С. 110-111.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 167.

С.Карасик

СТРОКАТА (СТРОКАТОВА)-КАРАВАНСЬКА ІРИНА АНТОНІВНА

член-засновник Групи

Народилася 31.01.1926 – п. 02.08.98. м. Дентон, США

С. закінчила Одеський медичний інститут, мікробіолог. Дружина (з 1961) колишнього політв'язня (1944-1960) С.Караванського.

Після нового його ув'язнення в 1965 С. активно боролася проти незаконного арешту й засудження чоловіка, хоча керівництво інституту вимагало від С. відмовитися від нього. У грудні 1966 С. подала на ім'я начальника табору, Л.Брежнєва та редакції французької комуністичної газети "Юманіте" таке "клопотання": *"Упродовж 18 років адміністрація таборів виявилася неспроможною вплинути на в'язня Караванського С.І., а його сім'ї не дають можливості підтримувати з ним дозволені законом контакти. Тому я, дружина Караванського С.І., прошу його РОЗСТРІЛЯТИ, щоб припинити багатолітні страждання мого чоловіка і нескінченні конфлікти між Караванським та адміністрацією"*.

У квітні 1970 С.Караванський був засуджений у тюрмі на додатковий термін 5 р. тюрми та 3 р. заслання. Енергійні спроби захистити чоловіка в цьому суді призвели до того, що суд виніс окрему ухвалу, яку спрямував до Одеського медінституту, з вимогою покарати С. Тривалі утиски на роботі закінчилися звільненням С. із медінституту в 1971.

Оскільки влаштуватися на роботу в Одесі С. не могла, вона поїхала в м. Нальчик, де її прийняли викладачем медтехнікуму. Восени 1971 С. обміняла одеську квартиру на квартиру в Нальчику і 05.12.71 оселилася в ній разом з сім'єю Ю.Шухевича. Саме тоді в Одесі заарештували лікаря Олексія Притику, який зізнався, що обмінювався з С. позацензурною літературою. 06.12.71 С. була заарештована. Їй інкримінували розповсюдження "Українського вісника", самвидаву, написання листа на захист Ю.Даніеля та те, що не зреклася чоловіка.

У зв'язку з цим арештом Ірина Калинець та В.Чорновіл створюють у Львові Громадський комітет захисту С., куди увійшли В.Стус, Л.Тимчук, П.Якір та ін. Це була перша відкрита правозахисна організація в Україні. Але вже на початку 1972 майже всі члени комітету опинилися за ґратами. Устигли оприлюднити лише 2 документи – заяву про створення комітету і бюлетень "Хто така Н.А.Строката (Караванська)".

У травні 1972 С. засуджена в Одесі за ст. 62, ч. 1 КК УРСР на 4 р. ув'язнення в таборах суворого режиму за звинуваченням у "проведенні антирадянської агітації та пропаганди". Покарання С. відбувала в жіночому відділенні табору ЖХ-385/3, с. Барашево

Теньгушовського р-ну Мордовії. С. учасниця голодних страйків жінок-політ'язнів, хоча весь час хворіла, а закінчувала термін в онкологічній лікарні. Тоді Американське товариство мікробіологів прийняло С. своїм членом. 1975 С. відмовилася від радянського громадянства.

Після звільнення С. жила в м. Тарусі Калузької обл., де була взята під нагляд спочатку на 1 рік. У жовтні 1976 С. тяжко захворіла і була відвезена до Калузької лікарні, звідки за її проханням виписалася в листопаді. Не спитавши дозволу міліції, С. лягла на лікування в Московську лікарню, де пробула з 20.11.76 до 04.01.77. За це "порушення" Таруський народний суд 17.01.77 у відсутність С. оштрафував її на 20 крб., а 03.02.77 С. знову взяли під нагляд на півроку. 01.08.78 та 31.01.79 термін нагляду знову було продовжено.

1976 С. стає членом-засновником Української Гельсінкської Групи, бере активну участь у її роботі. Практично всі документи УГГ, протести і звернення створювалися з участю С. і нею підписані. Підтримувала постійний контакт з членами Московської Гельсінкської Групи.

Звільнений чоловік С.С.Караванський теж був узятий під нагляд у м. Тарусі. Навіть після одержання дозволу на виїзд із СРСР з подружжя не зняли нагляду: у Москву для оформлення виїзних документів їх відпускали лише по одному, оформили ще й по одному "порушенню".

Виїхали в листопаді 1979. Жили в м. Дентоні, США. С. стала членом Зарубіжного представництва УГГ. Видавництво "Смолоскип" видало книгу С. про жінок-політ'язнів СРСР "Документоване переслідування 1975-1980 рр."

Померла 02.08.98 в США.

Бібліографія:

Український правозахисний рух. Документи і матеріали УХГ. – Балтимор-Торонто. – Смолоскип, 1978. – С. 9, 14, 16, 28, 66, 97, 102, 104, 107.

В.Чорновіл. Лихо з розуму. Львів: Меморіал, 1991. – 344 с.

А.Алексеева, История инакомыслия в СССР. – Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 22, 27, 28, 31, 271, 272.

Ю.Зайцев. Громадський комітет захисту Ніни Строкатої. // Воля і Батьківщина, Львів: Український часопис, 1993, №3. – С. 31-39.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 70, 87, 88, 160, 161, 170, 172.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги, 1998. – С. 180, 210, 212.

О. Різниченко. Промінь з Одеси: Ніна Строката в поезії, документах і спогадах (до 2-их роковин смерті). – Одеса: Друк, 2000. – 286 с.

Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1974, вип. 28-31. – С. 23, 72, 84; вип. 33. – С. 17-19, 49, 58.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1975, вип. 38. – С. 51.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – С. 78; вип. 42. – С. 36, 92.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 44. – С. 5, 15, 18, 44, 55-56, 62-63; вип. 47. – С. 97, 129.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 49. – С. 42.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 50, 104, 158; вип. 52. – С. 80.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 54. – С. 42, 74, 85.

I.Pann

СТУС ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ

член Групи з жовтня 1979 року

Народився 06.01.1938, с. Рахнівка, Гайсинського р-ну, Вінницької обл. – п. 04.09.1985, с. Кучино, Чусовського р-ну, Пермської обл.

1938 сім'я, рятуючись від "розкуркулення", перебралася в м. Сталіно (Донецьк). Перші уроки поезії мав від матері, яка співала йому українські народні пісні. Шести років пішов до

школи, а шістнадцяти вступив на історико-філологічний факультет Сталінського педагогічного інституту.

1959 три місяці викладав українську мову та літературу в Таужнянській школі Кіровоградської обл., потім два роки служив у війську на Уралі.

Після служби С. працював літературним редактором газети "Социалистический Донбасс". 1963 вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР (курс "теорія літератури").

"Післяармійський час уже був часом поезії. Це була епоха Пастернака і – необачно велика любов до нього... Нині найбільше люблю Гете, Свідзинського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо – Унгаретті, Квазімодо. Ще люблю "густу" прозу – Толстого, Хемінгуей, Стефаніка, Пруста, Камю, Фолкнера... Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші. Деякі з них – як на мене – путящі", – писав він у зверненні до свого читача в 1969.

1965 одружився, 1966 народився син Дмитро.

04.09.65 на прем'єрному перегляді фільму С.Параджанова "Тіні забутих предків" у кінотеатрі "Україна" в Києві взяв участь в акції протесту проти арештів шістдесятників, за що 20 вересня був виключений з аспірантури, а потім звільнений з Державного історичного архіву. Працював на будівництві, кочегаром, інженером технічної інформації в проектно-конструкторському бюро. Це були роки інтенсивної творчої праці: поезія, переклади, критика, спроби писати прозу.

1965 спробував видати свою першу книжку "Круговерть". Але видавців не задовольняли ідейно-художні критерії автора, його громадянська позиція. Наступна збірка, "Зимові дерева", також осіла у видавництві, хоч мала позитивні редакційні рецензії поета І.Драча і критика Євгена Адельгейма. 1970 книга вийшла в Бельгії, після чого С. остаточно став вигнанцем системи.

С. активно протестував проти реставрації культу особи, проти політики денационалізації, обмежень свободи слова. Відомі його відкриті листи до Президії Спільки письменників на захист В.Чорновола (кінець 1968) – з приводу опублікованої в "Літературній Україні" наклепницької статті О.Полторацького "Ким опікуються деякі гуманісти", редакторів журналу "Вітчизна" Л.Дмитерку з гострою критикою його виступів проти І.Дзюби (1969), до ЦК КПУ і КДБ, до Верховної Ради України (1970), де він пристрасно доводить згубність політики обмеження свободи слова, кричущих порушень прав людини.

1971 українські дисиденти вперше вирішили створити легальну правозахисну організацію на зразок "Ініціативної групи" в Москві. Підштовхнув їх до цього кроку арешт в Одесі Н.Строкатої-Караванської. С. вступив до Комітету захисту Н.Строкатої.

12.01.72 С. був заарештований і звинувачений у проведенні антирадянської агітації й пропаганди. Йому інкримінували 14 віршів та 10 правозахисних літературознавчих статей. Серед них есе про творчість П.Тичини "Феномен доби".

Головною метою слідства було довести наявність постійних і інтенсивних контактів опозиційно налаштованої інтелігенції з українськими націоналістичними організаціями за кордоном. 07.09.72 засуджений Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 5 р. таборів суворого режиму і 3 р. заслання.

"Судові процеси 1972-73 рр. на Україні – це суди над людською думкою, над самим процесом мислення, суди над гуманізмом, над проявами синівської любові до свого народу", – писав С. у своєму публіцистичному листі "Я обвинувачую".

3 лютого 1973 С. – у таборі ЖХ-385/3 (с. Барашево, Теньгушовського р-ну, Мордовія).

Восени 1975 С. ледве не загинув унаслідок прориву виразки шлунка. Перед госпіталізацією його привозять до Києва для "профілактики". 10 грудня в клініці ім. Гааза в Ленінграді його прооперували.

06.02.76 С. прибув етапом у табір ЖХ-385/17-а (с. Озерне в Мордовії). *"З першого погляду Василь вразив мене своєю виснаженістю. Обличчя різке, ніби ножем з дерева різблене, щоки ніби стесані темблем до підборіддя, наголо обстрижений череп посилює гостроту рис"*, – так описує С. його співкамерник Михайло Хейфец. І ще: *"...він був гордий і гонористий, як китайський імператор... Говорив з начальством і ментівнею тоном переможця й прокурора на майбутньому Нюрнберзькому процесі, а "краснопогонники" були для нього злочинцями, про дії яких він збирає відомості, щоб потім передати судові правдиву, хоч і небезсторонню інформацію"*.

Спів'язні не переставали дивуватися з його колосальної ерудиції в світовій літературі, літературознавстві, історії, філософії.

Час від часу вірші під час "шмонів" забирали, нависала загроза їх знищення, що було для С. найстрашнішим випробуванням. Намагався якомога більше віршів пересилати у своїх листах дружині. У Мордовії це вдавалося, пізніше стало неможливим. Його часто карали карцером, С. мав лише одне побачення.

У серпні 1976 С. перевезли в табір №19 (с. Лесной у Мордовії). Звідти 11.01.77 він був етапований на заслання в с. Матросова Тенькінського р-ну Магаданської обл., куди прибув 5 березня. Працював у золотодобувній штольні. 20.08.77 з С. стався нещасний випадок (перелом ступнів), після чого він потрапив на 2 місяці до лікарні. Пропало багато його книг і рукописів. С. були створені нестерпні умови. Найняти кімнату не дозволяли – мусив жити в робітничому гуртожитку з колишніми кримінальниками. Його провокували, "розбирали" на зборах "трудового колективу", у місцевій газеті 08.07 і 03.08 1978 були опубліковані наскрізь брехлива стаття "Друзі і вороги Василя Стуса" та відгуки на неї. Голодівкою домогся 10-денної відпустки, щоб поїхати в Донецьк, де ще встиг попрощатися з батьком, який помирав. Того ж року С. прийнятий до ПЕН-клубу.

У серпні 1979 повернувся в Київ, працював формувальником у ливарному цеху, на конвейєрі взуттєвого об'єднання "Спорт". Виступав на захист репресованих членів УГГ.

"У Києві я довідався, що людей, близьких до Гельсінкської групи, репресують найбрутальнішим чином. Так, принаймні, судили Овсієнка, Горбала, Литвина, так перегодом розправилися з Чорноволом і Розумним. Такого Києва я не хотів. Бачачи, що Група фактично лишилася напризволяще, я вступив до неї, бо просто не міг анінакше. Коли життя забране – крихт я не потребую... Психологічно я розумів, що тюремна брама вже відкрилася для мене, що днями вона зачиниться за мною – і зачиниться надовго. Але що я мав робити? За кордон українців не випускають, та й не дуже кортіло – за той кордон: бо хто ж тут, на Великій Україні, стане горлом обурення і протесту? Це вже доля, а долі не обирають. Отож її приймають – яка вона вже не є. А коли не приймають, тоді вона силоміць обирає нас... Але голови гнути я не збирався, бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину" ("З таборового зошита". 1983).

14.05.80 знову заарештований. Від адвоката відмовився, однак на суді його захисником був В.Медведчук. Адвокат у своєму виступі сказав, що всі злочини Стуса заслуговують покарання, але він просить звернути увагу на те, що Стус, працюючи в 1979-1980 р.р. на підприємствах Києва, виконував норму; крім того, він переніс тяжку операцію шлунка. (див. ХТС, №58, с. 74-78). Засуджений С. 29.10.80 Київським обласним судом за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 10 р. таборів особливо суворого режиму і 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. 19.10.80 з листом на захист С. до учасників Мадридської наради з перевірки виконання Гельсінкської угоди звернувся академік А.Д.Сахаров.

Термін відбував у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., ВС-389/36-1. Умови утримання тут були дуже тяжкими: постійні утиски адміністрації, позбавлення побачень, хвороби. На початку 1983 тримав голодівку 18 діб. На рік запроторений в одиночку. То

більше С. багато писав і перекладав. Приблизно 250 віршів, написаних верлібром, і 250 перекладів мали скласти книгу, названу ним "Птах душі". Але все написане негайно конфіскувалося. Доля цих текстів досі невідома. Згідно з офіційною відповіддю на запит рідних, вони знищені у зв'язку з ліквідацією табору, хоча повторно цієї інформації влада не підтвердила. Попри це в 1983 С. вдалося передати на волю текст під назвою "З таборового зошита". Після його опублікування на Заході, особливо після висунення Генріхом Бьоллем (1985) творчості С. на здобуття Нобелівської премії, тиск на нього посилювався.

28.08.85 за вигаданим приводом С. черговий раз був кинутий до карцеру, де оголосив голодівку протесту "до кінця". Загинув уночі з 3 на 4 вересня 1985. Похований на кладовищі с. Борисово під №9.

19.11.89 перепохований разом з О.Тихим і Ю.Литвином на Байковому кладовищі в Києві.

1993 творчість С. відзначена Державною премією ім. Т.Шевченка. 1994-1999 вийшла збірка творів С. у 6 томах, 9 книгах, підготована редакційною колегією на чолі з М.Коцюбинською та сином поета Д.Стусом.

1998 посмертно нагороджений орденом Ярослава Мудрого.

Бібліографія:

I.

В.Стус. Під тягарем хреста. Львів: Каменяр, 1991. – 160 с.

В.Стус. Поезії. Післяслово упорядника М.Коцюбинської. К.: Радянський письменник, 1990. – 224 с.

В.Стус. Золотокоса красуня. Златокудрая красавица. Харків: Око, 1995. – 128 с.

В.Стус. Твори в 6 т. 9 кн. Львів: Просвіта, 1994-99.

В.Стус. Вечір. Зламана віть. Вибране. – К.: Дух і літера, Задруга, 1999. – Упорядкування: Оксана Дворко, Дмитро Стус. Передмова: Костянтин Москалець. – 284 с.

II.

Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. – 463 с.

Михайло Хейфец. Українські силуети. – Сучасність, 1983. – С. 7-100 (Тж.: Поле відчаю й надії. Альманах. Упорядкування Р.Корогодського. – К., 1994. – 137-225; Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. – т.3, с. 5-70)

Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина. Спогади, статті, листи, поезії. Упорядник О.Орач. К.: Український письменник, 1993. – 400 с.

Є.Сверстюк. Блудні сини України. К.: 1993. – С. 140-161, 210-220.

Василь Овсієнко. Світло людей. Спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко. Бібліотека журналу УРП "Республіка". Серія: політичні портрети, №4. К., 1996. 108 с.

Хроника текущих событий. – Амстердам: фонд имени Герцена, 1979, вип. 24. – С. 352.; вип. 25. – С. 417; вип. 26. – С. 437; вип. 27. – С. 471-472.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 42. – С. 38.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 45. – С. 35, 38, 60; вип. 47. – С. 133.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 21, 23, 72, 83.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 54. – С. 40, 79; вип. 55. – С. 8, 35.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1980, вип. 57. – С. 57-59, 89,90; вип. 58. – С. 74-78.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 62. – С. 131, 170.

Вести из СССР. – Мюнхен: Права человека, 1979, 8-9; 1980, 10-1, 19-4; 1984, 24-24.

В.Шовкошитний. "Народе мій, до тебе я ще верну..." – Україна, 1990, №4. – С. 7-9.

М.Коцюбинська. У свічаді пам'яті. – Україна, 1991, №1. – С. 13-16.

ТИХИЙ ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ

член-засновник Групи

Народився 27.01.27, хутір Їжівка Констянтинівського р-ну, Донецької обл. – п. 06.05.84, тюремна лікарня м.Пермі

Закінчив філософський факультет Московського держуніверситету, а до цього навчався в Запорізькому сільгоспінституті й у Дніпропетровському інституті інженерів транспорту. Вчителював у школах Приазовського р-ну Запорізької обл. і Констянтинівського р-ну Донецької (тоді Сталінської) обл., потім працював на будівництві, учителем (викладав фізику й математику, українську мову), пожежником та ін.

Уперше був арештований КДБ 1948 р. за критику єдиного кандидата в депутати. Після "профілактики" відпущений.

Другий арешт – 15.01.57 за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами країн Варшавського договору, а також за "антирадянську агітацію" та "наклеп на КПРС і радянську дійсність" за ст. 54-10 КК УРСР, за критичні висловлення про радянську школу. 18.05.58 Сталінським облсудом засуджений до 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. поразки в правах. Покарання відбував у Мордовії, ст. Явас Зубово-Полянського р-ну, ЖХ-385/11. У зоні працював столяром на пилорамі. Звільнений у 1964.

Т. написав кілька статей про русифікацію Донбасу, про жалюгідне становище української мови й культури на Донбасі, статті з проблем українського села (у відповідь на статтю про сільські проблеми в "Літературній газеті"), у якій, віддавши перевагу колективному способу господарювання, пропонував усе-таки надати більше свобод селянину.

Оскільки Т. до роботи за фахом не допускали, працював монтажником, пожежником, випалював цеглу. Працюючи позмінно, мав можливість їздити до друзів по ув'язненню і правозахисників. Поширював самвидав.

Т. уклав збірку висловлювань видатних людей "Мова народу. Народ", а також склав словник неправильностей українських говорів Донбасу. Т. був зразковим носієм української літературної мови. Говорив правильно, обдаровуючи співрозмовника лагідною усмішкою. При цьому був людиною залізної волі, рідкісної толерантності, доброзичливості і виняткової терпимості.

15.06.76 під час обшуку в Т. був вилучений текст збірки "Мова народу. Народ".

Дві доби його тримали під вартою "за підозрою в пограбуванні магазину".

У листопаді 1976 Т. став членом-засновником Української Гельсінкської Групи.

Заарештований 05.02.77 за звинуваченням у проведенні "антирадянської агітації і пропаганди" за ст. 62 ч. 2 КК УРСР і "незаконному зберіганні зброї" (ст. 222 КК УРСР): хтось ще під час війни заліпив глиною на горищі сараю стару німецьку гвинтівку. Суд у справі Т. і М.Руденка відбувся 23 червня – 1 липня 1977 у м. Дружківка Донецької обл. Т. інкримінували статті "Українське слово", "Думки про рідну мову", "Сільські проблеми", "Роздуми про українську мову та українську літературу на Донеччині", текст Декларації УГГ, Меморандум Групи та ін.. Суд не довів жодного факту наклепу на радянський суспільний і державний лад у статтях і висловленнях Т., обмежившись лише констатацією, що у своїх працях Т. вказує на "нібито русифікацію в Донбасі" і т.п., не кажучи вже про недоведеність мети підірвати існуючий лад. За вироком Т. дістав 10 р. таборів особливо суворого режиму і 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Місцем відбування покарання був визначений табір ЖХ-385/1, с. Сосновка в Мордовії, звідки був етапований до лікарні в м. Нижній Тагіл.

Т. бере активну участь в акціях протестів ув'язнених. Так, Т. 52 доби тримав голодівку, розпочату в квітні 1978. Улітку 1978 з'явився документ Т. і В.Романюка "Історична доля України. Лист українських політв'язнів. Спроба узагальнення", у якому автори проголошують вищим принципом загальнонародного і загальнонаціонального співіснування Загальну

декларацію прав людини ООН, відмежовуються від політики і практики КПРС у національному питанні, від її трактування поняття демократії. У розділі "Історична доля України" досліджуються наслідки приєднання України до Росії і висловлюється побажання в майбутньому незалежності України. У розділі "Можливі форми опору" автори пропонують звести їх до пасивного опору в формі неучасті в русифікації, збереження мови і традицій, відмови від служби у війську за межами України, ведення здорового способу життя. Закінчуючи, автори пишуть: *"Не потрібно порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР"*. У жовтні 1978 розпочав нову голодовку і поміщений у камеру-одиночку. Лікар відмовився його лікувати. 18.04.79 на 17-ій добі чергової голодовки в Т. почалася виразкова кровотеча. У лікарню його перевели аж через 18 годин з тиском 70/40. Начальник табору сказав, що це симуляція. Хірург Скринник перед операцією запропонував Т. письмово зректися колишньої діяльності, у відповідь на що Т. звинуватив його в шантажі.

"Жити будете недовго і в муках", – пообіцяв лікар. Після операції Т. отямився через тиждень. Шлунок був зшитий у вигляді піскового годинника: рух їжі спричинював біль. Виникли спайки кишок. Внутрішні шви на тілі розійшлися – утворилася грижа, але Т. знову відмовився писати покаюну заяву. 10.05. розпочався перитоніт. Був зроблений розтин і промивання черевини. Того ж дня Т. надали побачення з синами (2 години). Лікарі подали документи на актування Т. з огляду на його загальний тяжкий стан. Але за межі лікарні ці документи не вийшли.

13.07.79. Т. відправили етапом до лікарні м. Нижній Тагіл, хоча вона нічим не відрізнялася від мордовської. Етапом же повернули в с. Сосновку.

У січні-лютому 1980 Т. провів у ШІЗО з невеликими перервами близько 40 днів.

Карали його за те, що він, за словами адміністрації, зриває нагрудний знак, не встає, коли заходить начальство, відмовляється від роботи, погано впливає на оточення.

Писати про здоров'я Т. не дозволяють, однак стало відомо, що в нього відкрилися рубці на легені.

27 лютого – 1 березня всіх в'язнів особливо суворого режиму, в тому числі й Т., етапували на Урал, у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. По дорозі один в'язень помер. У таборі ВС-389/36-1 Т. неодноразово карали за невиконання норми виробітку, відмову збрити вуса, голодівки протесту та інше. Т. кинули на 6 місяців у ПКТ (приміщення камерного типу) за порушення режиму. Тримав голодівку.

У тому ж 1980 у США вийшла книжка – Олекса Тихий. "Роздуми". У січні 1983 якийсь Вадим Зуєв у статті "Гримасы лицемерия" (журнал "Донбас") цинічно писав: *"Логічний розвиток антинародної закваски і Копелева, і Тихого привів їх – через виїзд до Ізраїлю – на задвірки Західної Європи... Підпорядковуючись жорстоким законам зради, вони підписалися під сіоністською відозвою на захист польської контрреволюції"*. У цей час "на задвірках Східної Європи" від виразки дванадцятипалої кишки, атеросклерозу, анемії, гепатиту й інших тяжких хвороб, можливо й раку, політв'язень Т. швидко втрачав вагу (при зрості 178 см наприкінці 1981 він важив 41 кг). Тричі був етапований до тюремної лікарні ВС-389/35 (ст. Всехсвятська), був двічі оперований на виразку дванадцятипалої кишки – востаннє на початку 1984. На останнє сорокахвилинне побачення з сином і дружиною 19.04.98. Т. ввели попід руки, у нього навіть облазили нігті, але він посміхався, був милостивим, згадував Нагірну проповідь Ісуса Христа.

06.05.84 Т. помер у камері тюремної лікарні в м. Пермі.

Синові Т. Володимирові не дозволили забрати тіло батька: *"Якщо будете наполягати, то результати бактеріологічного аналізу можуть показати гепатит, і тоді не заберете його ніколи"*. Останки Т. разом з прахом В.Стуса і Ю.Литвина перевезли в Київ і 19.11.89 перепоховали на Байковому цвинтарі.

Бібліографія:

- В.Шовкошитний. "Народе мій, до тобі я ще верну..." – Україна, 1990, №4. – С. 7-9.
- М.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 157, 161-169, 173, 179.
- Л.Алексеева. История инакомыслия в СССР. Вильнюс-Москва: Весть, 1992. – С. 27, 29, 30, 257, 296.
- А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 145, 210-212, 224.
- Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської групи. – Нью-Йорк, 1984, вип. 5. – С. 9; вип. 6. – С. 7.
- Хроника текущих событий. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 41. – С. 29-30.
- ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 44, 45, 52; вип. 44. – С. 5, 6, 17-20, 111, 112, 114, 119, 125; вип. 45. – С. 21-22, 59, 60, 65, 90; вип. 47. – С. 96, 127, 131, 139, 146, 149, 154.
- ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 21, 22, 68, 69, 72, 167; вип. 49. – С. 20, 24.
- ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 51, 58, 86, 106; вип. 53. – С. 70, 82, 83.
- ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1983, вип. 63. – С. 42, 175.
- Вести из СССР. Т. 2. 1982-1984. – Мюнхен: Права человека. – 1982, 2-17.

I.Pann

ЧОРНОВІЛ ВЯЧЕСЛАВ МАКСИМОВИЧ

член Групи з 22 травня 1979 року

Народився 24.12.1937 (за документами – 1 січня 1938), с. Єрки Звенигородського р-ну Черкаської обл. – 25.03.1999, м. Київ

Ч. народився в родині сільських учителів. У 1955 закінчив Вільхівецьку середню школу з золотою медаллю і вступив до Київського університету на факультет журналістики. Закінчив його з відзнакою в 1960. Ще в університеті Ч. мав неприємності за свої погляди, з чим пов'язана майже річна перерва в навчанні в 1958. Три роки Ч. працював редактором молодіжних передач на Львівській студії телебачення. У травні 1963 переїхав до Києва, щоб продовжити наукову роботу з історії української літератури. Склав кандидатські екзамени, пройшов по конкурсу в аспірантуру Київського педінституту, але не був допущений до навчання з політичних мотивів. Деякий час Ч. працював на будівництві Київської ГЕС, потім завідував відділом у газеті "Молода гвардія". Розповсюджував літературу самвидаву. Разом з І.Світличним, І.Дзюбою, Є.Сверстюком, А.Горською та ін. з 1963 був активним учасником руху шістдесятників, співавтором і розповсюджувачем самвидаву, організатором і учасником багатьох акцій.

Ч. брав активну участь у діяльності Київського клубу творчої молоді (КТМ).

4 вересня 1965 Ч. виступив у кінотеатрі "Україна" на прем'єрі фільму "Тіні забутих предків" з протестом проти арештів української інтелігенції. Його звільняють з роботи, розпочинаються обшуки, допити. У квітні 1966 на закритому політичному процесі у Львові відмовився давати покази проти М. і Б. Горинів і назвав злочинцями прокурора та суддів, за що його звільнили з редакції республіканської газети "Друг читача".

Ч. зібрав інформацію про порушення прав людини і радянського законодавства судовими та слідчими органами і в травні 1966 розповсюдив документальну книгу "Правосуддя чи рецидиви терору?", за що влітку того ж року був засуджений до трьох місяців виправних робіт. У 1967, вже у Львові, Ч. уклав документальну збірку "Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців")" – матеріали про репресованих у 1965 шістдесятників. Книги вийшли за кордоном. Ч. присуджують міжнародну журналістську премію (Великобританія).

3 серпня 1967 Ч. заарештовують за звинуваченням у "поширенні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад", ст. 187-1, ч. 1 КК УРСР. 15.11.67 засуджений Львівським обласним судом на 3 р. ув'язнення в таборах суворого режиму (у

зв'язку з амністією термін скорочений наполовину). Протестуючи проти вилучення написаних у таборі статей, улітку 1968 провів 48-денну голодівку.

Звільнений у лютому 1969. У тому ж році у відповідь на наклепницькі нападки на І.Дзюбу написав книгу "Як і що захищає Б.Стенчук, або 66 відповідей "інтернаціоналістові", де викриває недостойні методи ідеологічної роботи КПРС і її бойового авангарду – КДБ.

У 1970 Ч. розпочинає видавати машинописний журнал "Український вісник", який став найважливішим періодичним виданням українського самвидаву. До арешту Ч. вийшло 5 номерів. Підготовлений ним 6-й номер видали у Львові Михайло Косів і Алена Пашко. УВ містив не тільки інформацію про факти порушень прав людини, але й найважливіші документи самвидаву, аналітичні статті й художні твори.

Улітку 1971 Ч. звернувся до Комісії Прав людини ООН з приводу загрози арештів української інтелігенції, що нависла. У вересні 1971 виступив із листом "До ЦК КП України" на захист В.Мороза, у грудні з його ініціативи створено "Громадський комітет захисту Н.Стратоті".

Заарештований під час чергової хвилі репресій в Україні 12 січня 1972. Дізнавшись із повідомлень газет про свою ніби-то причетність до "справи Добоша", відмовився брати участь у розслідуванні (воно тривало 14 місяців). Оскільки слідство не могло довести, що Ч. був редактором УВ, його шантажували арештом дружини Атени Пашко та загрозою арешту сестри Валентини. На знак протесту Ч. 8 днів тримав суху голодівку. 12 квітня 1973 Львівський обласний суд засудив Ч. до 6 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму і 3 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР ("антирядянська агітація і пропаганда").

Відбував термін у Мордовських таборах ЖХ-385/17-а (с. Озерне) і 3 (с. Барашево). Ч. – організатор і учасник численних акцій протесту, голодівок, виснажливої боротьби за статус політв'язня. Понад половину терміну Ч. провів у ШЗО (штрафний ізолятор) і ПКТ (приміщення камерного типу). "Зеківський генерал" – так прозвали його кати, так назвав нарис про Ч. єврейський письменник М.Хейфец. Разом з Борисом Пенсоном Ч. написав книгу "Хроніка таборових буднів", яка була опублікована в 1976 в журналі "Сучасність".

На початку 1978 Ч. відправлений етапом на заслання в сел. Чаппанда (Якутія). Там написав брошуру про боротьбу за статус політв'язня в таборах. У 1978 прийнятий до міжнародного ПЕН-клубу. 22 травня 1979 Ч. став членом УГГ.

У квітні 1980 Ч. заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням у "спробі згвалтування", ст. 117 КК РРФСР. Тримав 120-денну голодівку протесту. В останньому слові на суді Ч. звинуватив КДБ і міліцію у фальсифікації та закликав суд не брати участі у змові. Був засуджений до 5 р. позбавлення волі. Достроково звільнений у 1983 за протестами прокурора Якутії. До початку "перебудови" працював кочегаром у м. Покровську (Якутія).

У травні 1985 Ч. повернувся в Україну. Працював кочегаром у Львові. Восени 1987 разом з М.Горинем дав інтерв'ю закордонній журналістці, у зв'язку з чим влада розгорнула кампанію за їх видворення з СРСР. Ч. і М.Горинь звернулися до урядів усіх держав, щоб їх не приймала жодна країна. Улітку 1987 Ч. відновив видання УВ, який став органом УГГ. Ч. ініціював відновлення діяльності цієї правозахисної громадської організації на ширшій платформі, як передпартії, оскільки партію створювати було ще небезпечно. 11 березня 1988 разом з М.Горинем і З.Красівським підписав "Звернення до української та світової громадськості" про відновлення діяльності УГГ. Разом з Б. і М. Горинями виробив "Декларацію принципів Української Гельсінкської Спілки" і 7 липня 1988 оприлюднив її на 50-тисячному мітингу у Львові. УГС стала першою в Україні відкритою опозиційною КПРС організацією партійного типу, яка поставила перед собою завдання ненасильницьким, еволюційним шляхом, розширюючи демократичні свободи, домогтися незалежності. Вона декларувала ідеї відновлення української державності, встановлення українського громадянства, надання українській мові статусу державної, представництво України на

міжнародній арені, республіканський госпрозрахунок, плюралізм в економіці, політиці й релігії, свободу сумління, необхідність мати національну армію, права громадян на політичні об'єднання. Головна ідея Декларації: "Без свободи нації дійсне забезпечення свободи особи неможливе".

Ч. – один із трьох робочих секретарів, потім член Виконкому УГС, керівник її інформаційної служби. Брав участь у нарадах представників національно-визвольних рухів народів СРСР. У 1988 вибраний співголовою Львівського обласного "Меморіалу", на Установчих зборах Народного Руху України (НРУ) 8-10 вересня 1989 обраний членом його Великої Ради.

У березні 1990 Ч. обраний депутатом Верховної Ради України і головою Львівської обласної ради. Восени 1991 був кандидатом на Президента України (23,27% голосів, друге місце). У березні 1992 обраний співголовою НРУ, а в грудні того ж року головою. У 1994 і 1998 знову обраний народним депутатом України. Ч. лідер депутатської фракції НРУ, член Парламентської асамблеї Ради Європи, шеф-редактор газети "Час-Тайм", лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка 1996 в галузі публіцистики (в тому числі за книги, раніше інкриміновані як антирадянські). У зв'язку з 60-літтям нагороджений орденом Ярослава Мудрого.

Одружений, двоє синів і чотири онуки.

25.03.99 Ч. загинув в автомобільній катастрофі.

Бібліографія:

I.

В.Чорновіл. Лихо з розуму. Львів: Меморіал, 1991. – 344 с.

Вячеслав Чорновіл, Борис Пенсон. Хроніка таборових буднів. Михаил Хейфец. Вячеслав Чорновол – зэковский генерал. К.: Такі справи, 1991. –160 с.

Вячеслав Чорновіл. Політика та правда життя. Ч. 1. Призначено дійти (1990-1994). Ч.2. Якщо не я, то хто ж? (1994-1998). К.: 1998. Ч.3. Я б обрав життя, яке прожив... (1998-1999). К.: 1999.

II.

І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе. Т. 2. – К.: ОСНОВИ, 1994. – С. 27, 83, 257, 259, 391, 392, 487.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К.: Либідь, 1995. С. 61-63, 104-107, 170-172.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. С. 783-938.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. К.: УРП, 1996. С. 26.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 17, 61, 121, 146, 153, 154, 157, 162, 167, 170, 176, 178, 179, 181-190, 206, 220, 225, 262-263, 267-269, 273, 286, 288, 289.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada: 1980. – С. 17-18.

Михало Хейфец. Вячеслав Чорновіл – зеківський генерал. // Українські силуети. Нью-Йорк: Сучасність, 1983. (Michail Heifetz. Ukrainian Silhouettes. Sucasnist); те ж в альманасі "Поле відчаю й надії". Київ, 1994. С. 225-273; Михаил Хейфец. Избранное. В трех томах. Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 2000. – т.3, с. 71-106.

Б.Захаров

ШАБАТУРА СТЕФАНІЯ МИХАЙЛІВНА

член Групи з лютого 1979 року

Народилася 05.11.1938, с.Іване-Золоте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

Із селян. Батько загинув на війні. Ш. закінчила 1961 художнє училище, 1967 – Художній

інститут у Львові за фахом художник-прикладник. Член Спілки художників України. Гобелени Ш. не раз експонувалися й були високо оцінені. Про її творчість написано в 6 томі "Історії мистецтва України".

Ш. брала участь у роботі Клубу творчої молоді "Пролісок" (КТМ), розповсюджувала самвидав. 1970 Ш. разом із групою львівських письменників і художників виступила на захист В.Мороза і добивалася дозволу бути присутньою на його суді.

Заарештована під час погрому української інтелігенції 12.01.72 за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації й пропаганди. Їй інкримінували, зокрема, розповсюдження машинописних збірок В.Стуса "Веселий цвинтар", М.Холодного "Крик з могили", статті В.Мороза "Серед снігів". 12-13 липня 1972 засуджена за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 5 р. ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 р. заслання.

Каралася в жіночому таборі ЖХ-385/3 в с. Барашево Теньгушовського р-ну Мордовії. Ш. брала дуже активну участь в акціях протесту, голодівках, домагалася статусу політв'язня, амністії для всіх в'язнів сумління, за що її карали ШІЗО (штрафний ізолятор) і ПКТ (приміщення камерного типу). Усього на її рахунок 115 днів карцерів і півтора року ПКТ.

Ш. забороняли малювати, у зв'язку з чим жінки-політв'язні оголошували голодівки протесту. Лише 1974 представник Львівського КДБ привіз їй етюдник, фарби, олівці, пензлі та папір. Тому адміністрація табору не відбирала їх.

У кінці 1975 Ш. возили до Львова на "перевиховання". 10 грудня, у День прав людини, Ш., як і в попередні роки, оголосила голодівку протесту проти порушень прав людини в СРСР. Попри наполегливі докори представника Львівського КДБ, Ш. її не припинила. Тоді їй пообіцяли, що вона "ще пошкодує" про це.

Зразу ж після повернення до табору, просто на вахті, Ш. оголосили акт про спалення 150 її малюнків, відібраних перед від'їздом, – як "абстрактних" і де зображено табір. На знак протесту Ш. в лютому 1976 відмовилася від роботи. Її спочатку посадили до карцеру, а в квітні – на півроку до ПКТ. Начальник табору Шорін цинічно заявив: *"Ми зараз не розстрілюємо, але в нас є інші способи зробити так, щоб із табору ви живою не вийшли"*. Ш. оголосила голодівку, яку тримала 12 днів. Мордовськими таборами прокотилася хвиля протестів проти знищення інтелектуальної власності (тоді ж були оголошені акти про знищення вишивок Н.Світличної, віршів І.Калинець та В.Стуса).

1976 Ш. надали побачення з матір'ю на одну добу. Воно прослуховувалося. Коли ж розмови не стало чути, сам начальник Мордовського КДБ полковник Дротенко вламався в кімнату побачень і в сутичці відібрав у Ш. ручку й папір з написаним текстом розмови. Дротенко доводив матері, що її донька невинувата, що таких, як вона, слід розстрілювати. Переконавав, що її праць не знищували – лишень ті, на яких зображені в'язні та де були "абстрактні замальовки табору". Дротенко кинув декілька екслібрисів на долівку і розтоптав їх, кричав, що вони призначені для ув'язнених державних злочинців, а екслібрисів письменникам, художникам, дітям – таких не було.

Після такого побачення Ш. знову протестувала проти знищення її робіт відмовою від рабської табірної праці. Її знову покарали карцером і ПКТ.

На етап Ш. взяли з одиночної камери в Явасі на Різдво 1977. Заслання відбувала в с. Макушино Курганської обл. Працювала в художній майстерні при Будинку культури (оформлення наочної агітації).

У лютому 1979 група політв'язнів і засланих, у т.ч. Ш., підтримала Українську Гельсінкську Групу, оголосивши себе її членами. Як такій, що "не стала на шлях виправлення", Ш. після закінчення заслання веліли нікуди не заїжджаючи прямувати до Львова і стати там під адміністративний нагляд. 02.12.79 вона прибула додому. Однак міліція відмовилася її прописати у власній кооперативній квартирі, де жила її хвора мати – вдова учасника війни. Ш. категорично відмовилася будь-куди виїздити. Рік перебувала під

адміністративним наглядом.

У кінці 80-х Ш. активно включилася в національно-політичне відродження. Була активісткою Львівських організацій Меморіалу, Народного Руху України (НРУ), брала участь у боротьбі за відродження репресованої Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). 1990-95 була депутатом Львівської міськради. З 1991 – голова Марійського товариства милосердя.

Працювала художницею в текстильній промисловості. 1994, як реабілітована, художниця на пільгових умовах одержала приміщення під мастерню.

Бібліографія:

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К.: Либідь, 1995. – С. 10, 23, 86, 122, 127, 129, 170, 203.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 939-941.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. К.: УРП, 1996. – С. 26-27.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada. 1980. P. 48.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 102, 143, 190.

I.Pann

ШУМУК ДАНИЛО ЛАВРЕНТІЙОВИЧ

член Групи з лютого 1979 року

Народився 30.01.1914, с. Боремщина Любомльського р-ну на Волині

17-ти літ Ш. розпочав боротьбу з польським окупаційним режимом, вступив до Комуністичної партії Західної України. 19-ти – засуджений, 5 р. і 4 місяці провів у польських тюрмах.

1939 повертається на батьківщину, викладає в школах географію. Через розбіжності у поглядах з радянськими комуністами від учителювання був усунутий.

15.05.41 Ш. заарештований радянськими властями "як брат ворога народу". З тюрми призваний до Червоної Армії. У складі штрафного батальйону брав участь у боях з вермахтом. Червоні ж і роззброїли батальйон. Будучи беззбройним, Ш. потрапив у полон. Перебував у концтаборі для військовополонених у м. Хорол на Полтавщині. Вдалося втекти. Організував партизанський загін на своїй батьківщині, який 1943 вливається в Українську Повстанську армію (УПА). Через принципові розходження з керівництвом УПА Ш. відмовляється брати участь у бойових діях і викладає на військових курсах економічну географію.

Після приходу Радянської Армії Ш. влітку 1944 командував похідною групою УПА на Житомирщині. З огляду на безвихідь розпустив її. У грудні 1944 заарештований і 1945 засуджений за ст. 54-1, п. "а" і ст. 54-2, п. "а" КК УРСР ("зрада батьківщини") до кари смерти через розстріл, яка була замінена 20-ма р. таборів. Покарання відбував у 3-му каторжному таборі м. Норильська. Ш. був одним з організаторів повстання в'язнів у Норильську в червні – вересні 1953, за що був переведений до Володимирської тюрми. Повстання в'язнів 1953 Ш. описав у своїх спогадах "За східним обрієм" (вид-во "Смолоскип", 1974).

1955 Ш. реабілітований. Повернувся додому, однак під тиском КДБ мусив виїхати в Дніпропетровську область.

19.11.57 Ш. викликали в КДБ і запропонували співпрацювати з "органами". Ш. відмовився. Наступного дня в помешканні Ш. був обшук, а ще через день його заарештували й відвезли до тюрми м. Луцька.

05.05.58 на закритому суді Ш. був засуджений за ст. 54-10 КК УРСР ("агітація проти радянської влади") до 10 р. таборів суворого режиму. Карався у Воркуті, згодом у Тайшеті (с.

Вихарівка). За спогади, знайдені під час табірної обшуку, Ш. багато часу провів у БУРі (барак посиленого режиму). 1962 Ш. переведений до мордовського табору ЖХ-385/7, звідти 21.10.67 вивезений до Києва і 20 листопада звільнений.

З осені 1967 Ш. жив у м. Богуславі на Київщині, працював сторожем у піонерському таборі, черговим матросом комбінату облаштування пляжів у Києві.

1968 Ш. познайомився з "шістдесятниками", зокрема, з І.Світличним, Н.Світличною і Є.Сверстюком.

1970 Ш. закінчив другу частину книги спогадів про пережите, яка вийшла друком на Заході.

12.01.72 Ш. знову заарештований за звинуваченням в проведенні "антирадянської агітації і пропаганди" (ст. 62 ч. 2 КК УРСР) і в наданні "завідомо неправдивих показів" (ст. 197 КК УРСР). Під час арешту були вилучені спогади Ш., а в І.Світличного – лист Ш., визнаний програмовим документом.

5-7 липня 1972 Ш. був засуджений Київським облсудом до 10 р. таборів особливо суворого режиму та 5 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Карався в Мордовії, табір Сосновка.

10.10.72 Ш. звернувся до Президії Верховної Ради СРСР. Виклавши свою біографію і справу, Ш. робить висновок: "*...прошу Президію Верховної Ради СРСР звільнити мене від громадянства СРСР. Мені легше буде помиратися... в тяжкій неволі за межами України, не будучи громадянином СРСР*".

Аналогічні заяви Ш. повторив 1973 і 1974.

У неволі Ш. брав активну участь у численних акціях протестів, голодівках, хоча хворів і неодноразово потрапляв до лікарні з виразкою шлунка та іншими хворобами. 1978 Ш. визнали інвалідом 2 групи. Тоді ж група в'язнів (Е.Кузнєцов, О.Мурженко, М.Осадчий, В.Романюк) звернулися до парламенту й уряду Канади з проханням "подесятерити" зусилля на звільнення Ш., бо стан його здоров'я катастрофічний. Однак Ш. належалося відбутися термін повністю.

З лютого 1979 Ш. – член Української Гельсінкської Групи (УГГ).

01.03.80 Ш. був етапований до відділку особливо суворого режиму табору ВС-389/36-1 (с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.), а потім переведений на суворий режим тієї же зони, згодом – до табору ВС-389/35 (ст. Всехсвятська).

В 1982 Ш. етапований на заслання в с. Каратобе Уральської обл. (Казахстан), де був під адміністративним наглядом до 04.01.87.

Після поневірянь по тюрмах, таборах і засланнях, що тривали 42 роки, 6 місяців і 7 діб, 1987 Ш. виїхав на постійне проживання в Канаду, м. Торонто.

Ш. – автор книг "За східним обрієм", "Пережите й передумане", "З ГУЛАГу у вільний світ".

Бібліографія:

I.

Д.Шумук. За східним обрієм. – Париж-Балтимор: Смолоскип, 1974.

Д.Шумук. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981), К.-Видавництво ім. О.Теліги, 1998. – 432 с.

II.

І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе. Т. 2. – К.: ОСНОВИ, 1994. – С. 481, 495.

Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 117, 129, 170, 202.

А.Русначенко. Національно-визвольний рух в Україні. – К.: Видавництво ім. О.Теліги. – 1998. – С. 16, 23, 36, 59, 98.

Хроника текущих событий. – Амстердам: фонд имени Герцена, 1979, вип. 16-27. – С. 359, 394, 459, 473, 508.

ХТС. – Амстердам: фонд имени Герцена, 1974, вип. 28-31. – С. 18, 22, 23, 46; вип. 32. – С. 87.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1976, вип. 39. – 68; вип. 41. – С. 40.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1977, вип. 43. – С. 15; вип. 45. – С. 35, 36, 52; вип. 47. – С. 98, 114, 118, 154.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1978, вип. 48. – С. 52, 68, 69, 71, 72.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1979, вип. 51. – С. 51, 85-86, вип. 53. – С. 82.

ХТС. – Нью-Йорк: Хроника, 1981, вип. 57. – С. 18, 84.

I.Pann

ШУХЕВИЧ (БЕРЕЗИНСЬКИЙ) ЮРІЙ РОМАНОВИЧ

член Групи з лютого 1979 року

Народився 28.03.1933, с. Оглядове Радехівського р-ну на Львівщині

Ш. народився в сім'ї Головного командира Української Повстанської Армії (УПА) Романа Шухевича (генерала Тараса Чупринки). 1939 сім'я виїхала до Кракова, а 1941 повернулася до Львова.

1945 як члени сім'ї Р.Шухевича заарештовані мати і бабуся Юрія, а його з п'ятирічною сестрою відправили в дитбудинок спочатку в Чорнобиль, згодом у Сталіно (нині Донецьк). Юрій з дитячого будинку втік у Галичину, через підпілля зв'язався з батьком, а коли 1948 повернувся в Донбас по сестру, то був заарештований і засуджений "за зв'язок з підпіллям" на 10 р. таборів. Батько загинув 1950. Юрія привезли з тюрми на опізнання. Тоді він бачив батька востаннє.

1956 Ш. звільнили, та скоро на протест Генерального прокурора СРСР Р.Руденка повернули добувати решту терміну. З його викінченням 1958 Ш., не випускаючи на волю, засудили ще на 10 р. за антирадянську агітацію і пропаганду. Це покарання Ш. відбував у Мордовських таборах. Таким чином, звільнився він 1968 без права впродовж 5 р. жити в Україні. Тому Ш. оселився на Північному Кавказі, в Нальчику, де жила його рідна тітка. Працював електриком – цю професію він набув у неволі. Скоро Ш. одружився. Народилися син і донька.

Освіту, за словами Ш., він одержав від ув'язнених разом з ним професорів, філософів, письменників, учених, інженерів, яких тоді було дуже багато по тюрмах і таборах. І в бібліотеках були книги, які на волі давно вже були вилучені з обігу. В'язні-іноземці поширили його світогляд про спосіб і рівень життя в інших країнах.

У Нальчику познайомився і спілкувався з шістдесятниками, деякий час жив з сім'єю в помешканні Н.Строкатої.

Утретє Ш. заарештований 14 лютого 1972 і засуджений за ч. 2 ст. 70 КК РРФСР ("антирадянська агітація і пропаганда") за статтю, яку знайшли при обшуку, "Роздуми вголос" – про перспективи українського національно-визвольного руху в ближчі 10 років. Вона під той час ще не була закінчена. Лише в тюрмі Ш. її дописав, передав на волю, вона дійшла до Львова, але там десь загубилася. Засудили Ш., як небезпечного рецидивіста, на 10 р. таборів особливо суворого режиму та 5 р. заслання.

Ще в слідчому ізоляторі Ш. написав гнівного листа в ООН, в якому розкриває злочинну систему судів і засуджує тоталітарний режим СРСР, який знищує громадян, що мають національну свідомість. Цього листа Ш. вдалося передати на волю, але копію під час обшуку вилучили. За це 1973 – новий термін: 10 р. тюремного ув'язнення та 5 р. заслання, причому рік, уже проведений у тюрмі, Ш. не зарахували.

У тюрмі в Ш. відкрилася виразка шлунка. Час від часу його відвідують працівники КДБ з пропозиціями співпраці і каяття, та він кожного разу відмовлявся.

До 1979 Ш. перебував у Володимирській в'язниці, звідки його перевезли в Чистопольську (Татарія) в'язницю, де мусив в'язати сітки на овочі. Ш. неодноразово вимагав обслідування лікарями, але мав лише покарання карцером. У тюрмі Ш. осліп: у нього катаракта обох очей і відшарування сітчатки. Операція, зроблена в Ленінградській лікарні для в'язнів 7.01 1982, виявилася невдалою.

У лютому 1979 Ш. разом з групою політв'язнів і засланих був оголошений членом Української Гельсінкської Групи (УГГ). Згодом він пояснив, що цього з ним ніхто не узгоджував.

З березня 1983 Ш. утримували в будинку інвалідів у Томській обл.

21 жовтня 1989 повернувся до Львова. 1991 р. реабілітований. Вважає, що вижити йому допомогли віра й оптимізм. Ш. веде активне громадське життя. Був головою Української Міжпартійної Асамблеї, головним командиром УНСО, але вийшов з цих організацій, вважаючи, що їхнє керівництво не дотримується чистоти національної ідеї.

Бібліографія:

I.

Ю.Шухевич. Молодое вино – в нові міхи. // Україна, 1991, №10. – С. 16-18.

II.

Українська Гельсінкська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 959-961.

Українська Гельсінкська Група. До 20-ліття створення. К: УРП, 1996. С. 27.

The Persecution of the Ukrainian Helsinki Group. Human Right Commission. Word Congress of Free Ukrainians. Toronto. Canada. 1980. С. 49.

П.Арсенич. Шухевичі. // Шлях перемоги. – 1994. – №10, 11, 12, 16, 17.

I.Pann

НіКЛУС Март-Олав

іноземний член Групи з 1982 року

Народився 22.09.1934, м. Тарту, Естонія

Народився в сім'ї вчителів. Навчався у середній школі в Тарту.

У 1957 закінчив біологічний факультет Тартуського Державного Університету; спеціалізувався в галузі орнітології. Після закінчення університету працював позаштатним перекладачем Естонського Державного видавництва.

Враження від масових депортацій у 1948-1949 стало початком дисиденства Н. Пізніше, захопившись фотографією (Н. – призер естонського конкурсу фотолюбителів), він разом зі своїм другом студентом Велло Пяллином фотографував старі будинки, а також установки для заглушення закордонних радіостанцій; знімки передавав через іноземців за кордон для публікації. Крім цього, передав тим же шляхом лист із критикою радянської дійсності для радіостанції "Голос Америки".

21.08.1958 Н. був заарештований, пізніше заарештували і В. Пяллина.

15. 01.1959 Верховний Суд Естонської РСР засудив Н. за статтями 58-4 ("допомога міжнародній буржуазії") і 58-10 КК РРФСР до 10 років позбавлення волі і 3 років заслання; його одностудець отримав 4 роки.

Термін відбував у мордовських політичних таборах і Володимирській в'язниці (РРФСР).

Влітку 1966 рішенням Верховного Суду ЕРСР термін вироку Н. був скорочений до 7 років, і 30.07.1966 його звільнили.

Повернувся в Тарту. У роботі за фахом йому було відмовлено. У 1966-1971 працював шофером і диспетчером автопарку, органістом у костьолі; з 1968 викладав англійську, французьку і німецьку на курсах іноземних мов.

Продовжував брати участь у русі опору. Був добре знайомий із московськими дисидентами, насамперед – із Наталею Горбаневською, яка часто приїжджала до Тарту, а

також з Тетяною Великановою, Мальвою Ландою. Передавав їм інформацію про події в Естонії і національний самвидав для "Хроніки поточних подій" і передачі на Захід. Переклав на естонську мову Загальну декларацію прав людини. У 1974 написав мемуарну записку про свою справу ("Автобіографія"), яка поширювалась через самвидав.

Н. виступав на захист Олександра Гінзбурга, Юрія Орлова (початок 1977), Віктораса Пяткуса (14 і 20.11.77), Тетяни Великанової, Гліба Якуніна, Антанаса Терляцкаса (листопад 1979).

У 1977-1980 підписав ряд колективних звернень: "Балтійський меморандум" (23.08.79); Петицію проти вторгнення радянських військ в Афганістан (17.01.80), звернення до Міжнародного Олімпійського Комітету (28.01.80), проти вислання академіка Андрія Сахарова (3.02.1980).

Встановив тісні контакти з литовськими дисидентами, написав декілька праць про них: нарис "Процес у Вільнюсі очима естонця" (серпень 1978, про справу Віктораса Пяткуса), статтю "Вільнюс і вільнюсьці очима дисидента" – про литовських дисидентів, у формі дорожніх заміток (осінь 1979) та ін.

Постійно піддавався переслідуванням (обшуки, допити), був арештований на короткий термін міліцією і КДБ (жовтень 1976, березень 1980). У листопаді 1979 був звільнений з роботи. 23.12.76, коли Н. був у в'язниці і оголосив тривале голодування, Литовська Гельсінкська група опублікувала на його захист документ №3 "Розповідь про долю Марта Ніклуса".

29.04.80 знову був заарештований. Ознайомившись із обвинувальним висновком, написав "Рецензію на судочинство" з описом допущених правопорушень. 8.01.81 Верховний Суд ЕРСР засудив Н. за ст. 68 ч. 2 КК ЕРСР (відповідає ст. 70 ч.2 КК РСФСР) до 10 років позбавлення волі в колонії особливого режиму і 5 років заслання; визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Винним себе не визнав, заявив про відмову від участі в процесі. Разом з ним був засуджений Юрі Кукк.

Ув'язнення відбував у пермських політичних таборах та у Чистопольській в'язниці (РСФСР). Брав участь у голодуваннях і акціях протесту, підписував індивідуальні і колективні листи протесту. Перебуваючи в ув'язненні, вступив у 1982 в Українську Гельсінкську групу як іноземний член. Постійно піддавався покаранням, у 1983 був на 3 роки переведений на тюремний режим.

У червні-липні 1988 в Естонії пройшли масові акції протесту (мітинги, голодування, пікети) з вимогами звільнення естонських політв'язнів, у тому числі Н.

8.07.88. був звільнений; у 1990 – повністю реабілітований.

Брав активну участь у відновленні незалежності Естонії. Почесний член Естонської Групи за обнародування Пакту Молотова-Рібентропа. Депутат Конгресу Естонії і Комітету Естонії (1990-1992).

У 1992-1995 був членом Парламенту Естонії.

Є членом естонських і міжнародних громадських організацій (Естонського товариства натуралістів, Естонського орнітологічного товариства, Естонської спілки колишніх політичних в'язнів, Естонського Союзу захисту, Міжнародного Товариства прав людини, Міжнародної Асоціації радянських політичних в'язнів). У 1990-1992 – Президент Естонського фонду захисту природи.

Нагороджений призом Балтійської Американської Ліги Свободи (1988), естонським (Державного герба II ступеня – за внесок у визволення Естонії; 1996) і литовським (Великого князя Гедимінаса III ступеня; 1999) орденами.

Автор статей "Звіт про деякі події національного руху Естонії" (Амстердам, 1989), "Естонська незалежність в історичній перспективі" (Амстердам, 1989), а також багатьох праць естонською мовою.

Проживає в Тарту, пенсіонер.

В.Нійтсоо

бібліографія

Kogumik MRP-AEG Infobulletdдn 1987-1988. Koostajad Eve Pdrnaste ja Viktor Niitsoo. Tallinn, 1998.

Lisandusi mxтete ja uudiste vabale levikule Eestis. Kogud I-VII. Stockholm, 1984.

Lisandusi mxтete ja uudiste vabale levikule Eestis. Kogud VII-XIII. Stockholm, 1984.

Lisandusi mxтete ja uudiste vabale levikule Eestis. Kogud XIV-XIX. Stockholm, 1986.

Lisandusi mxтete ja uudiste vabale levikule Eestis. Kogud XX-XXV. Stockholm, 1988.

Mart Niklus † Јъri Kukк: Kaks kes ei alistunud. Stockholm, 1983.

Niitsoo, V. Vastupanu 1955-1985. Tartu, 1997.

Poliitilised arreteerimised Eestis 1940-1988. Koostanud Leo Xispuu. Tallinn, 1996.

Taagepera, R. Softening without Liberation in the Soviet Union. The Case of Јъri Kukк. Irvine, California, 1984.

Taagepera, R. The Death of Јъri Kukк. A Case Study in Erratic Repression. Irvine, California, 1984.

Воспоминания о соратнике // Радуга. – 1991. – №10. – С.58-63 (вкл. стихи Стуса и письмо Орача Олега) с фото.

Марченко А.Т. Мои показания. – Frankfurt/Main: Посев, 1969. – С.196-197, 298-299

Українська Гельсінкська група: до 20-ліття створення. Спецвипуск газети "Самостійна Україна". – 1996, Киев. – октябрь. – №25-28. – С.28 с фото.

ПЯТКУС Вікторас

іноземний член Групи з 1982 року

Народився 17.05.1928 с. Аляксандрай, Расейнській повіт, Литва

Народився в селянській сім'ї. У 1944 вступив у ряди організації "Атейтинінкі", заснував і очолив у Расейнській гімназії католицьку молодіжну групу, організував підтримку в'язнів єврейського гетто, поширював підпільну газету "Laives varpas" ("Дзвін свободи").

У 1947 заарештований, 08.04.48 засуджений Особливою Народою за статтями 58-10, 58-11 КК РРФСР до 5 років позбавлення волі. Строк відбував у Володимирській в'язниці і таборах Комі АРСР. У 1949 втік із табору, був пійманий і 25.02.49 засуджений за втечу ще на 10 років. Висланий відбувати термін у Минлаг (Комі АРСР). Після смерті Сталіна в 1953 звільнений достроково як такий, що скоїв злочин до настання повноліття.

Після повернення в Литву екстерном закінчив вечірню середню школу і переїхав із Расейнній у Вільнюс. Готувався до вступу в духовну семінарію, але не одержав рекомендації місцевого настоятеля як колишній ув'язнений. У 1957 поступив на факультет литовської мови і літератури Вільнюського університету, але тієї ж осені був відрахований. 25.12.57 вдруге заарештований. Проходив у справі підпільної організації "Національний Фронт" (т.з. "справа одинадцятьох": Стасіс Стунгуріс, Альбертас Жилінскас, Альбертас Звицявичюс, Антанас Терляцкас та ін.). Більшість "змовників" не були знайомі один з одним, але їм інкримінували підготовку до створення організації і вербування членів для неї (П. крім того обвинувачувався в поширенні емігрантських видань, участь у студентській демонстрації у День поминання). Засідання Верховного суду Литовської РСР проходило 09-14.06.58. Вирок П. – 8 років виправно-трудоу таборів за ст.. 58-10 і 58-11 КК РРФСР. Покарання відбував в Озерлазі (Іркутська обл.), Дубравлазі (Мордовська АРСР) і у Володимирській в'язниці.

Звільнений 25.12.65 П. оселився у Вільнюсі, влаштувався лаборантом на медичному факультеті Вільнюського університету. У 1968 разом із групою медпрацівників був на екскурсії в Ризі, де виголосив промову на Братському цвинтарі (про похованих там латишів, які загинули у боях із Червоною Армією), після чого втратив роботу. Через якийсь час був прийнятий алтаристом у костьол Св. Миколи, де прослужив два роки, потім працював

техніком у вільнюській міській клінічній лікарні.

09.12.75, перед судом над Сергієм Ковальовим, був затриманий у Вільнюсі на вокзалі, куди прийшов разом з Антанасом Терляцкасом і Валерієм Смолкінім зустрічати Андрія Сахарова й інших московських правозахисників, які приїхали на суд. Підписав лист на захист Сергія Ковальова (січень 1976).

25.11.76 з ініціативи П. у Вільнюсі була заснована Литовська Гельсінкська група (ЛГГ). Був одним з авторів і редакторів перших дванадцятьох документів і заяв групи. У тому ж році П. підготував і надрукував на машинці 1 том підпільного видання "Литовський архів", в якому опублікував фрагменти спогадів О. Л. Укаускайте-Пошкене "Lagerio pasakos" ("Табірні казки"), взірці табірної лірики поета Казиса Інчури, есе Томаса Венцлови й ін..

20.08.77 було оголошено про створення Головного комітету Естонсько-Латвійсько-Литовського національних рухів. Комітет не зміг приступити до активної діяльності, оскільки незабаром більшість його членів були заарештовані. П. заарештований 23.08.77, під час обшуку вилучені документи ЛГГ і ін. "підривна література". Намагаючись скомпрометувати П. як громадського діяча, слідство і суд, крім "антирадянської агітації і пропаганди" та "участі в антирадянській організації", пред'явили йому декілька загальнокримінальних обвинувачень (гомосексуалізм, втягнення неповнолітніх у пияцтво). Верховний суд Литовської РСР засідав 10-13.07.78 і, визнавши П. особливо небезпечним рецидивістом, засудив його за ст. 68 ч.2 (аналог ст. 70 ч.2 КК РРФСР), 70 (аналог ст. 72 КК РРФСР), 122 ч.2, 241 ч.3 КК ЛРСР до 3 років в'язниці, 7 років колонії особливого режиму і 5 років заслання. П. демонстративно не брав участі у процесі, навіть вирок вислухав сидячи. В день винесення вироку до суду прийшли біля сотні людей, молоді люди роздавали квіти. Засудження П. викликало протести в Литві, інших країнах Прибалтики. Март Ніклус, викликаний на суд як свідок, написав статтю "Процес у Вільнюсі очима естонця" (опублікована в самвидавському часописі "Погоня" №2, липень 1979). Московська Гельсінкська група випустила документ №56 (15.07.1978) "З приводу вироків А.Гінзбургу, А.Щаранському, В.Пяткусу". У Західній Німеччині був створений "Міжнародний комітет захисту Віктораса Пяткуса", підтриманий Ватиканом, прем'єр-міністром Швеції Улофом Пальме, ПЕН-клубом. П. у 1978, 1979 і 1981, разом з іншими активістами гельсінкських груп, арештованих у СРСР, висувався кандидатом на одержання Нобелівської премії миру.

Термін відбував у Володимирській і Чистопольській в'язницях, потім утримувався в пермських політичних таборах. Брав участь в інтернаціональних акціях опору політв'язнів. У 1982, перебуваючи в пермському таборі особливого режиму, вступив в Українську Гельсінкську групу як іноземний член. У серпні 1988 відправлений на заслання в с. Богдарин Бурятської АРСР. Був одним з останніх литовських політв'язнів, вимоги про його звільнення звучали в ході масових громадських акцій у Литві. Звільнений достроково восени 1988.

У січні 1989 був учасником відновлювального з'їзду Федерації "Атейтиників", через місяць – відродження Християнсько-демократичної партії Литви. П. – один з ініціаторів створення Спілки політв'язнів Литви (кінець 1990).

У 1990 приступив до видання щотижневої газети "Nepriklausoma Lietuva" ("Незалежна Литва"). З 1992 редагує часопис "Lietuvos sargas" ("Охоронець Литви"). Опублікував декілька книг: "Християнська демократія в Литві та світі" (1990), "Каплиця Вільнюського Архикафедрального собору" (1994) та ін. Підготував для публікації видання "Єпископ Вільнюський князь Ігнас Йокубас Масальскіс" і "Вільнюські єпископи в історії Литви".

У 1992 був радником комітету з цивільних прав і у справах національностей Сейму Литви, у 1994-1997 – консультантом уряду Литви з питань прав людини.

Почесний член англійського ПЕН-клубу (1986). 11.09.92 Кембріджський міжнародний біографічний центр оголосив П. "людиною року", а 23 жовтня цього ж року – людиною сторіччя.

16.02.94 нагороджений орденом Великого князя литовського Гедимінаса V ступеня.
Живе у Вільнюсі, керує Литовською асоціацією захисту прав людини.

Валентинас Брандишаускас

Джерела:

Спеціальний архив Литви, ф. К-1, оп. 58, наблюдат. дело №11912, л. 201 – 239, а также №47725/3. л. 3 – 76 (Lietuvos upatingasis archyvas. F. K-1, ap. 58).

Заполненная В.Пяткусом 14 декабря 1997 г. анкета с личными данными для книги "Кто есть кто в Литве" // Личный архив Валентинаса Брандишаускаса [V.Petkaus 1997 12 14 uhpildyta knygai 'Kas yra kas Lietuvoje' asmens duomenų anketa. Valentino Brandipausko asmeninis archyvas].

Хроника Литовской Католической церкви. Чикаго, 1974-1992 (Lietuvos katalikų bažnyčios kronika, Chicago, 1974-1992, t. 4, psl. 365, t. 5, psl. 130-134, 333; t. 6 psl. 291-292.; t. 7 215, 355-356; t.8 293; t. 9, 101-102, 408-409).

"Аушра" ("*Аушра*"), Chicago. t. 1, psl. 167, 203; t. 2, psl. 78, 108, 109-110, 120; t. 3, psl. 40, – 42, 51-63, 153; T. 4, psl. 31-34, 136-144;

Непобежденная Литва: антисоветское подполье. Говорят документы. Вильнюс, 1993 (Nenugaltoji Lietuva: Antisovietinis pogrindis: Kalba dokumentai. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. t.1, psl. 53, 75, 480; t.2, psl. 218, 273, 293, 298, 603, 604)/

Стунгурис Стасис: Человек на перекатах истории (*Stungurys Stasys. Žmogus istorijos vingiuose* // Мыш balsas. 1988. Nr. 9, 10, 12).

Бібліографія:

Литовская Хельсинкская группа. Сост. Викторас Пяткус, Живиле Рачкаускайте, Миндаугас Уока. Вильнюс, 1999, 654 стр. (Lietuvos Helsinkio grupl. Vilnius, 1999. Sudarę Viktoras Petkus, Tivilė Raikauskaitė, Mindaugas Uoka. 654 psl.).

Українська Гельсінкська група: до 20-ліття створення. Спецвипуск газети "Самостійна Україна". – 1996, Киев. – октябрь. – №25-28. – С.28 с фото.

Абревіатури і скорочення, уживані у виданні

- БВУ – Братство Вільної України
- БУР – барак посиленого (рос.: усиленного) режиму
- ВВІР – відділ віз і реєстрації
- ВЛКСМ – Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді
- ВТК – Виправно-трудоий кодекс
- ВТТ – виправно-трудоий табір
- ГПУ, ДПУ – Державне (рос.: Государственное) Політичне Управління
- ГУМ – Державний універмаг
- ДТСААФ – Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту
- ЄХБ – Євангельські християни-баптисти
- КГБ, КДБ – Комітет Державної (рос.: Государственной) Безпеки
- КК – Кримінальний кодекс
- КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
- КПК – Кримінально-процесуальний кодекс
- КПУ – камера попереднього ув'язнення
- КПУ – Комуністична партія України
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КТМ – Клуб Творчої Молоді
- ЛТЕК, (ВТЭК) – Лікарська трудова експертна комісія (Врачебная трудовая экспертная комиссия)
- МАЮД – Міжнародна асоціація юристів-демократів
- МВС – Міністерство внутрішніх справ

МГГ – Московська Гельсінкська Група
НБСЕ – Рада з безпеки і співробітництва в Європі
НКВД, НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ (рос.: дел)
НРУ – Народний Рух України
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ООР, ОНР – особливо небезпечний (рос.: опасный) рецидивіст
ОСО – рос.: особое совещание
ПВР – Президія Верховної Ради
ПКТ – приміщення камерного типу
РМ – Рада Міністрів
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РХП – Республіканська Християнська партія
СІЗО – слідчий ізолятор
СПЛ – спеціальна психіатрична лікарня
СПУ – Спілка письменників України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква
УВ – "Український вісник", журнал
УГГ – Українська Гельсінкська Група
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
УГС – Українська Гельсінкська Спілка
УКДБ – Управління Комітету Державної Безпеки (області)
УНА – Українська Національна Асамблея
УНВФ – Український Національно-Визвольний Фронт
УНФ – Український Національний Фронт
УНР – Українська Народна Республіка
УНСО – Українська Національна Самооборона
УПТ – Українське Педагогічне Товариство
УПЦ КП – Українська Православна Церква Київського Патріархату
УРП – Українська Республіканська партія
УРСС – Українська Робітничо-Селянська Спілка
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УХДП – Українська Християнсько-Демократична партія
ФЗО, ФЗН – школа фабрично-заводського навчання (рос.: обучения)
ЦК – Центральний Комітет
ШІЗО – штрафний ізолятор
ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

показчик Імен

Авторханов
Адельгейм Євген
Акагоші Айріс
Алексеева Людмила
Алтунян Генріх
Амальрик Андрій
Андрієвська Валерія
Андропов Юрій
Антоненко-Давидович Борис
Антонич Б.І.
Антонів Олена

Антонюк Зіновій
Апанович Олена
Арсенич П.
Ахматова
Бабич Ольга (Бабич-Орлова О.)
Бабич Сергій
Бадзьо Юрій
Бандера Степан
Барка В.
Барладяну Василь
Батенко Тарас
Батлер Ітс
Бахтін М.М.
Бахтіна Т.
Белгородська Ірина
Бердник Олександр (Олесь) Павлович
Береславський Микола
Бернс Роберт
Білорусець М.
Бобков Ф.Д.
Богораз Лариса
Боннер Олена
Боровницький Іван
Брайчевський Михайло
Брандишаускас Валентинас
Брежнєв Леонід
Бронте Шарлотта
Буковський Володимир
Бьолль Генріх
Великанова Тетяна
Венцлава Томас
Винниченко В.
Вилучено З.
Винничук Петро
Вінграновський Микола
Вінс Георгій -
Вінс П.Я.
Вінс Петро - -
Вітів Петро
Вірун Степан
Гайдук Роман
Галансков Юрій
Галич О.
Гамсахурдіа Звіад
Гамула Микола
Геврич Ярослав
Гейко-Матусевич Ольга
Гейнс Дж.
Гель Іван (Говерля Степан)

Гете
Гінзбург Олександр
Гірник Олекса
Гладиш Роман
Гладуш – заст. голови КДБ
Глузман Семен -
Гончар Іван
Гончар Олесь
Горбаль Микола Андрійович - - -
Горбаневська Наталія
Горинь Богдан - -
Горинь Михайло Миколайович - - -
Горинь Ольга
Городецький адвокат
Горохівський Левко
Горська Алла
Григоренко А.П.
Григоренко Петро Григорович - - - -
Гулак Микола
Гусяк Дарка
Гуцул Микола
Даденков Ю.
Даніель Олександр
Даніель Юлій
Дворко Оксана
Джемілев Мустафа
Джеферсон Томас
Дзюба Іван - - -
Дмитерка Л.
Добош Ярослав
Добровольський Олексій
Довженко О.
Долішній Василь
Драгоманов Михайло
Драч Іван
Дротенко (полковник)
Дубчек Олександр
Дяк М.
Євграфов Г.
Єльцин Борис
Жилінскас Альбертас
Зайцев Ю.
Заливаха Опанас
Зарицька Катерина
Захаров Борис
Захаров Євген
Захарченко Василь
Захарченко (полковник юстиції)
Зварич Микола

Зваричевська Мирослава
Зварун Андрій
Звицявичюс Альбертас
Зінкевич Осип -
Зісельс Йосиф Самуїлович -
Зубарев Д.І.
Зуєв Вадим
Івасюк В.
Ігрунов Вячеслав
Ільницький М.
Інчури Казис
Йокубас Ігнас
Калапач Степан
Калинець Ігор
Калинець Ірина -
Калиниченко Віталій Васильович -
Каллістратова С.
Камю
Кандиба Іван Олексійович - -
Каплун Володимир
Караванський Святослав Йосипович - -
Карасик Софія
Карпенко Валентин
Картер Джиммі
Касьянов Георгій
Квазімодо
Квецко Дмитро -
Кендзьор Ярослав
Кириченко Світлана
Кисельов адвокат
Кіпиш І.
Кістяківський Богдан
Климчук О.
Ковалев Сергій Адамович
Ковгар Борис
Кондрюков Володимир
Копелєв Л.
Корогодський Р.
Коротченко Д. (голова президії ВР УРСР)
Корягін Анатолій
Косигін О. (голова Ради Міністрів СРСР)
Косів Михайло
Костенко Ліна
Костерін О.Є. -
Костомаров Микола
Коцюбинська Михайлина -
Кочан Н.
Кравець Андрій
Кравців Ігор

Крайник Микола
Красівський Зіновій Михайлович - -
Кузнецова Євгенія
Кузнецов Євген
Кузовкін Геннадій
Кузьменко Олександр
Кукк Юрі -
Кулинин В.
Кульчицький Микола
Куля Василь
Купчинський Роман
Кучма Л.
Лазаренко Є.
Ланда Мальва
Левітін (Краснов) Анатолій
Левін Аркадій
Левін М.
Лесів Ярослав Васильович -
Лисенко М.
Лисий Микола
Лисяк-Рудницький Іван -
Литвин Юрій Тимонович - - - - -
Лі Мастер Едгар
Лісова Віра
Лісовий Василь -
Лохвицька Лариса
Лукаш Микола
Лук'яненко Левко Григорович - - - - -
Лук'яненко Надія
Лупиніс Анатолій
Луцик М.
Луцків Василь
Любович А.
Мазур Дмитро
Маковійчук Григорій
Макуха Василь
Маланюк Є.
Малинкович Володимир Дмитрович -
Мамчур Степан
Мандрик Іван
Маринович Мирослав Франкович -
Маркс Карл
Мармус Володимир -
Мармус Микола
Мартиненко Олександр
Мартович Лесь
Марченко Алла
Марченко Анатолій Т.
Марченко Валерій Веніамінович -

Марченко Михайло Іванович
Марченко-Смужаниця Ніна
Масальскіс Ігнас Йокубас
Масютко Михайло
Матвіюк Кузьма
Матусевич Таміла
Матусевич Микола Іванович -
Медведчук Віктор
Межелайтіс Едуардас
Мельник Михайло Спиридонович -
Метельова Тетяна
Мешко Оксана Яківна - - - -
Микитко Яромір
Михайленко Ганна
Мілявський Леонід
Міняйло Г.
Мовчан Павло
Моем Сомерсет
Мороз Валентин
Москалець Костянтин
Муратов Микола
Мурженко О.
Набока Сергій
Назаренко М.
Назаренко Олесь
Найдіс Давид
Недзелько Ромуальд
Недобора Владислав
Некипелов В.
Некрасов В.
Немиринська Неля Яківна -
Нійтсоо В.
Ніклус Март
Нікітін Олексій
Ніксон Рональд
Новодворська Олена
Нудель І.
Обертас Ніна
Овсієнко Василь Васильович - - -
Орлик Пилип
Орлова Р.
Орлов Юрій
Осадчий Михайло
Осіпова Т.
Павличко Дмитро
Павлюк А.
Палатник Рейза
Палах Ян
Пальме Улоф (прем'єр-міністр Швеції)

Пальчак Галина
Параджанов Сергій
Парахоня Олександра
Парубченко Надія Антонівна
Пархоменко Наталка
Пархоменко (слідчий)
Пастернак
Пашко Атена
Пашков І.
Пенсон Борис
Петраш Стефанія -
Петровский Л.П.
Писарев Сергій
Плахотнюк Микола
Плющ Леонід -
По Едгар
Подрабінек Кирил
Полторацький О.
Поляновский Э.
Пономарьов Володимир
Попадюк Зорян
Попович Зенон-Мар'ян
Попович Оксана Зенонівна -
Притика Олексій
Приходько Григорій -
Пришляк Євген
Пронюк Євген
Пруст
Пяллін Велло
Пяткус Вікторас -
Равлюк Б.
Радченко В. (співр. КДБ потім голова СБУ)
Райс Еммануель
Рапп Ирина
Raikauskaitė Юівіл
Ребрик Богдан Васильович -
Рейган Рональд
Рильський М.
Різниченко О.
Рільке
Розенберг Яків
Розумний Петро Павлович -
Рокецький Володимир
Романишин Юрій
Романюк Василь Омелянович (патріарх Володимир) -
Рубан Василь
Рубан Лідія
Рубан Петро Васильович -
Руденко Микола Данилович - - - - -

Руденко Раїса
Руденко Роман (генпрокурор СРСР)
Русин Іван
Русначенко А.
Рябокляча Борис
Савченко Віктор
Садунайте Н.
Сапеляк Степан
Сахаров Андрій Дмитрович
Сверстюк Євген -
Свідзинський
Світлична Леоніда
Світлична Надія Олексіївна -
Світличний Іван - -
Селезненко Леонід
Сеник Ірина Михайлівна - -
Сеньків Володимир
Сергієнко Олесь
Сергієнко Федір
Симоненко Василь -
Симонова Н.
Симчич Мирослав
Синявський
Сірий Василь
Січко Володимир -
Січко Василь - - -
Січко Петро Васильович - - -
Скочок Павло
Скринник
Скрипка Василь
Скрипник Микола
Слепак Володимир
Слободян Микола
Смогитель Вадим
Смолкін Валерій
Снегірьов Г.
Сокоринська Валентина
Сокульський Іван Григорович -
Солженіцин Олександр -
Сорока Михайло
Сосюра В.
Сталін Й.
Старосольський Любомир
Старчик Петр
Стебун Ілля
Стенчук Б.
Стефаник
Стокотельна Ольга
Стокотельний П.

Стрільців Василь Степанович - -
Строката-Караванська Ніна - - - -
Стунгуріс Стасіс
Стус Василь Семенович - - - - - - - -
Стус Дмитро
Суперфінн Г.
Суровцова Надія
Таагерга Р.
Танюк Лесь
Теліга Олена
Тереля Йосип
Терляцкас Антанас -
Тимчук Леонід -
Тихий Олексій Іванович - - - - - -
Тичина П.
Ткаченко (слідчий)
Толстой
Тютюнник Григій
Укаускайте-Пошкене О. Л.
Унгаретті
Уока Mindaugas
Феофанова А.
Фолкнер
Франко Іван
Франко Зіновія
Фрунзе М.В.
Хвильовий Микола
Хейна Люба
Хейфец Михайло
Хемінгуей
Хмара Степан
Ходорович Т.
Холодний Микола
Храбровицкий А.В.
Хрущов Микита
Худенко Віра
Цукерман Борис
Чайковський (майор КДБ)
Чернявська Інна
Чорновіл Валентина
Чорновіл В'ячеслав Максимович - - - - - -
Чорномаз Богдан
Чубай Григорій
Чупринка Тарас
Чхан Михайло
Шабатура Стефанія Михайлівна -
Шевченко Віталій
Шевченко Олесь
Шевченко Тарас Григорович -

Шевчук Анатолій
Шевчук Валерій
Шелест Петро (Перший секретар ЦК КПУ УРСР)
Шептицький Андрій
Шкляр Василь
Шовкошитний В.
Шорін (начальник табору)
Шпорлюк Роман
Шраєр Леонід
Штурман Д.
Шумський Олександр
Шумук Данило Лаврентійович - -
Шухевич (Березинський) Юрій Романович -
Шухевич Роман
Щаранський Анатолій
Щербицький Володимир (Перший секретар ЦК КПУ УРСР)
Юсип Дмитро
Якір Петро
Якунін Гліб
Янко Дмитро
Янко Олександр
Ярим-Агаєв Ю.
Яценко Леопольд